

SÖKANDE

Naturvårdsverket
106 48 Stockholm

Ombud: Advokat Agnes Larfeldt och jur.kand. Henrik Malmberg
Agnes Advokatbyrå AB
Finnboda Kajväg 15
131 72 Nacka

SAKEN

Tillstånd till utrivning av del av vattenanläggning m.m. i Järleån vid Järle kvarn,
Nora kommun

AnläggningsID i miljöboken: 75198
Avrinningsområdet: 122
Koordinater (SWEREF99): N 6597524, E 508512

DOMSLUT

Tillstånd

1. Mark- och miljödomstolen, som godkänner miljökonsekvensbeskrivningen, ger Naturvårdsverket tillstånd enligt miljöbalken att inom Nora Järle 1:25, Bondbyn S:1 och Järle 1:20, i huvudsaklig överensstämmelse med vad som anges i den tekniska beskrivningen,
  - a) riva ut luckor, gåtbalkar och utskovströsklar,
  - b) utföra terrängjustering och biotopvårdande åtgärder upp- och nedströms befintligt dammläge,
  - c) anlägga nya och förstärka befintliga erosionsskydd vid kvarnbyggnaden, dammpelaren i huvudfåran och slänten mot befintliga byggnader på norra sidan av ån, uppströms dammen samt
  - d) uppföra och riva ut erforderliga fångdammar för arbetena under a-c.

2. Naturvårdsverket ges vidare med stöd av 7 kap. 7 § andra stycket miljöbalken dispens från reservatsföreskrifterna för Naturreservatet Järleån för de åtgärder i vatten och på land som behövs för att utföra åtgärderna under punkt 1.
3. Naturvårdsverket ges vidare rätt att med stöd av 28 kap. 10 § miljöbalken (tvångsrätt) ta i anspråk gemensamhetsanläggningen Nora Järle ga:3 för byte av trädäck i samband med utrivningen av dämmande anläggningsdelar samt i erforderlig utsträckning även de delar av Bondbyn S:1 och Järle 1:20 som berörs av åtgärderna.
4. Samtliga återstående yrkanden om avvisning av ansökan samt syn avslås.

Villkor

1. Arbetena ska utföras i huvudsaklig överensstämmelse med vad Naturvårdsverket angivit i ansökan eller i övrigt åtagit sig i målet.
2. Arbeten i vatten ska utföras så att störande grumling begränsas i möjligaste mån. Arbeten i vatten ska ske under perioder med låga flöden och erforderlig beredskap ska finnas för att undvika utsläpp av förorenande ämnen.
3. Naturvårdsverket ska vid utförande av ansökta åtgärder innehålla Naturvårdsverkets riktlinjer för buller från byggplatser, NFS 2004:15.
4. Naturvårdsverket ska i samråd med tillsynsmyndigheten ombesörja erforderlig provtagning av schaktmassor för att säkerställa särskilt omhändertagande av förorenade massor.
5. Arbetena ska utföras med erforderlig kompetens inom relevanta områden och på ett sådant sätt att skador på kulturhistoriskt viktiga anläggningar och konstruktioner minimeras. Inför utförande av arbetena ska en byggnadsteknisk undersökning av anläggningen utföras och genomförandet av ansökta åtgärder ska föregås av samråd med Länsstyrelsen.
6. En träränna ska anläggas som ersättning för befintlig intagsränna i trä. Slutlig utformning och förankring av rännan ska ske i samråd med länsstyrelsen.
7. Fiskar och musslor som uppehåller sig i arbetsområden ska flyttas innan torrläggning sker.
8. Naturvårdsverket ska senast tre månader innan de tillståndsgivna åtgärderna påbörjas ge in förslag till kontrollprogram till tillsynsmyndigheten.

Rådighet

Naturvårdsverket har erforderlig rådighet för verksamheten.

Arbetstid och tid för oförutsedd skada

Arbetstiden bestäms till fem år från den dag domen vinner laga kraft. Tiden för anmälan av oförutsedd skada bestäms till fem år från utgången av arbetstiden.

Ersättningsanspråk

Monika Aunes och Jan Larssons yrkande om ersättning avslås.

Prövningsavgift

Prövningsavgiften bestäms slutligen till 1 500 kr.

Rättegångskostnader

Naturvårdsverket ska ersätta Nora kommun för rättegångskostnader med 100 000 kr jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för denna dom.

Naturvårdsverket ska ersätta Jan Olsson för rättegångskostnader med 2 013 kr jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för denna dom.

Innehållsförteckning

DOMSLUT	1
YRKANDEN	6
FÖRSLAG TILL VILLKOR	7
ÅTAGANDE	7
ANSÖKAN	7
Bakgrund.....	7
Tidigare beslut.....	8
Syfte.....	8
Ansökans utformning	9
Referenssystem	9
Omgivningsbeskrivning.....	9
Teknisk beskrivning	12
Miljökonsekvensbeskrivning	14
Prövningsavgift	21
INKOMNA YTTRANDEN.....	21
SMHI	21
Länsstyrelsen.....	21
Nora kommun	31
Samhällsbyggnadsnämnden Bergslagen.....	44
Riksantikvarieämbetet	59
Örebro läns museum.....	64
Svenska Industriminnesföreningen	77
Lindesbergs Hembygdsförening	80
Vattenhistoriskt nätverk.....	81
Jerle Stadsförening	86
Nora Biologiska Förening.....	92
Hembygdsföreningen Noraskog.....	93
Örebro läns hembygdsförbund.....	95
Älvräddarnas Samorganisation	106
Hagby kraft AB	110
Rickard Arnell och Susann Arnell	112
Ulla Roseen.....	116
Anders Carlsson	116
Monika Aune och Jan Larsson.....	117

Lars Käller och Petra Käller	119
Jan Olsson, Ulrika Landström, Moa Rudebert, Keith Stephens och Ulla Roseen	121
Inge Hedmark, Per Larsson	129
Elisabeth Öberg och Gunnar Öberg	133
Kelvin Ekeland.....	134
Lena Bergils	138
NATURVÅRDSVERKETS BEMÖTANDE	141
Inledning	141
Allmänt om inkomna synpunkter	144
Påverkan på kulturmiljö och avvägning mellan kulturmiljö- och naturvårds- intressen	146
Alternativa fiskvägslösningar	151
Naturmiljö/vattenmiljö	152
Länsstyrelsens synpunkter	153
Nora kommun	155
Enskilda intressen.....	156
Fastighetsförhållanden vid Järle kvarndamm	158
Samordning med NAP	159
Avslutande kommentarer.....	159
DOMSKÄL.....	161
Handläggning	161
Utgångspunkter för prövningen	161
Rådighet och tvångsrätt	162
Tillstånd	163
Miljökonsekvensbeskrivning	169
Villkor.....	169
Arbetstid	170
Tid för oförutsedd skada.....	171
Ersättningsanspråk.....	171
Prövningsavgift	171
Rättegångskostnader.....	172

YRKANDEN

1. Naturvårdsverket yrkar att mark- och miljödomstolen meddelar tillstånd enligt miljöbalken att inom Nora Järle 1:25, Bondbyn S:1 och Järle 1:20, i huvudsaklig överensstämmelse med vad som anges i den tekniska beskrivningen, bilaga B,
  - a. riva ut luckor, gåtbalkar och utskovströsklar,
  - b. utföra terrängjustering och biotopvårdande åtgärder upp- och nedströms befintligt dammläge,
  - c. anlägga nya och förstärka befintliga erosionsskydd vid kvarnbyggnaden, dammpelaren i huvudfåran och slänten mot befintliga byggnader på norra sidan av ån, uppströms dammen samt
  - d. uppföra och riva ut erforderliga fångdammar för arbetena under a-c.
2. Naturvårdsverket yrkar vidare att mark- och miljödomstolen med stöd av 7 kap. 7 § andra stycket miljöbalken meddelar dispens från reservatsföreskrifterna för Naturreservatet Järleån för de åtgärder i vatten och på land som behövs för att utföra åtgärderna under punkt 1.
3. Naturvårdsverket yrkar vidare rätt att med stöd av 28 kap. 10 § miljöbalken (tvångsrätt) ta i anspråk gemensamhetsanläggningen Nora Järle ga:3 för byte av trädäck i samband med utrivningen av dämmande anläggningsdelar samt i erforderlig utsträckning även de delar av Bondbyn S:1 och Järle 1:20 som berörs av åtgärderna.
4. Naturvårdsverket yrkar slutligen att mark- och miljödomstolen
  - a. fastställer arbetstiden för ansökta åtgärder till 5 år från den dag domen vinner laga kraft,
  - b. bestämmer tiden för anmälan av oförutsedd skada på grund av de ansökta åtgärderna till 5 år från utgången av arbetstiden,
  - c. föreskriver de villkor som föreslås i avsnitt 12 nedan samt
  - d. godkänner den till ansökan bifogade miljökonsekvensbeskrivningen (MKB).

FÖRSLAG TILL VILLKOR

1. Arbetena ska utföras i huvudsaklig överensstämmelse med vad Naturvårdsverket angivit i ansökan eller i övrigt åtagit sig i målet.
2. Arbeten i vatten ska utföras så att störande grumling begränsas i möjligaste mån. Arbeten i vatten ska ske under perioder med låga flöden och erforderlig beredskap ska finnas för att undvika utsläpp av förorenande ämnen.
3. Naturvårdsverket ska vid utförande av ansökta åtgärder innehålla Naturvårdsverkets riktlinjer för buller från byggarbetsplatser, NFS 2004:15.
4. Naturvårdsverket ska i samråd med tillsynsmyndigheten ombesörja erforderlig provtagning av schaktmassor för att säkerställa särskilt omhändertagande av förorenade massor.
5. Arbetena ska utföras med erforderlig kompetens inom relevanta områden och på ett sådant sätt att skador på kulturhistoriskt viktiga anläggningar och konstruktioner minimeras. Inför utförande av arbetena ska en byggnadsteknisk undersökning av anläggningen utföras och genomförandet av ansökta åtgärder ska föregås av samråd med Länsstyrelsen.
6. Fiskar och musslor som uppehåller sig i arbetsområden ska flyttas innan torrläggning sker.
7. Naturvårdsverket ska senast tre månader innan de tillståndsgivna åtgärderna påbörjas ge in förslag till kontrollprogram till tillsynsmyndigheten.

ÅTAGANDE

Utöver vad som redovisats i ansökan åtar sig Naturvårdsverket att anlägga erosionsskyddet kring kvarnbyggnaden som stenmurverk samt att återuppföra broräcket i gjutjärn.

ANSÖKAN

Bakgrund

Järle kvarn är belägen i Järleån i Nora kommun, Örebro län, cirka 6 km nedströms Norasjöns utlopp. Järleån avvattnar Norasjön och övergår nedströms i Dyltaån som mynnar ut i sjön Varingen ca 2,5 mil nedströms Norasjön. Stora delar av ån är

utpekad som riksintresse för naturvården och en större del av vattendraget ingår i Naturreservatet och Natura 2000-området Järleån. Området kring Järle kvarn ingår även i ett riksintresseområde för kulturmiljövården. Vattenkraften i Järleån har under flera hundra år utnyttjats för olika industriella verksamheter knutna till bergs- och skogsbruket. Den norra delen av Järleån var tidigare Noraskogs bergslags viktigaste centrum för förädling av järnmalm. Nuvarande kvarnbyggnad uppfördes 1804 och är idag den enda bevarade kvarnen längs Järleån. I början av 1900-talet installerades en turbin i kvarnbyggnaden i syfte att producera el för belysning i kvarnen och omkringliggande gårdar. Kvarnen var i drift för malning av säd till 1973. Under senare år användes anläggningen för att producera el till det allmänna elnätet. Sedan ett par år tillbaka sker ingen elproduktion vid anläggningen. Dammen och kvarnbyggnaden ägs idag av Naturvårdsverket som har beslutat att genomföra en anpassad utrivning av dammen och utföra biotopvårdande åtgärder i ån i anslutning till platsen för dammen.

Tidigare beslut

Dammenläggningen, kvarnen och vid dessa anläggningar bedriven vattenverksamhet har, såvitt är känt, inte tidigare tillståndsprövats. Dammen och dämningen vid denna torde dock omfattas av urminnes hävd med hänsyn till den långa tid som dämningen pågått med omgivningens godkännande. Vattenföringen i Järleån regleras vid Hammarby kraftverk vid utloppet ur Norasjön. Slutliga vattenushållningsbestämmelser för regleringen av Norasjön återfinns i Vattendomstolens vid Stockholms tingsrätt dom den 5 juni 1992 i mål VA 28/80, bilaga D.

Syfte

Huvudsyftet med åtgärderna är att skapa fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan så att gynnsam bevarandestatus för de arter och livsmiljöer som det berörda Natura 2000-området ska skydda och beslutade miljö kvalitetsnormer kan uppnås. En central utgångspunkt vid valet av åtgärder har varit att områdets kulturmiljövärden ska skyddas och bevaras. Vid valet av åtgärd har även en målsättning varit att den aktiva regleringen och den kontinuerliga skötseln och underhållet av luckorna ska upphöra. Denna ansökan har föregåtts av flera förstudier och omfattande diskussioner mellan myndigheter, närboende och andra berörda.

Synpunkterna har främst gällt hur en miljöanpassning av anläggningen påverkar områdets kulturmiljöintressen. Den valda lösningen är den som Naturvårdsverket bedömt sammantaget bäst tillgodoser intressena av att skapa fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan och att skydda och bevara områdets kulturmiljövärden.

Ansökans utformning

Ansökan består av denna ansökningshandling med underbilagor bestående av samrådsredogörelse, bilaga A, teknisk beskrivning, bilaga B, miljökonsekvensbeskrivning, bilaga C, Vattendomstolens vid Stockholms tingsrätt dom den 5 juni 1992 i mål VA 28/80 angående reglering av Norasjön, bilaga D, Bevarandeplan för Natura 2000-området 5E0240063 Järleån, bilaga E, länsstyrelsens beslut angående bildande av Naturreservatet Järleån och skötselplan, bilaga F, samt fastighetskarta och fastighetsregisterutdrag, bilaga G.

Referenssystem

Som referenssystem för höjdangivelser används RH 2000. Som referenssystem för plankoordinater används Sweref 99TM.

Omgivningsbeskrivning

Allmänt

För en detaljerad beskrivning av omgivningsförhållandena samt miljökvalitetsnormer hänvisas till MKB, bilaga C. Nedan följer en kortare sammanfattning. Järle kvarn är belägen vid Järleån som avvattnar Norasjön. Järleån övergår nedströms i Dyltaån som mynnar ut i sjön Väringen, ca 3 mil nedströms Norasjön. Den del av Järleån där Järle kvarn är belägen är utpekad som riksintresseområde för naturvården och ingår i naturreservatet Järleån vilket även utgör ett Natura 2000-område. Järle kvarn ingår även i ett område som är utpekad som riksintresse för kulturmiljövärden. I området kring dammarna finns även ett par fornlämningar, bestående av bl.a. lämningar från tidigare såg- och bruksverksamhet i området.

Hydrologi

Enligt uppgifter från SMHI gäller följande stationskorrigerade vattenföringar för Järleån vid platsen för Järle kvarn.

Parameter	Vattenföring
MLQ	Ca 1 m ³ /s
MQ	Ca 10 m ³ /s
MHQ	Knappt 40 m ³ /s

Vattenmiljö

Järleån hyser mycket höga naturvärden och är utpekad som ett nationellt särskilt värdefullt naturvatten. Vattendraget är till stora delar opåverkat av mänsklig aktivitet och det finns flera forspartier som i längd och utbredning är ovanligt förekommande i denna del av landet. Järleån är ett av relativt få stora vattendrag i Örebro län med ett självreproducerande bestånd av öring. Bottenfaunan har bedömts vara mycket artrik. I ån finns bl.a. flodpärlmussla. I de lokaler som inventerats har endast ett fåtal vuxna individer påträffats. Ytterligare inventeringar krävs för att få en säkrare bild av läget.

Riksintressen

Dammen är belägen inom ett område som är utpekad som riksintresse för både natur- och kulturmiljövården. Riksintresseområdet för naturvården, Järleån NR018020, omfattar övre delen av Järleåns dalgång och sträcker sig från Hammarbyforsen vid utloppet ur Norasjön och ca 7 km nedströms. De värden som motiverar riksintresset är den i stora delar opåverkade ån med flera långa forssträckor och den omgivande lövskogen som hyser ett rikt djurliv och många fågelarter, strömstationär öring och bäver. Riksintresseområdet för kulturmiljövården Bondebyn -Järle — Yxe (T 35) omfattar den kulturhistoriskt värdefulla bruksbebyggelsen mellan Bondebyn och Järle.

Naturreservat

Järle kvarn är beläget inom Naturreservatet Järleån som inrättades 1976, se bilaga G till ansökan. Syftet med reservatet är att skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där älven till stor del har kvar sitt ursprungliga lopp med bl.a. betydande forssträckor men där också den tidigare järnhanteringen och odlingsbara marker satt sin prägel på landskapet.

Natura 2000

Naturresevatet Järelån utgör sedan i början av 2000-talet även ett Natura 2000-område, SE0240063 Järleån. Området är utpekade med stöd av art- och habitatdirektivet. Utpekandet baseras på höga naturvärden i ett, till stora delar, opåverkat vattendrag med långa forssträckor med typisk flora och fauna. Utpekade arter i Natura 2000-området är flodpärlmussla, stensimpa och utter. De utpekade naturtyperna är mindre vattendrag, silikatgräsmarker, taiga, trädklädd betesmark och ädellövskog i branter. Enligt bevarandeplanen för Natura 2000-området, se bilaga E till ansökan, bedöms tillståndet för bl.a. naturtypen mindre vattendrag och arten flodpärlmussla i nuläget inte uppnå gynnsam bevarandestatus. Som skäl för bedömningen beträffande naturtypen mindre vattendrag anges att ån är reglerad och att vandringshinder begränsar livsutrymmet för många arter. Bl.a. anges att öringpopulationen är svag. När det gäller bevarandestatusen för flodpärlmussla, som är beroende av öring för sin fortplantning, anges att borttagandet av befintliga vandringshinder i ån kan förbättra möjligheterna för flodpärlmusslan att sprida sig i vattendraget. I bevarandeplanen anges återskapande av fria vandringsvägar i vattendraget som en prioriterad åtgärd.

Fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar

Området runt dammen utgör ett äldre stadslager (RAÄ-nr Nora 288:1 (Järlestad)). Vidare finns i området fasta fornlämningar i form av en stenvalvsbro söder om dammen (RAÄ-nr Nora 90:1) och lämningar av den gamla bruks- och sågverksindustrin på norra och södra sidan av huvudfäran (RAÄ-nr Nora 91:1 och 91:2). Kvarnbyggnaden är klassad som en övrig kulturhistorisk lämning (RAÄ-nr Nora 724).

Kommunala planer

Området för planerad verksamhet berörs inte av detaljplan. I översiktsplanen för Nora kommun från 2017 föreslås dock att detaljplan eller områdesbestämmelser till skydd för områdes kulturmiljövärden beslutas. I översiktsplanen betonas vikten av att inte vidta åtgärder som påtagligt kan skada natur- och kulturmiljövärdena i Järleån.

Miljö kvalitetsnormer

Planerade åtgärder berör vattenförekomsten Järleån/Dyltaån (WA88217335/-5E659495-146263). Vattenförekomsten har enligt den senaste klassificeringen från vattenmyndigheten otillfredsställande ekologisk status och miljö kvalitetsnormen är beslutad till god ekologisk status 2027. Motivet till gällande klassificering är bl.a. att fisksamhället bedömts vara påverkat av reglering och vandringshinder.

Teknisk beskrivning

Beskrivning av befintliga anläggningar

Dammen vid Järle kvarn är belägen cirka 100 meter nedströms vägbron för riksväg 60. Dammen är totalt ca 65 meter lång och löper i nord-sydlig riktning. Dammen är uppbyggd av kallmurad blocksten, troligen grundlagd på berg, och har en dominerande krönhöjd på ca + 52,4 meter. Tröskelnivån i det vänstra och mittersta utskovet är ca + 48,7 meter respektive ca + 49,2 meter. Nivån på det mittersta sektionen i skibordet uppströms valvbron är ca + 49,5 meter. Kvarnbyggnaden är belägen nedanför dammen mellan det mittersta och högra utskovet (vid stenvalvbron). För närmare beskrivning av anläggningsdelarna hänvisas till den tekniska beskrivningen, bilaga B. Normalvattenytan uppströms dammen har historiskt reglerats till nivån drygt + 50 meter. De senaste åren har dock två luckor varit öppna i det mittersta utskovet vilket medfört en något lägre vattenyta uppströms. Någon avledning av vatten till turbinerna har inte skett de senaste åren.

Planerade åtgärder

De planerade åtgärderna syftar till att öppna upp fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan samtidigt som den negativa påverkan på områdets kulturmiljö värden ska skyddas och bevaras så långt det är möjligt. Åtgärderna innefattar utrivning av luckor, gåtbalkar och utskovströsklar, justering av åfårens botten upp- och nedströms befintligt dammläge, anläggande av nya och förstärkning av befintliga erosionsskydd vid kvarnbyggnaden, dammpelaren i huvudfåran och slänten mot befintliga byggnader på norra sidan av ån, uppströms dammen samt uppförande och utrivning av fångdammar. Förstärkningen av befintliga erosionsskydd vid kvarnbyggnaden och dammpelaren i huvudfåran syftar till att stärka skyddet för dessa mot höga flöden. I syfte att bevara och skydda områdets kultur-

miljövärden kommer åtgärderna utföras på sådant sätt så att samtliga tre vattenvägar blir vattenförande vid 60–80 % av förekommande vattenföringar. Arbetena kommer att utföras under perioder med låg vattenföring och pågå i uppskattningsvis 3–4 månader. Efter det att planerade åtgärder har genomförts kommer vattenytan uppströms de anlagda stentrösklarna att hamna på nivån ca + 49 meter vilket innebär en sänkning av den tidigare normalvattenytan vid dammen med drygt en meter. Massor som uppkommer vid schaktarbetena kommer så långt det är möjligt att återanvändas inom projektet. Ytor inom arbetsområdet kan tillfälligtvis användas för mellanlagring och sortering av massor. Massor som misstänks kunna vara förorenade kommer att provtas för att säkerställa att förorenade massor omhändertas och hanteras inom för ändamålet godkänd anläggning. Material från luckor, gåtbalkar och utskovströsklar kommer, i den mån det är möjligt, återanvändas eller återvinnas. Åtgärderna och genomförandet av dessa beskrivs närmare i den tekniska beskrivningen, bilaga B. Avsänkningen av vattenytan i samband med utrivningen av luckorna är en åtgärd som, beroende på markförhållandena, kan påverka stabiliteten på slänterna längs stränderna vid ett dämningssområde. Naturvårdsverket bedömer dock risken för att avsänkningen av vattenytan ska orsaka skred är mycket liten i detta fall då det inte är fråga om ett typiskt skredkänsligt område och då vattenytan historiskt sänkts av vid flera tillfällen utan att någon påverkan på släntstabiliteten har noterats. För att minimera risken för skred när vattenytan sänks av planerar Naturvårdsverket att, som skyddsåtgärd, anlägga släntstabiliserande erosionskydd nedanför befintlig bebyggelse på norra sidan av dämningssområdet.

Alternativredovisning

Denna ansökan har föregåtts av flera förstudier och omfattande diskussioner mellan myndigheter, närboende och andra berörda. Utgångspunkten för de alternativ som utretts har varit att uppnå en hög ekologisk funktionalitet (hög passageeffektivitet) samtidigt som den negativa påverkan på kulturmiljövärdena ska begränsas så mycket som möjligt. De alternativ som har utretts närmare inför ansökan är en utrivning till ursprungligt tillstånd samt möjligheterna att miljöanpassa anläggningen så att nuvarande dämning kan bibehållas. De fiskväglösningar som studerats är, utöver den som Naturvårdsverket nu söker tillstånd för, en fiskväg i befintlig omlöpsfåra (fåran under stenalvsbron), nytt omlöp på norra sida om

dammen, ett inlöp genom det mellersta utskovet i huvudfåran samt en teknisk fiskväg. Alternativet med en utrivning som innebär att det ursprungliga tillståndet återskapas (till tiden före mänsklig påverkan) har valts bort av det skälet att detta skulle innebära ett oacceptabelt intrång i kulturmiljön. Alternativet med att miljöanpassa anläggningen på ett sätt så att nuvarande dämningnivå bibehålls har valts bort då inget av de utredda alternativen bedömts kunna uppnå önskvärd ekologisk funktionalitet utan att detta samtidigt innebär en risk för att områdets kulturmiljövärden påverkas negativt. De utredda alternativen, med undantag för alternativet med inlöp, innebär även att målet med att aktiv reglering med luckorna ska upphöra inte uppnås. Det alternativ som Naturvårdsverket valt att söka tillstånd för är det alternativ som Naturvårdsverket bedömt sammantaget bäst tillgodose behovet av att skapa fria vandringsvägar och behovet av att bevara och skydda områdets kulturmiljövärden. Bedömda alternativ redovisas närmare i MKB, bilaga C.

Dispens från föreskrifterna för naturreservatet Järleån

Enligt föreskrifterna för Naturreservatet Järleån, bilaga F till ansökan, är det bl.a. förbjudet att anlägga vägar och stigar utöver vad som framgår av fastställd skötselplan, att gräva och schakta så att åns topografi, bottenmaterial eller vattenföring påverkas och att avverka eller utföra annan skogsvårdande åtgärd utöver vad som framgår av fastställd skötselplan. De planerade åtgärderna innefattar bl.a. anläggande av tillfartsvägar och grävning och schaktning i naturfåran. Vid anläggandet av tillfartsvägar kan det även bli nödvändigt att avverka enstaka träd. För att genomföra dessa åtgärder krävs enligt Naturvårdsverkets bedömning dispens från reservatsföreskrifterna. Dessa åtgärder är en nödvändig del i genomförandet av projektet som bl.a. syftar till att stärka och bevara de naturvärden som naturreservatet ska skydda. Naturvårdsverket anser därför att det föreligger särskilda skäl för att meddela dispens från reservatsföreskrifterna för dessa åtgärder.

Miljökonsekvensbeskrivning

En mer detaljerad beskrivning av förväntade miljökonsekvenser av ansökta åtgärder framgår av MKB, bilaga C till ansökan. Nedan följer en kortare sammanfattning samt en beskrivning av det skollalternativet.

Nollalternativ

Nollalternativet utgörs enligt 6 kap. 35 § p. 3 miljöbalken av rådande miljöförhållanden innan åtgärderna vidtas och hur dessa förväntas utveckla sig om de planerade åtgärderna inte genomförs. Rådande förhållanden innebär att anläggningen och vattenverksamheten vid denna medverkar till att gynnsam bevarandestatus för de livsmiljöer och arter som det berörda Natura 2000-området ska skydda och beslutad miljö kvalitetsnorm inte uppnås. Nollalternativet innebär därför att åtgärder på sikt kommer att behöva vidtas för att på annat sätt säkerställa fria vandringsvägar förbi platsen för anläggningen.

Allmänt

De planerade åtgärderna innebär att fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan skapas och att delar av vattenspegeln i direkt anslutning till dammen försvinner. De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och anläggningarna bevaras och skyddas. Under genomförandetiden kan tillfälliga störningar uppkomma för omgivningen i form av buller från arbetsmaskiner och transporter och grumling i vattenområdet.

Naturvärden och Natura 2000

Projektet bedöms medföra positiva konsekvenser för vattenmiljön eftersom ett onaturligt vandringshinder undanröjs och förutsättningar skapas för en ökad biologisk mångfald i ån. De planerade åtgärderna är sådana åtgärder som är nödvändiga för att säkerställa och bevara gynnsam bevarandestatus för de livsmiljöer och arter som berört Natura 2000-område ska skydda. De planerade åtgärderna förväntas leda till positiva effekter på åns öringsbestånd genom ökat genutbyte och större tillgång till lämpliga livsmiljöer och förbättrade förutsättningar för flodpärlmusslans fortlevnad. Under den tid som åtgärderna genomförs kommer bottenfaunan lokalt att påverkas kraftigt. Denna påverkan är dock endast temporär och berörda områden kommer att återhämta sig efter det att åtgärderna har genomförts. Naturvårdsverket bedömer att de planerade åtgärderna är nödvändiga för skötseln och förvaltningen av det berörda Natura 2000-området och därmed inte heller påverkar områdets bevarandevärden negativt. Naturvårdsverket anser därför att det inte behövs något tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken.

Miljö kvalitetsnormer för vatten

Merparten av de parametrar som legat till grund för klassningen av den berörda vattenförekomstens status bedöms förbättras lokalt vid platsen för Järle kvarn. De parametrar som påverkas positivt är bl.a. konnektivitet i uppströms och nedströms riktning i vattendrag, vattendragsfårans form och vattendragsfårans bottensubstrat. Ingen parameter har bedömts påverkas negativt av de planerade åtgärderna. De planerade åtgärderna innebär att konnektiviteten i vattendraget förstärks genom att fria vandringsvägar skapas. Vidare innebär åtgärderna att vattendragets form, struktur och bottensubstrat till viss del återställs i berörd sträcka. Sammantaget bedöms möjligheten att nå miljö kvalitetsnormen god ekologisk status förbättras om de planerade åtgärderna genomförs.

Kulturmiljö värden

De planerade åtgärderna medför att den uppdämda vattenytan sjunker och att den direkta vattenkontakten mellan dammen och forsen försvinner. Vattenspegeln avlägsnas från murverksdammen och skärningspunkten mellan stillastående och forsande vatten kommer att förskjutas från dammen vilket kan innebära en negativ påverkan på helhetsintrycket av den kulturhistoriska miljön. Återskapandet av en forsmiljö uppströms dammen kan å andra sidan öka förståelsen för vattnets kraft och den betydelse som vattnet har haft för de verksamheter som historiskt har bedrivits på platsen. De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och anläggningarna kommer att finnas kvar efter att planerade åtgärder genomförts. De planerade åtgärderna innebär också att skyddet av dessa byggnader och anläggningar kommer att förstärkas genom att befintliga erosionsskydd förbättras och stärks. Vattnets väg genom anläggningen bevaras genom att vattenförlust säkras i samtliga tre utskov under normala flödesförhållanden. Förståelsen för de verksamheter som tidigare bedrivits på platsen och dess historiska betydelse kommer därmed att kvarstå även efter genomförda åtgärder. Sammantaget bedöms den negativa påverkan på områdets kulturmiljö värden bli begränsad om de planerade åtgärderna genomförs. Arbetena med utrivningen innebär att en tillfartsväg för arbetsfordon kan behöva anläggas över eller anslutning till fornlämningen på åns norra sida. Erforderligt tillstånd till ingrepp i fornlämningen kommer att sökas hos länsstyrelsen.

Rekreations- och upplevelsevärden

De planerade åtgärderna bedöms sammantaget varken innebära övervägande positiva eller negativa konsekvenser för dessa värden. En förstärkning sker av de upplevelsekvaiteter som knyter an till områdets möjligheter att uppvisa en hög biologisk mångfald av växter och djur. Den kulturella upplevelsekvaiteten kommer att prägla området på ett betydande sätt även efter det att planerade åtgärder har genomförts. De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och anläggningarna kommer att finnas kvar även efter det att planerade åtgärder har genomförts. Vid valet av åtgärd har stor hänsyn tagit till att bevara och skydda områdets rekreations- och upplevelsevärden. Naturvårdsverket bedömer att dessa värden kommer vara fortsatt höga även efter planerade åtgärder. Platsen kommer även i fortsättningen vara ett attraktivt utflyktsmål.

Riksintressen

Anläggningen, såsom den ser ut idag, påverkar förutsättningarna för att utveckla och bevara den biologiska mångfalden i ån och därmed riksintresset för naturvård negativt. De planerade åtgärderna förbättrar förutsättningarna för den biologiska mångfalden i ån och innebär att fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan skapas. Åtgärderna har därför en positiv påverkan på riksintresset för naturvård. De sökta åtgärderna innebär även att skyddet för de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna förstärks genom att befintliga erosionsskydd stärks. Samtidigt innebär åtgärderna att helhetsintrycket av kulturmiljön i viss mån kan komma att påverkas negativt genom att vattenspegeln uppströms dammen delvis försvinner. Naturvårdsverkets bedömning är dock att de planerade åtgärderna sammantaget innebär en begränsad påverkan på de kulturmiljövärden som anläggningen och området kring denna utgör och därmed också på riksintresset för kulturmiljövården. De planerade åtgärderna är enligt Naturvårdsverket den lösning som sammantaget bäst tillgodoser målet att skapa fria vandringsvägar förbi anläggningen och målet att skydda och bevara områdets kulturmiljövärden. Avvägningen mellan de olika riksintressena utvecklas närmare i MKB, bilaga C till ansökan.

Påverkan under genomförandetiden

I närheten till anläggningen finns ett antal bostadshus vars boendemiljö tillfälligtvis kan komma att påverkas av buller från arbetsmaskiner i vattendraget och av fordonsrörelser till och från anläggningen. Under genomförandetiden kan även tillfällig påverkan i form av grumling i vattenområdet uppkomma.

Särskilt för vattenverksamhet

Rådighet

Samtliga åtgärder i vatten och tillfartsvägar utförs inom Naturvårdsverkets egna fastigheter, Nora Järle 1:25 och 1:24 (tillträde enligt köpekontrakt den 6 april 2018), och dammanläggningen ägs av Naturvårdsverket. Naturvårdsverket har därför den rådighet som krävs för att genomföra de planerade åtgärderna. Naturvårdsverket har även rådighet enligt 2 kap 5 § lagen (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet då det är fråga om åtgärder som är önskvärda från allmän miljösynpunkt.

Figur. Fastighetskarta över området

Sakägare

En ansökan om tillstånd till vattenverksamhet ska enligt 22 kap 1 § 2 st 1 p miljöbalken innehålla en förteckning över de fastigheter som tas i anspråk för

vattenverksamheten med uppgift om ägare och berörda innehavare av särskild rätt till fastigheterna. Av 9 kap 2 § lag (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet framgår att en vattenverksamhet ska anses beröra en viss fastighet när fastigheten eller dess vatten tas i anspråk för verksamheten eller för en anläggning i samband med vattenverksamheten eller när verksamheten kan medföra skador på mark eller vatten som tillhör fastigheten, på byggnader eller anläggningar som finns på fastigheten eller på fastighetens användningsområde. Naturvårdsverket bedömer att de fastigheter och den gemensamhetsanläggning som anges i tabell 2 i ansökan berörs av den sökta vattenverksamheten på sådant sätt att ägarna till dessa är att betrakta som vattenrättsliga sakägare. Gemensamhetsanläggningen Nora Järle ga:3 omfattar den väg, inklusive brobana, som går över dammen, se figur ovan. Vägen är belägen inom fastigheterna Nora Järle 1:20 och Nora Bondbyn S:1. Då trädäcken planeras att bytas ut i samband med utrivningen av luckorna bedöms ägarna till nämnda gemensamhetsanläggning och fastigheter vara berörda av den planerade vattenverksamheten. Fastigheten Nora Järle 1:23 bedöms vara berörd av vattenverksamheten då det på fastigheten finns ett bostadshus i nära anslutning till den del av vattenspegeln uppströms dammen som kommer att sänkas av innan utrivningsarbetena påbörjas.

Tvångsrätt och ersättningsfrågor

Tvångsrätt behövs för byte av trädäck ovanpå dammen eftersom trädäcket ingår i gemensamhetsanläggningen Nora Järle ga:3. Naturvårdsverket bedömer att de planerade åtgärderna inte kommer att medföra någon ersättningsgill skada för berörda sakägare och någon ersättning erbjuds därmed inte. För det fall sådana skador, mot förmodan, skulle uppkomma föreslås att dessa hanteras inom ramen för oförutsedd skada.

Tillåtlighetsfrågor

Allmänna hänsynsregler och miljö kvalitetsnormer

Nedan följer en beskrivning av hur sökanden avser att iaktta miljöbalkens allmänna hänsynsregler i 2 kap miljöbalken. Kunskapskravet (2 kap 2 § miljöbalken) Naturvårdsverket kommer att upphandla den tekniska och naturvetenskapliga expertis som krävs för att genomföra projektet.

Försiktighetsmått och teknikval (2 kap 3 § miljöbalken)

De utredningar som föregått denna ansökan har syftat till att identifiera risker med projektet och utforma förslag på hur dessa kan undvikas. Den teknik som används för utrivningen får anses motsvara idag gällande bästa möjliga teknik innebärande hållbara konstruktioner inför framtiden samt ett genomförande som medför minsta möjliga miljöpåverkan. Åtgärderna kommer, så långt det är möjligt, genomföras så att påverkan på vattenmiljön och fiskreproduktion minskar.

Produktval (2 kap 4 §)

Ansökta åtgärder innebär en begränsad användning av kemiska produkter eller biotekniska organismer. I samband med upphandling och genomförande kommer dock krav att ställas på entreprenörer att använda miljöanpassade kemikalier.

Hushållnings- och kretsloppsreglerna (2 kap 5 §)

Schaktmassor som uppkommer vid grävningsarbeten kommer så långt det är möjligt att återanvändas inom projektet. Vidare kommer de utrivna delarna att återanvändas eller återvinnas i den mån det är möjligt.

Val av plats (2 kap 6 §)

Ansökan avser åtgärder vid en befintlig anläggning och det är därför inte aktuellt att utreda alternativa lokaliseringar. Enligt bestämmelsen gäller att tillstånd inte får ges i strid med en detaljplan eller områdesbestämmelser. Det kan konstaterats att detaljplan och områdesbestämmelser saknas för området.

Miljökvalitetsnormer (2 kap 7 § 2 och 3 st)

Åtgärderna bidrar till att miljökvalitetsnormerna uppfylls och bedöms inte medföra någon negativ påverkan på möjligheterna att uppnå dessa.

Samråd

Ansökan har föregåtts av flera utredningar och samråd och ett stort antal synpunkter har inkommit från närboende, myndigheter och företrädare för olika intressen. En redogörelse för det samråd som skett inför ansökan finns i samrådsredogörelsen, bilaga A till ansökan. Samråd har genomförts under hösten 2017-april 2018. Samrådet har genomförts såväl skriftligen som muntligen vid samrådsmöten. Särskilda samrådsmöten hölls med Länsstyrelsen i Örebro län, Nora kommun och

Samhällsbyggnads Bergslagen i augusti 2019 och med enskilda fastighetsägare, organisationer och andra berörda myndigheter i december 2017 och januari 2018. Vidare hölls ett särskilt samrådsmöte med Nora kommun i november 2017. Inbjudan till samråd har skett skriftligen eller genom e-post.

Prövningsavgift

Ansökan avser utrivning av del av vattenanläggning i syfte att skapa fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan. Prövningsavgiften bör därför enligt Naturvårdsverket i första hand bestämmas till 1 500 kr enligt förordning (1998:940) om avgifter för provning och tillsyn enligt miljöbalken. I andra hand, för det fall prövningsavgiften ska baseras på kostnaden för planerade åtgärder, bör avgiften bestämmas till 15 000 kr.

INKOMNA YTTRANDEN

Myndigheten för Samhällsskydd och Beredskap, Havs- och Vattenmyndigheten samt **Transportstyrelsen** har avstått från att yttra sig. **Trafikverket** har inte haft någon erinran. **E.ON** har inga synpunkter på ansökan. **Jerla Stads Samfällighetsförening** har genom Bengt-Göran Carlsson avstått från att yttra sig.

SMHI

SMHI har en hydrologisk mätstation vid Hammarby och önskar att bli informerade när arbetet påhöljas och om regleringen vid Hammarby kommer förändras under arbetstiden. I övrigt har SMHI inga synpunkter.

Länsstyrelsen

Yrkanden

Länsstyrelsens sammanvägda bedömning är att de ansökta åtgärderna bidrar till en långsiktigt hållbar utveckling genom att öka förutsättningarna för att målen för naturvården uppfylls. Länsstyrelsen bedömer att den föreslagna lösningen är den som minst skadar kulturmiljön. För att minimera åtgärdernas negativa påverkan på kulturmiljön behöver försiktighetsåtgärder, skyddsåtgärder och kompensationsåtgärder vidtas. Mot den bakgrunden tillstyrker Länsstyrelsen ansökan om tillstånd

till utrivning av del av vattenanläggning i Järleån vid Järle kvarn. Länsstyrelsen tillstyrker sökandens yrkanden 1-3. Avseende yrkande 4 har Länsstyrelsen inget att erinra mot yrkade förslag vad gäller arbetstid eller tiden för anmälan av oförutsedd skada. Länsstyrelsen bedömer att miljökonsekvensbeskrivningen kan godkännas i och med de tillägg som ska göras enligt aktbilaga 71. Vad gäller sökandens förslag på villkor tillstyrks villkor 1-4 och 6 samt punkt 2 och 3 i aktbilaga 71.

Länsstyrelsens yrkar att sökandens villkorsförslag 5 formuleras enligt följande.

5) Biotopvårdande åtgärder ska utföras i åfåran i samråd med Länsstyrelsen. För att minska påverkan på fornlämningar under vatten och minska den negativa påverkan på upplevelsen av platsens kulturmiljövärden ska biotopvårdande åtgärder genom utläggande av sten endast ske i den omfattning som är nödvändig av biologiska skäl och för att fördela vattenflödet på platsen.

Länsstyrelsen yrkar att följande villkorsförslag fastställs:

- Befintligt stenmaterial och järnräcken ska så långt möjligt återanvändas på motsvarande plats som de ursprungligen haft i de befintliga konstruktionerna. Vid komplettering ska material som är välanpassat till kulturmiljön användas.

Länsstyrelsen yrkar med stöd av 16 kap. 9 § miljöbalken att Naturvårdsverket ska utföra åtgärder för att kompensera den förlust av kulturvärden som uppkommer genom den tillståndsgivna verksamheten. En kompensationsutredning ska tas fram med en detaljerad beskrivning av kompensationsåtgärder avseende:

- A. Långsiktig vård och underhåll av Järle kvarn samt övriga kulturhistoriskt värdefulla anläggningar inom den delen av naturreservatet som berörs av de tillståndsgivna åtgärderna.
- B. Information i området om kultur- och naturvärden och kulturhistoria.

Utredningen ska tas fram i samråd med Länsstyrelsen. Förslaget ska ges in till Länsstyrelsen senast ett år efter att de tillståndsgivna åtgärderna genomförts.

Länsstyrelsen ska pröva om de föreslagna kompensationsåtgärderna kan godtas.

Länsstyrelsen yrkar att mark- och miljödomstolen överlåter med stöd av 22 kap. 25 § tredje stycket miljöbalken till Länsstyrelsen att besluta om tillägg i sökandens

förslag på kompensationsåtgärder och hur kompensationsområdet långsiktigt ska förvaltas.

Länsstyrelsen har även med stöd av 16 kap. 9 § miljöbalken yrkat att Naturvårdsverket ska utföra åtgärder för att kompensera den förlust av kulturvärden som uppkommer genom den tillståndsgivna verksamheten.

Länsstyrelsen har även yrkat att ytterligare villkor ska fastställas beträffande

- kompensationsåtgärder
- biotopvård
- återanvändning av stenmaterial och stenrücken

Länsstyrelsen har även yrkat att mark- och miljödomstolen med stöd av 22 kap. 25 § tredje stycket miljöbalken överlåter till länsstyrelsen att besluta om villkor av mindre betydelse.

Sammanvägd bedömning

Järleån är skyddad som naturreservat enligt beslut 1976. Naturreservatsbeslutet avser även kulturmiljön. Järleån är av riksintresse för naturvården enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Naturvårdens riksintresse överlappas av riksintresse för kulturmiljövården, Bondbyn-Järle-Yxe (T35). Området är utpekade som Natura 2000-område enligt EU:s art- och habitatdirektiv och vattenförekomst som omfattas av EU:s vattendirektiv. Båda direktiven är införlivade i svensk lagstiftning. I området finns även fornlämningar som skyddas av kulturmiljölagen. De vattenvårdande åtgärder som ansökan avser är nödvändiga för att nå gynnsam bevarandestatus för naturtyperna och arterna utpekade i Natura 2000-området och miljö kvalitetsnormen god ekologisk status för vattenförekomsten Järleån/Dyltaån. Länsstyrelsen bedömer att åtgärderna medför ändrad markanvändning enligt 2 kap. 6 § miljöbalken eftersom dämningen vid Järle kvarndamm rivs ut och därmed ändrar vattnets karaktär och syftet med nuvarande markanvändning. En ändrad markanvändning innebär att de ansökta åtgärderna medför en påtaglig skada på den utpekade riksintressanta kulturmiljön inom Bondbyn-Järle-Yxe (T35). Länsstyrelsens sammanvägda bedömning är att de ansökta åtgärderna kan godkännas. Åtgärderna bidrar till en långsiktigt hållbar utveckling genom att öka förutsättningarna för att målen för naturvården uppfylls. Länsstyrelsen bedömer att det är den lösning som minst skadar kulturmiljön. För att minimera åtgärdernas negativa påverkan på

kulturmiljön behöver försiktighetsåtgärder, skyddsåtgärder och kompensationsåtgärder vidtas.

Tillståndsprocessen

Länsstyrelsen fick ansökan på remiss och konstaterade att underlaget som lämnats in av sökande inte var tillräckligt för att kunna bedöma vilken påverkan som ansökt verksamhet får på den värdefulla kultur- och naturmiljön som finns i området.

Länsstyrelsen yrkade därför att ansökan skulle kompletteras. För att säkerställa en bra och effektiv process föreslogs att sökanden skulle påbörja tillståndsprocessen enligt kulturmiljölagen (1988:950). Länsstyrelsen hade då kunnat fatta beslut om en förundersökning enligt kulturmiljölagen 2 kap. Resultaten från denna förundersökning hade kunnat ge de efterfrågade kompletterande uppgifterna till miljökonsekvensbeskrivningen och den tekniska beskrivningen som Länsstyrelsen efterfrågade i sin kompletteringsbegäran. Länsstyrelsen konstaterar att sökanden inte har följt rekommendationerna, trots tidiga uppmaningar redan inför samrådsprocessen. Sökanden har endast gjort några mindre och avgränsade kompletteringar samtidigt som de konstaterar att de anser att den ansökan som de lämnat in innehåller allt av väsentlighet. Länsstyrelsen kontaktade mark- och miljödomstolen som meddelade att de inte har för avsikt att begära kompletteringar. Länsstyrelsen konstaterar att det finns mer att önska av en ansökan och miljökonsekvensbeskrivningen för att kunna bedöma åtgärdernas påverkan på framför allt kulturmiljön vid Järle kvarn. Trots det yttrar sig Länsstyrelsen över ansökan i befintligt skick.

Påverkan på naturmiljön

Vattenmiljöerna i Järleåns naturreservat och Järleån/Dyltaån som helhet är unika i Mellansverige. De långa, relativt sammanhängande forsarna och den opåverkade dalgången är det som utmärker ån. Det finns få vattendrag med så hög potential för strömvattenanknuten fauna, t.ex. öring, flodpärlmussla, kungsfiskare, som Järleån. I ån finns pågående och äldre verksamheter som påverkar vattenmiljön. Järle kvarndamm är ett av fem vandringshinder för fisk mellan Norasjön och sjön Väringen. Ån är även påverkad av reglering och i viss mån av vattenbortledning på några platser. Forsarna är rensade i olika delar men många sträckor är till stor del

ursprungliga. Ån utgör vattenförekomst och den ekologiska statusen är bedömd som otillfredsställande och grundar sig främst på bedömning av fiskfaunan. Ett mycket stort antal provfisker ligger till grund för bedömningen av fiskfaunans status. Trots goda grundförutsättningar är det uppenbart utifrån de flesta av provfiskerna att antalet öringar och antalet årsungar av öring är få. Årsungar saknas helt i 65 % och öring saknas helt i 30 % av provfiskerna som gjorts under 2000-talet i vattenförekomsten Järleån/Dyltaån. Det kan jämföras med det lilla biflödet Lillsjöbäcken, som i stort sett är fritt från definitiva vandringshinder och reglerade vattenflöden. I Lillsjöbäcken är tätheterna mångdubbelt högre och där hittas alltid årsungar vid provfisker med något enstaka undantag. Även under torråret 2018 hittades gott om öring i bäcken. I bäcken finns även ett stort antal flodpärlmusslor med sparsam förökning. I Järleån finns flodpärlmussla som har en krävande livscykel och krav på livsmiljö. Ett livskraftigt bestånd av flodpärlmussla är en av de bästa signalerna på att ett vattensystem fungerar. Flodpärlmusslan behöver öring för att kunna föröka sig men tätheterna av öring är inte tillräckliga. Nuvarande förhållande för musslorna, i Järleån, är betydligt sämre än för öring. Endast enstaka levande musslor och enstaka skal efter döda musslor har hittats de senaste åren i Järleån och samtliga levande individer har varit äldre. Flodpärlmusslan behöver öring för att kunna föröka sig. Järleån utgör Natura 2000-område. I bevarandeplanen för Järleån anges att bevarandetillståndet för mindre vattendrag och flodpärlmussla inte är gynnsamt. Det står bland annat följande i bevarandeplanen från 2017. Ansökta åtgärder är nödvändiga för att vända den negativa ekologiska trenden för Järleån. Sökandes lösning återskapar kontakt mellan forsar och livsmiljöer som sedan länge varit fragmenterade och instängda. Det kommer att gynna öring och flodpärlmussla och annan strömvattenanknuten fauna. Som ett försök under 1980-talet byggde Länsstyrelsen en fiskväg i den södra fåran under stenvalvsbron. Med en fiskfälla längst upp i fiskvägen följdes det noga upp om någon fisk skulle vandra men ingen öring eller någon annan fisk vandrade upp i fiskvägen. Lösningar i den lilla södra fåran som är dimensionerad för en mindre mängd vatten och utgörs av berghällar visade sig inte vara lämplig för fiskvandring. För att fisk ska hitta upp genom Järle kvarndamm behövs en lösning i huvudfåran. Fisk vandrar framförallt där det mesta av vattnet rinner och framförallt under vår och höst i samband med högflöden. Ett

vanligt högflöde i Järleån är ungefär 30-40 m³/s vilket innebär att lösningen behöver vara dimensionerad för minst 5 % av det flödet för att fisken ska kunna hitta. De ansökta åtgärderna innebär att en lösning skapas i huvudfåran och som dimensioneras för merparten av vattnet. Således bedömer Länsstyrelsen att kraven för fiskvandring uppfylls och att åtgärden därmed är nödvändig för att uppnå gynnsam bevarandestatus och god ekologisk status i Järleån. Påverkan på vattenmiljön under anläggningsskedet bedöms vara liten i förhållande till nyttan av ansökta åtgärder, men arbeten i vatten bör om möjligt styras till perioden maj-september med hänsyn till öringens lek och romöverlevnad. Länsstyrelsen instämmer i sökandens bedömning om att det inte krävs tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken för de ansökta åtgärderna.

Påverkan på kulturmiljön

Kulturmiljön inom riksintresset är komplex och speglar en för regionen ovanligt tydlig historia där vattnet som kraftkälla har haft en lokalisering och där statlig reglering av järnhanteringen och privata initiativ påverkat bruket av landskapet från 1500-talet fram till modern tid. Den del av riksintresset som direkt påverkas av de planerade åtgärderna består både av bebyggelse, äldre anläggningar och vägsträckningar, det reglerade vattnet och spår av de verksamheter som först etablerades i området. De olika beståndsdelarna bildar tillsammans en kulturmiljö som gör det möjligt att berätta om platsen och verifiera framställningen med befintliga anläggningar. Dessutom finns lämningar dolda under mark och vatten som kan ge ytterligare kunskap om platsens historia. Att påverkan på kulturmiljön är ofullständigt redovisad har nämnts ovan. Påverkan kommer att ske på kort sikt genom fysiska ingrepp i befintliga anläggningar och på lång sikt genom påverkan på platsens upplevelsevärden. Den negativa påverkan som sker genom fysiska ingrepp kan delvis lindras genom fastställande och iakttagande av ovan yrkade villkor. Såväl kända som okända fornlämningar skyddas av kulturmiljölagens andra kapitel. Detta skydd gäller parallellt med bestämmelser i miljöbalken, både vad avser processen kring vattenvårdande åtgärder och generella hänsynsregler avseende natur- och kulturmiljövärden. Det är med avseende på den nu aktuella ansökan inte möjligt att bortse från hur fornlämningarna kan komma att påverkas av de planerade åtgärderna vid den sammanlagda bedömningen. Det går därför inte att

lämna fornlämningarna utan beaktande i den process som följer av miljöbalken. Länsstyrelsen är tillståndsmyndighet när arbeten som rör fornlämningar ska utföras och processen för hantering av dessa som följer av kulturmiljölagen beskrivs nedan.

Processen enligt kulturmiljölagen i förhållande till miljöbalken

Länsstyrelsen vill tydliggöra att tillståndsprocessen enligt kulturmiljölagens andra kapitel och processen enligt miljöbalken ska utföras parallellt och att det i detta fall är nödvändigt med en process som vägs samman. För att förtydliga processen enligt kulturmiljölagen har Länsstyrelsen utformat en korrekt processbeskrivning med utgångspunkt från den delvis felaktiga processbeskrivning som sökanden presenterade i sitt bemötande av inkomna yttranden, aktbilaga 71. Till en fornlämning hör enligt 2 kap. 2 § kulturmiljölagen ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde. Enligt 2 kap. 12 § kulturmiljölagen ska den som vill rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen. Länsstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse. Som villkor för tillstånd enligt 2 kap. 12 § kulturmiljölagen får länsstyrelsen enligt 2 kap. 13 § kulturmiljölagen ställa skäliga krav på:

1. arkeologisk undersökning för att dokumentera fornlämningen, ta till vara fornfynd och förmedla resultaten, eller
2. särskilda åtgärder för att bevara fornlämningen.

Innan länsstyrelsen prövar en tillståndsansökan enligt 2 kap. 12 § kulturmiljölagen, får den besluta om en arkeologisk förundersökning av fornlämningen, om det behövs för att få ett tillfredställande underlag för prövningen eller för att bedöma behovet av att ställa krav på slutlig arkeologisk undersökning. Sökanden behöver således ansöka om tillstånd enligt 2 kap. 12 § kulturmiljölagen för att processen ska kunna starta. Resultatet av förundersökningen blir ett underlag som är nödvändigt för att Länsstyrelsens ska kunna bedöma om tillstånd kan ges och om villkor om arkeologisk undersökning behöver ställas. Resultatet blir även ett underlag för sökanden i den fortsatta planeringen av åtgärdernas genomförande. Endast inom

ramen för beslutet enligt kulturmiljölagen kan det fastställas hur åtgärder och dokumentation ska genomföras för de fornlämningar som kommer att påverkas av arbetet. Av punkt 3.3 sista stycket i aktbilaga 71 hävdar sökande att de eventuella fornlämningar som kan förekomma innebär inget hinder mot genomförandet av åtgärderna, utan kan eventuellt föranleda skyddsåtgärder och det saknas anledning att göra sådana undersökningar innan tillstånd till vattenverksamhet har erhållits. Som nämnts ovan får länsstyrelsen lämna ett sådant tillstånd endast om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse. Bedömning om fornlämningar utgör hinder eller inte görs av länsstyrelsen. Det är av största vikt att sökande i den fortsatta processen prioriterar arkeologi i ett tidigt skede i dialog med Länsstyrelsen. Sökande måste även beakta resultatet av förundersökningen i framtagandet av detaljprojektering av åtgärderna för att största möjliga kulturmiljöhänsyn ska kunna tas. Exempelvis måste tillfartsvägar grundligt planeras. Sökanden måste undersöka om det finns andra möjliga placeringar för tillfartsväg än nedströms dammen. Den nu föreslagna vägen innebär ett ingrepp i fornlämning med risk för uppenbar skada på de stenmurverk som står närmare vattnet såväl som möjlig påverkan på fornlämning dold under mark. Ett annat exempel är de grunder och stenmurverk som är belägna nedströms det vänstra utskovet. Här planeras en tillfällig djupfåra som kanske inte är möjlig att genomföra utan att skada fornlämning. Slutligen vill Länsstyrelsen framhålla att det hade varit en stor fördel att inför domstolsprocessen ha haft en tydlig uppfattning över hur kulturmiljöns alla beståndsdelar skulle komma att påverkas. Den ovan beskrivna processen får nu istället genomföras i samråd mellan sökanden och Länsstyrelsen och inom ramen för det kontrollprogram som sökanden ska ta fram inför genomförandet av de åtgärder som ansökan avser.

Påtaglig skada

Länsstyrelsen har under hela den period dialog pågått om vattenvårdande åtgärder i Järleån vid Järle kvarndamm hävdad att en åtgärd som påverkar vattenföringen och dämmande anläggningar i området medför påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljö. Huvudskälen till detta är framför allt den negativa påverkan som sker genom att den nuvarande vattenspegeln ersätts av strömmande genom att ingrepp sker i dammkonstruktionen så att dess reglerande funktion upphör. Resonemanget ut-

vecklas närmare i Länsstyrelsens beslut om betydande miljöpåverkan (2018-11-22, Dnr 531-3422-2017). Även andra anläggningar, fornlämningar och områdets topografi påverkas på ett sådant sätt att den riksintressanta kulturmiljön påverkas negativt. Den i biotopvårdande syfte planerade utläggningen av stenar i forssträckan riskerar att påverka fornlämningar under vattenytan och bidrar till en negativ påverkan på upplevelsen av vattnets historiska funktion i området. Efter att ha vägt samman de tre huvudförslag som framlagts av Norconsult (Förstudie 2016) har Länsstyrelsen bedömt att det nu föreliggande förslaget är det som sammantaget har minst negativ påverkan på de värden som riksintresset avser. Påverkan på värdena är dock fortfarande så stor att det alltjämt innebär påtaglig skada. Yttrande från Riksantikvarieämbetet 2020-08-17 styrker denna uppfattning.

Försiktighetsåtgärder och skyddsåtgärder

Sökanden beskriver planerade skyddsåtgärder i den tekniska beskrivningen och miljökonsekvensbeskrivningen. Förslag om att använda bärmattor för att minska marktryck är bra, likaså att skydda stammar med träplankor. Vad gäller tillfartsvägarnas placering och dess påverkan på naturmiljön vill Länsstyrelsen närvara vid detaljplaneringen i fält. Vad gäller skyddsåtgärder för kulturmiljön behöver detta kompletteras efter att förundersökningen enligt kulturmiljölagen genomförts. Ett exempel på det är att påverkan på kulturmiljön behöver utredas så att den information som framkommer där ska kunna användas för att avgöra vilken placering av tillfartsväg som orsakar minst skada på fornlämningarna i området. T.ex. behöver det utredas om det är möjligt att placera tillfartsvägar uppströms dammen för att sedan kunna köra i åfåran och på så sätt komma nerströms dammen. Länsstyrelsen delar sökandens bedömning om att justeringar av åtgärderna kan genomföras inom ramen för kontrollprogrammet t.ex. för att uppnå att flödet fördelas mellan de tre utskoven så att även vatten går i den högra fåran under bron. Länsstyrelsen har efterfrågat förtydligande kring hur material som ska återanvändas ska förvaras inför återmontering. Någon närmare information om detta har inte framkommit genom sökandes bemötande av Länsstyrelsens framställning om komplettering. Länsstyrelsen vill därför framföra att det är nödvändigt att material (främst järnräcken och stenmaterial från bro och damm) förvaras på ett säkert sätt

och på ett sådant sätt att de beståndsdelar som ska återanvändas kan återmonteras på platser som så nära som möjligt motsvarar deras nuvarande lokalisering.

Villkorsförslag

Sökanden har tagit fram förslag på sex villkor som redovisas i ansökan.

Länsstyrelsen tillstyrker 1-4 samt 6. Vad gäller villkor 5 föreslår Länsstyrelsen den formulering som framgår under yrkanden ovan. Avseende framtagande av kontrollprogram enligt villkorsförslag 6 behöver sökanden inleda processen enligt kulturmiljölagen och invänta resultat från den arkeologiska förundersökningen innan kontrollprogrammet lämnas in till Länsstyrelsen. Detaljprojekteringen ska utgå från och samordnas med det arkeologiska resultatet och de byggnadstekniska undersökningarna av de anläggningar som påverkas av åtgärderna. Vidare ska projekteringen utformas så att skada på såväl synliga som dolda kulturhistoriska lämningar undviks eller minimeras. Sökanden har även föreslagit ytterligare tre villkor i aktbilaga 71. Vad gäller punkt 1 behöver denna preciseras för att säkerställa att rätt kompetens anlitas, både under detaljprojektering av åtgärderna och vid genomförandet av åtgärderna samt att samverkan sker med Länsstyrelsen. Vad gäller punkt 2 i aktbilaga 71 har Länsstyrelsen inget att erinra mot villkorsförslaget. Länsstyrelsen tillstyrker punkt 3. Länsstyrelsen anser att ytterligare ett villkor behöver fastställas för att säkerställa att ursprungligt material används i så stor utsträckning som möjligt för att inte minska det kulturhistoriska värdet av anläggningarna, villkorsförslaget finns redovisat på sidan 2 ovan. Att besluta om de stenkonstruktioner som inte utgör fornlämningar ryms inte inom kulturmiljölagen utan behöver fastställas av mark- och miljödomstolen i miljöbalksprocessen utifrån de allmänna hänsynsreglerna.

Kompensationsåtgärder

Kompensationsåtgärder syftar till att långsiktigt mildra den påtagliga skada som riksintresset åsamkas genom de sökta åtgärderna. För att mildra den påtagliga skadan på riksintresset för kulturmiljövård har Länsstyrelsen löpande framfört att kompensationsåtgärder ska utföras. Sökanden har redan påbörjat arbetet med kvarnens bevarande genom att ta fram en plan för byggnadens vård och genomföra vissa vårdinsatser. Sökanden har även förklarat sig villig att vårda platsen och

informera om dess värden. Länsstyrelsen anser dock att det är viktigt att kompensationsåtgärder fastställs i miljöbalkstillståndet. Vad avser kompensationsåtgärd A. har Länsstyrelsen framfört att säkerställande av bevarande och en långsiktig vård av kvarnbyggnaden är en viktig åtgärd. Kvarnen utgör den enda på platsen kvarstående byggnad som idag kan illustrera hur människan utnyttjat vattenkraften. Den har i sig stort byggnads- och teknikhistoriskt värde, t ex genom att kvarnmaskineriet är bevarat. Kvarnbyggnadens betydelse för platsens estetiska upplevelsevärde är också stor. Kvarnbyggnaden kan användas i den pedagogiska information som ska tas fram som kompensationsåtgärd B. Även övriga kulturhistoriska lämningar och anläggningar ska löpande vårdas och underhållas så att kulturmiljöns innehåll samt vetenskapliga och pedagogiska potential långsiktigt bevaras. De biotopvårdande åtgärderna innebär att upplevelsen av vattnets funktion påtagligt skadas. För att det sammanlagda innehållet i kulturmiljövårdens riksintresse, men också enskilda natur- och kulturvärden, ska göras tillgängligt behöver ett pedagogiskt informationsmaterial finnas inom det område som berörs av de åtgärder som ansökan avser. Länsstyrelsen anser att en kompensationsutredning ska tas fram som innehåller en detaljerad beskrivning av hur de yrkade kompensationsåtgärderna ska utföras. Utredningen bör samordnas med genomförande av projektering och genomförande av de biotopvårdande åtgärderna eftersom innehåll och utformning kan komma att påverkas av resultat av dokumentation, undersökningar m.m. som sker i samband med dessa processer. Kompensationsutredning lämnas därför lämpligen in senast ett år efter att åtgärderna genomförts. Vad gäller granskning av de föreslagna kompensationsåtgärderna som sökanden kommer att redovisas i kompensationsutredningen anser Länsstyrelsen att det är lämpligt att mark- och miljödomstolen, med stöd av 22 kap. 25 § tredje stycket miljöbalken, överlåter till Länsstyrelsen att besluta om tillägg i sökandens förslag på kompensationsåtgärder och hur kompensationsområdet långsiktigt ska förvaltas.

Nora kommun

Yrkanden

Nora kommun yrkar:

- I första hand att ansökan avvisas

- I andra hand att ansökan skall avslås
- I tredje hand att mark- och miljödomstolen ska vilandeförklara målet till dess beslut fattats i frågan om byggnadsminnesförklaring
- I fjärde hand att mark- och miljödomstolen förenar tillstånd för verksamheten med villkor i linje med det förslag om utformning av fiskvägar som det redogörs för i bilaga 1 till detta yttrande.

Utveckling av gjorda yrkanden

Nationella planen

Ärendet bör avvisas i avvaktan på att arbetet med prövningen inom den nationella planen sker. Syftet med förslaget till nationell plan är att omprövningarna av vattenkraftens miljövillkor ska leda till både största möjliga nytta för vattenmiljön och en nationell effektiv tillgång till vattenkraftsel. Planen beskriver hur samordningen och vägledningen inför omprövningarna ska gå till. Det har därför tillskapats prövningsgrupper. En prövningsgrupp utgörs av ett antal anläggningar och verksamheter inom ett avgränsat avrinningsområde. Alla verksamhetsutövare inom en prövningsgrupp ska ansöka om miljötillstånd hos Mark- och miljödomstolen vid samma tidpunkt enligt nationella planens tidplan. Verksamhetsutövarna inom prövningsgruppen bör samordna sig inför miljöprövningen eftersom de ska prövas i ett sammanhang. Vid en omprövning för vattendraget kommer Järle kvarn att beröras av så centrala frågeställningar att det för närvarande är olämpligt att pröva kvarnen enskilt. Inom den prövningsgrupp som Järle kvarn tillhör finns mellan de större sjöarna Norasjön och Väringen även Hammarby, Axbergshammar och Dylta vattenkraftverk med dammbyggnader, samt utöver den i Järle ytterligare en dammbyggnad utan kraftverk. Samtliga dessa övriga anläggningar saknar möjligheter till förbivandring för fisk. Kommunen anser därför, för att uppnå den optimala lösningen, att det skall ske en gemensam prövning för alla anläggningar inom ramen för den nationella omprövningsplanen. Enligt plan skall omprövningen av Järleån ske år 2030. Den nu planerade utrivningen av Järledammen kommer endast leda till att den nuvarande forssträckan ökas med 25 m vilket saknar betydelse i det stora hela och motiverar definitivt inte att en värdefull kulturmiljö förstörs så totalt. Enligt uppgift så är inte Järledammen anmäld till den Nationella

planen, men här kan Länsstyrelsen kräva att dammbyggnaden skall ingå. Skillnaden blir bara att Järledammen inte omfattas av pengar från Vattenkraftsfonden.

Byggnadsminnesförklaring

Nora kommun avser att begära omprövning av Riksantikvarieämbetets (RAÄ:s) beslut 2018-06-08 att inte föreslå regeringen att utse Järle kvarn med dammanläggningar till ett statligt byggnadsminne. Motiveringen till detta beslut var i korthet att "Järle kvarn saknar förutsättningar att förklaras som statligt byggnadsminne". Området Järle kvarn med dammanläggningar har lämningar och historia från 1500-talet. 1600-talets järnbruk i området med masugn och hammarsmedja rönt stort intresse från staten under den tid när gruvbrytning och järntillverkning bidrog till att stärka Sveriges stormaktsställning. På 1640-talet fanns planer att anlägga en hamnstad vid Jerle Bruk. Carl Bonde – den förste landshövdingen i det då nybildade Järle län - var den drivande kraften bakom detta projekt. Han lyckades utverka att drottning Kristinas förmyndarregering utfärdade ett stadsprivilegium för Järle Stad. Området Järle kvarn berättar om Bergslagen, järnet och den svenska statens gemensamma historia. Kommunen anser att det finns skäl för avvisning alternativt avslag av Naturvårdsverkets ansökan i avvaktan på RAÄ:s behandling av kommunens ansökan om byggnadsminnesförklaring.

Tillstånd

Det är felaktigt av Naturvårdsverket att hävda att Järle kvarn saknar tillstånd. Tillstånd har funnits sedan dess tillkomst 1804, vilket framgår av äldre handlingar. Bland annat kan nämnas Kungliga befallningshavandes utslag den 16 juni 1855 ang. Järle tullmjölkvarn. Den 5 november 1855 hölls en besiktning med anledning av utslaget från den 16 juni, varvid det noterades, här i ett kortare utdrag: "Dammen af sprängd Gråstensmur, innehållande i längd 45 alnar samt i höjd 6 alnar, med en bredd i bröstet af 8 alnar, inrättad jemwäl för den intill samma Strömdrag anlagde Stånjerns Smedjan, samt den nedanføre Qwarnen uppförde Sågen. I stället för Wattenhjul drifwes Qwarnen af de från en sednare tids uppfinning sig förskrifwande så kallad Turbiner med utwexling, hållande hwardera turbinen i diameter 3,93 fot, och istället för waliga lönngångar flyter wattnet från Dammen i en apterad större gemensam Sprängtrumma" Beskrivningen från 1855 överens-

stämmer i väsentliga delar med dagens utformning. Enligt bestämmelsen i 5 a § MP, som trädde i kraft den 1 januari 2019, motsvarar urminnes hävd, privilegiebrev och andra särskilda rättigheter att förfoga över vatten enligt 2 kap. 41 § ÄVL, ett tillstånd som är i paritet med Miljöbalken. Eftersom lagändringen inte hade några övergångsbestämmelser skulle den tillämpas direkt vid ikraftträdandet, oavsett när ett mål eller ärende har inletts. Kommunen vill därmed, med hänvisning till nämnda äldre handlingar och till 5 a § MP, ha sagt att det i dag finns ett giltigt tillstånd för dammbyggnad med kvarn.

Miljö kvalitetsnormer (MKN)

Det har i MKB:n felaktigt angivits att miljö kvalitetsnormen inte kan uppnås med mindre än att dammbyggnaden i Järle rivs ut. Av VISS framgår dock att byggande av en fiskväg är tillfyllest för att MKN ska kunna uppnås. Det bör tas i beaktande att det, som ovan nämnts, i vattenförekomsten finns 3 vattenkraftverk med tillhörande dammbyggnader och att det, förutom i Järle, finns ytterligare en dammbyggnad utan vattenkraftverk. I VISS redogörs för kvalitetsfaktorerna i hela vattenförekomsten. Endast en utrivning av dammbyggnaden i Järle medför inte att vattendraget per automatik når miljö kvalitetsmålet. Sökanden har inte heller visat att en utrivning av dammbyggnaden specifikt i Järle är nödvändig för att miljö kvalitetsnormen eller gynnsam bevarandestatus ska uppnås lokalt. För att Järleån i sin helhet skall kunna uppnå miljö kvalitetsnormen måste det ske en gemensam prövning av samtliga anläggningar i vattenförekomsten. Först då blir prövningen meningsfull och ändamålsenliga beslut kan fattas. Vid en avvisning alternativt avslag av ansökan ges Sökanden inför en kommande omprövning möjlighet att förbättra sin ansökan och rätta till de uppenbara brister som finns i denna.

Fiske

Kommunen motsätter sig inte att det byggs en fiskväg förbi Järledammen, men anser att den ska ha en sådan utformning att det kulturhistoriska värdet i sin helhet bevaras i enlighet med bestämmelserna för Naturreservatet och kommunens Översiktsplan. Kommunen presenterar därför alternativa förslag till fiskvägs lösningar, upprättat av Terra Limnogrppen AB, som medför att dammbyggnaden kan bibehållas. Kommunen förordar i första hand alternativ 1 och 2 i förslaget till

fiskvägslösningar. Båda förslagen innebär, till skillnad mot Naturvårdsverkets förslag, ett bevarande av den värdefulla kultur-miljön omkring Järle kvarn. Alternativ 1 med skiss kan kompletteras med följande beskrivning. År 1967 byggdes en fiskväg genom mitten av skibordet i den södra åfåran. Denna skadades efter ett högflöde, på 1970-talet, och lämnades därefter att förfalla. Det gjordes aldrig någon utvärdering av fiskvägens funktionalitet. År 2010 togs ett förslag fram av Norconsult som innebär att det befintliga träutskovet byggs om till ett V-utskov som är passerbart för fisk. Förslaget innebär att botten trösklas upp från V-utskovet, ner till stenvalvsbron. Det branta parti nedströms stenvalvsbron kan justeras med granitdubbar och ingjutna stenar av olika storlek för att få ner vattenhastigheten. Nedanför forsen placeras natursten ut för att minska lutningen. I anlockningssyfte utförs biotopåtgärder på sträckan från huvudfåran och fram till där forsen i södra ågrenen har sin början. Se även skiss i Terra Limnos förslag till fiskvägslösningar. Av fotografierna framgår att det tidigare har funnits en träränna fram till en sågverksbyggnad nedströms kvarnbyggnaden. Byggande av en slitsränna i trä skulle någorlunda sammanfalla med det historiska utseendet på platsen. Som skäl för dammutrivning har Naturvårdsverket i första hand angivit vara att underlätta vandring för öringen, se Tekniska Beskrivningen (TB). Kommunen anser att Sökanden baserar detta ställningstagande på felaktiga slutsatser. Inom sträckan mellan Hammarby och Järle kvarn finns en livskraftig strömstationär öringstam (Registerblad för NRO 18020) som sannolikt fortfarande utgörs av Hammarbyöringen vars särart ska bevaras. Att den ska bevaras framgår av Bevarandeplanen (s. 2). Dess speciella egenskap i att bli storvuxen inom vattendrag anses unik. Arten är således en utpräglad strömvattenlevande typ av öring vars särart därför ska bibehållas. Reproduktionen på sträckan mellan Hammarby och Järle störs näppeligen av dammbyggnaden i Järle som funnits i över 500 år vilket också visas i de provfisken som utförts under 1980- och 1990-talet. En utrivning av dammbyggnaden i Järle ökar snarare risken för att den unika arten blir utarmad och försvinner. Provfisken år 2018 i och i anslutning till Långforsen (i Järleån mellan Järle och Hammarby) visar en ökning av öringförekomsten jämfört med föregående provfisken. Enligt Länsstyrelsens rapport 2016:12 Statusbedömning av miljötillståndet och sammanfattning av alla 118 elfisken i Örebro län 2015 har

vattendragets status enligt VIX bedömts som Måttligt med hänsyn till fisksamhället, men God enligt Länsstyrelsens expertbedömning p.g.a. att årsungar av öring fångades vid de båda undersökta stationerna som var belägna vid Järle kvarn. Vid en av de två lokalerna fann man 1 st. lake men ingen gädda. Som delmotiv för utrivning av verksdammen i Järle anges att gädda och lake är stora predatorer och innebär en fara för öringen. Enligt kommunen har Sökanden på grund av en undermålig analys av provfiskeresultatet även här dragit en felaktig slutsats. En genomgång av utförda elfisken i Hammarbyån visar en mycket låg förekomst av både gädda och lake. Endast ett provfiske visar ett skattat värde på 1,4 gädda per 100 m². Detta provfiske utfördes längst uppströms strax efter Norasjöns utlopp. Övriga provfisken uppströms dammbyggnaden i Järle har resulterat i 0–1 gädda per 100 m². Endast vid ett provfiske (2018) fann man en lake vid Hammarby. Provfisken nedströms Järle visar också ett förhållandevis ringa antal gäddor och lakar, där laken som högst uppgår till en skattad förekomst av 2 st. per 100 m² och gädda till 4 st. år 1997. Vid provfisket år 2018 fann man 0,4 gädda och 0,4 lake nedanför kvarnen och 0,5 gädda och 0,5 lake i huvudfåran. Som ytterligare ett delmotiv i att riva ut dammbyggnaden anges att öringen måste kunna ”fly” undan gädda och lake. Det ringa antal av dessa arter motiverar dock inte ett så stort ingrepp som en utrivning innebär. En väl anlagd fiskväg genom t ex det högra utloppet kan på ett utmärkt sätt ge öringen en möjlighet att undkomma rovfisken nerströms dammbyggnaden. Det kan dock inte undvikas att gädda och lake tillförs vattendraget från Norasjön. Naturvårdsverkets motiv beträffande fiskvandring uppfattas även som mycket tvetydiga. Det anses ömsom att alla arter ska kunna vandra och ömsom önskar man varken gädda eller lake. I stort sett syftar alla åtgärder endast till att öka antalet öringar. Detta kan på ett utmärkt sätt åstadkommas genom en fiskväg men framförallt genom en kontinuerlig säkerställd tappning från Norasjön. Vidare anges i MKB att det finns asp i vattendraget. Detta stämmer inte. Aspen finns i viss mån fram till och i sjön Varingen men har inga möjligheter att vandra förbi dammbyggnaderna nedströms Järle och har inte heller fångats vid provfisken i Järleån. Aspen är även en utpräglad mycket storvuxen rovfisk (längd ca 70 cm-1 m) som, om den etablerar sig i Järleån, kommer att decimera förekommande fiskbestånd kraftigt.

Flodpärlmussla

Den enda arten inom Natura 2000-området i Järleån som inte har gynnsam bevarandestatus är flodpärlmusslan. Orsaken till detta har inte utretts av Sökanden. Någon inventering av relevanta forssträckor uppströms dammbyggnaden har inte heller utförts. Däremot refereras ingående till beståndet i Lillsjöbäcken. Det nämns dock inte att beståndet där decimerats kraftigt efter en tidigare oförsiktig utrivning av ett dämme som medförde att Lillsjöbäcken torrlades en längre period under torråret 2018. Det är väl känt att flodpärlmusslan runt om i landet led stora skador under sommaren 2018 på grund av oeffertänksamt utförda dammutrivningar. Eftersom inga inventeringar utförts uppströms uppdamningsområdet i Järle så går det dock inte att utvärdera resultatet av den planerade utrivningen vilket är en brist. I MKB tillskrivs dammbyggnaden i Järle, utan utredning och en acceptabel inventering, hela orsaken till avsaknaden av flodpärlmussla i Järleån, d.v.s. hela vattenförekomsten som sträcker sig mellan Norasjön och en bit uppströms Väringen. I Havs- och Vattenmyndighetens Åtgärdsprogram för flodpärlmussla, rapport 2020:19, har ett flertal möjliga orsaker till flodpärlmusslans tillbakagång listats. Bland annat nämns låga pH-värden och att "Försurning är en orsak till minskning, och till och med i vissa fall utslagning av flodpärlmusslebestånd i såväl Sverige som i Norge (t.ex. Direktoratet för Naturförvaltning 2006)" samt att unga musslor är känsligare än äldre musslor. Unga musslor överlever inte ett pH under 6,4. Vidare listas brunifiering av vatten på grund av större mängder humusämnen, förhöjda halter av klorid i sötvatten som en följd av vägsaltning, grumling, för hög partikel tillförsel på grund av dikning samt jord- och skogsbruk, tungmetaller och organiska miljögifter som klorerade kolväten och vidare medel mot växtsjukdomar och skadeinsekter. Kväve- och fosforhalter uppvisar ett negativt samband med förekomst av flodpärlmussla på grund av försämrade livsmiljö såsom igenslamning och syrebrist. Stora flödesvariationer är en negativ faktor. Även sjukdomar och parasiter har slagit ut musselbestånd i Sverige. Dessutom känner man inte till inverkan på flodpärlmusslan av kvicksilver. Som det tydligaste exemplet på morfologiska förändringar som slagit ut flodpärlmusslan är resultatet efter flottledsrensning. Enligt åtgärdsprogrammet anses det ändå att flodpärlmusslan klarar sig bra vid tillräcklig minimitappning för såväl musslorna som för värdfisken (öring),

även i vattendrag med dammbyggnader. Med hänsyn till det självreproducerande öringbeståndet som de facto finns i vattendraget, även uppströms dammbyggnaden, samt de goda morfologiska förutsättningarna för flodpärlmussla samt att Järledammen inte förorsakar torrläggning av vattendraget, bör det utföras en mer omfattande inventering efter flodpärlmussla, framförallt i hela sträckan mellan Hammarby och Järle. Utan en godtagbar inventering kan ingen vederhäftig utvärdering göras av resultatet efter en utrivning. Konsekvenserna och resultaten som beskrivs i MKB bygger ju också i nuläget endast på antaganden. I det fall en kompletterande inventering inte visar förekomst av flodpärlmussla bör ansökan även kompletteras med en mera ingående analys av orsaken till detta. Det är inte godtagbart att endast åberopa lösa antaganden om den aktuella dammbyggnadens inverkan.

Bottenfauna

Man anger i MKB att en form av uppdämning ska bibehållas med en ny barriär 25 m uppströms nuvarande dammbyggnad i syfte att skapa en utökad areal för strömlevande bottenfauna. Den bottenfaunaundersökning från år 2018, som det hänvisas till i MKB, visar en liknande variation av bottenfauna längre uppströms i vattendraget som den som förekommer på vardera sidan om dammbyggnaden vid Järle. En sådan variation av bottenfauna bidrar till en mångfald av arter där olika behov av livsmiljöer är ett naturligt inslag i ett vattendrag såsom Järleån. Den ringa skillnaden som uppstår på grund av de konstgjorda trösklarna som planeras motiverar enligt Kommunen inte ett så omfattande ingrepp som en utrivning av den kulturhistoriskt värdefulla dammbyggnaden innebär. En utrivning raderar däremot ut hela populationen av bottenfauna inom nuvarande uppdämningsområde och medför en betydande påverkan på bottenfaunan nedströms dammbyggnaden vilket även framgår av MKB. I MKB anges vidare att strandlinjen dras ”något” tillbaka om vattenytan sänks med 1 meter. Detta är en vilseledande uppgift. Att vattennivån sänks med 1 m kan, beroende på strandens topografi, leda till att flera meter strandyta torrläggs vilket givetvis medför en betydande påverkan på strandflora och bottenfauna och även på boendemiljön i omgivningen. Någon mera ingående analys av detta har inte gjorts av Sökanden. De principskisser som finns på flera ställen i ansökan, bl.a. i MKB sidan 36, är missvisande på så vis att de avbildar en statisk

strandlinje samt bottenkonfiguration liksom ett statiskt flöde. Bottenfaunan nedströms dammbyggnaden är enligt utförd inventering rik och diversifierad. Det har t.ex. hittats 4 sällsynta arter. Körning med grävmaskin, grävning m.m. med grävskopa, ”terrängjustering” samt uppbyggande av erosionsskydd och inte minst uppbyggnad och rivning av fångdammar, medför en betydande negativ påverkan på forssträckans botten och bottenfauna, men även av bottenmiljön uppströms dammbyggnaden, allt inom Natura 2000-området. En utrivning av dammbyggnaden medför att allt material som samlats på uppdamningsområdets botten spolats bort och kommer att överlagra botten och bottenfaunan, inte bara lokalt utan även långt nedströms i vattendraget. Det finns en uppenbar risk att den artrika bottenfaunan nedströms dammbyggnaden slås ut under lång tid framöver och att de fyra ovanliga arterna överhuvudtaget inte återetablerar sig. I MKB finns inga utförligt beskrivna försiktighetsåtgärder som förhindrar detta. Det bör noteras att det här inte rör sig om en partiell utrivning utan en total utrivning. Det som ska återstå är endast bropelarna. Principskisserna i MKB och TB visar flöden över hela botten nedströms dammbyggnaden vilket även det är missvisande. Delar av den nuvarande strömsträckan blir återkommande torrlagd under långa perioder vilket missgynnar förekomsten av bottenfauna. Mot bakgrund av att hela åtgärdsområdet m.m. omfattas av Natura 2000-bestämmelser och därmed även av Art- och habitatdirektivet (92/43/EEG) samt att de planerade åtgärderna medför en kraftig påverkan på naturvärdena i och omkring vattendraget krävs enligt Nora kommun en ansökan och prövning enligt MB 7:28 a. Eftersom i det närmaste alla vattenanknutna bevarandevärden har gynnsam bevarandestatus och avsaknaden av flodpärlmussla inte har utretts på ett godtagbart sätt kan åtgärderna inte betecknas som direkt sammanhängande med eller nödvändiga för skötseln och förvaltningen av det berörda området (7:28 a, andra st. miljöbalken). Hela området som direkt påverkas omfattas av ett särskilt bevarandeområde enligt rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter. Den planerade verksamheten riskerar att skada de livsmiljöer i området som avses att skyddas varför även en prövning enligt 7:28 b 1:a st. punkten 1 bör ske.

Kulturmiljö

Av MKB framgår att förståelsen för vattnets kraft ökar vid en utrivning av hela förutsättningen för kunskapen. Den konstgjorda brytpunkt som man avser skapa 25 m uppströms den befintliga dammbyggnaden har enligt Kommunen ingen visuell likhet med tröskeln och dess utskov samt de av trä utförda spettluckorna och hur och varför dessa manövreras. Den nu befintliga vattenrännan som leder in vattnet till kvarnens turbiner och som i sin tur kan driva kvarnstenar där lokalt odlad säd kan malas till mjöl är ett utmärkt exempel som direkt och på ett sätt som är lätt att förstå synliggör hur vattnets kraft historiskt har tagits tillvara. Utöver detta synliggörs vattnets kraft med all önskvärd tydlighet där det faller över utskovströsklarna för att sedan forsa vidare. I MKB skrivs att vattenföring säkras i samtliga tre utskov under normala flödesförhållanden. Uttrycket är, förmodligen oavsiktligt, vilseledande då man även avser att riva ut samtliga trösklar. En befintlig dammbyggnad och dess luckutskov samt rännan som leder vatten till kvarnen ökar också den grundläggande förståelsen för hur de tidigare verksamheterna fungerat, t.ex. genom att likna nuvarande turbin vid ett vattenhjul som överförde kraften mekaniskt. Det Naturvårdsverket nu vill åstadkomma är endast en vattendragssträcka, som vilken som helst sträcker sig under en bro och vidare. Det är därför svårt att förstå Naturvårdsverkets motivering beträffande förståelsen för hur vattnets kraft tagits tillvara. Dessutom planerar man att avsänka nivån med minst 1 meter vilket ytterligare förringar upplevelsen betydligt. Naturvårdsverket har en gång i tiden tillsatts att förvalta natur- och kulturvärdena i Järle men istället låtit anläggningen förfalla och även utan konsekvensbedömning sänkt nivån inom upp-
dämningsområdet så att även detta tagit skada. Här handlar det om lämningar från mitten av 1500-talet fram till nutid. Järleån och dess dalgång var ett viktigt centrum för järnhantering. På flera platser längs vattendraget fanns hyttor och hamrar som drevs av vattenkraften från Järleåns forsar. Området har stadsprivilegier sedan 1642 och är mycket speciellt för Sverige då det var den enda platsen i landet där bergslagen var så starka att de kunde motsätta sig en flytt från Nora och Lindesberg till den tänkta nya bergslagsstaden Järle stad där dammen utgjorde en central del. Av skötselplanen punkten 2.2.6.3 framgår att ”Järlefallsdammen med den gamla landsvägsbron skall behållas i befintligt skick. Huvuddelen av erforderliga

reparationer har utförts som beredskapsarbeten under åren 1972 och 1975, men ytterligare träkonstruktioner behöver efter hand bytas ut, Skötseln av dammen med reglering av vattenståndet åligger kvarnägaren. Vid regleringen skall ett sådant vattenstånd eftersträvas att vatten alltid rinner över skibordet i den södra ågrenen.” Den grundläggande avsikten är således inte att riva ut anläggningen utan istället att förvalta den väl. Naturvårdsverkets uppfattning av konsekvenserna för kulturmiljön är direkt vilseledande så som de presenteras i MKB. De glamorösa upplevelsevärden som i MKB förespeglas läsaren när åtgärderna utförts återspeglar på intet vis den äkthet som nuvarande anläggning ger intryck av. Förslaget från Naturvårdsverket är att fiskvandring ska skapas genom att riva ut alla dammluckor med gåtar samt att riva ut alla trösklar i kallmurverk. Trösklarna är ihopmurade med den fornminnesskyddade bron via dammpelare och landfästen ner till ursprunglig botten. Risken är överhängande att de delar som är tänkta att stå kvar sannolikt kommer att rasa vid rivningen. De fornlämningar som med största säkerhet finns under nuvarande damm och vattenyta lämnas utan vidare kommentarer i ansökan. Fornlämningar är skyddade enligt lag (2 kap. 1 § Kulturmiljölag 1988:950). Naturvårdsverket behöver därför söka tillstånd enligt denna lag (2 kap. 6 §). Planerade åtgärder kan tveklöst anses innebära oreparerbara skador på hela den kulturhistoriskt känsliga miljön i Järle. Området omfattas även av Kulturmiljölagen vilket innebär att omfattande undersökningar behöver utföras innan man ens kan fundera över att riva dammbyggnaden och vidta terrängjusteringar av åbotten. Avsikten med naturreservatet inkluderade även uttryckligen att de kulturhistoriska värdena skulle förvaltas och vårdas. En utrivning kan därför inte betecknas som en positiv effekt vilket man vill ge sken av i Naturvårdsverkets MKB. Av Miljöbalken 1 kap. 1 § 2:a st. p. 2 framgår att värdefulla natur och kulturmiljöer ska skyddas och vårdas. Av 3 kap. 6 § framgår att Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. En utrivning av dammbyggnaden i Järle kan näppeligen anses vara ett skydd av kulturmiljön så långt som möjligt. Även av Art- och habitatdirektivet framgår att hänsyn ska tas till kulturvärden samt regionala och lokala särdrag (Artikel 2 p. 3). Det finns även ett

stort allmänt intresse hos kommunmedborgarna i Nora kommun och inte minst hos de närmast berörda, att den kulturhistoriska dammbyggnaden med kvarn och uppdämning vid Järle bevaras intakt för eftervärlden. Kommunens intresse för bevarande av den kulturhistoriskt värdefulla miljön framgår med önskvärd tydlighet i ÖP.

Sammanfattning

Kommunen vill med sina synpunkter visa att Naturvårdsverket har dragit felaktiga slutsatser som motiv för utrivning enligt nedan:

- att miljö kvalitetsnormen inte kan uppnås med mindre än att dammbyggnaden i Järle rivs ut.
- att det saknas tillstånd för Järle kvarn med dammbyggnad
- att man kan bibehålla den kulturhistoriskt värdefulla miljön samtidigt som man river ut dammluckor, gåtar och trösklar
- att Naturvårdsverket genom planerade åtgärder skulle uppfylla syftet med Naturreservatets skötselplan
- påverkan på bottenfaunan strandfloran vid utrivning har inte utretts tillfyllest
- orsaken till avsaknaden av flodpärlmusslan har inte utretts, ställningstaganden bygger på overifierade påståenden/antagande
- motsägelsefulla uppgifter om nyttan av de svagsimmande fiskarternas behov av att vandra förbi Järledammen.

Nora kommun har vid studie av fastighetskartor bland annat från fastighetsbestämning 2019, akt 1884-2019/11, vid Järle noterat att bron ägs av Nora Bondbyn s:1 och Nora Järle 1:20. Se bilaga 1 och utdrag från fastighetskarta bilaga 2 (bilagor till aktbilaga 90). Vid genomgång av de handlingar som har inlämnats till domstolen i rubricerat ärende framgår att det kommer att utföras ganska ingående arbeten som påverkar bron, som ligger på fastigheter som Naturvårdsverket inte disponerar över. Det kommer att utföras arbeten på bropelare, på träkonstruktioner som stöttar upp brospannet, vilket kommer att helt bytas ut mot ett nytt spann av helt annat utseende, stenmurverk under bron, genomförande av arbeten i landfästen mm. Kommunen förstår att Naturvårdsverket avser att riva ut murverken mellan

stenvalvsbron, mittre bropelaren och norra landfästet vilka utgör stöd för de höga murverken och är en sammanhängande viktig del av brokonstruktionen.

Naturvårdsverket äger inte dessa till bron hörande murverk. Kommunen kan inte se annat än att Järleåns vatten omfattas av bestämmelserna i 1 kap 5 § Jordabalken (JB), mot bakgrund av att det inte varit möjligt att hitta några föreningar igenomförda Laga Skiften som säger något annat t ex att vattenområdet skulle vara samfällt. Bestämmelserna i 1 kap 5 § JB innebär att varje fastighet i huvudsak har rätt till vattenområdet, förutom inom sina gränser, även utanför sin fastighet om gränsdragning saknas. Enligt kommunens uppfattning medför det att Naturvårdsverket inte har rätt att disponera vattenområdet under bron och inte heller rätt att utföra arbeten som berör de fastigheter som äger bron, om verket inte kan uppvisa handlingar som styrker deras rätt. Det har inte varit möjligt att återfinna hur ägarna av fastigheterna Nora Bondbyn s:1 och Nora Järle 1:20 har godkänt planerade arbeten och hur de har varit involverade i framtagande av underlag för arbetets genomförande. Kommun anser det som ett måste att broägarna är informerade och har givit sitt tillstånd till de arbeten som skall genomföras på deras fastigheter. Nora kommun ifrågasätter inte Naturvårdsverkets nyttjanderätt till regleringsanordningarna och skyldighet till vattenregleringen av Järleån. Däremot finns inte något som tyder på att Naturvårdsverket äger dammbyggnaden. Se bifogat köpeavtal bilaga 3 till aktbilaga 90). Åberopat köpeavtal visar inte att själva dammbyggnaden skulle ingå i överlåtelsen av Järle kvarn till svenska staten. Av Punkt 2.2.6.1 i skötselplanen till naturreservatet framgår närmare hur kvarnbyggnad och driften av kvarnen skall hanteras. Av Punkt 2.2.6.3 framgår att skötseln av dammen med reglering skall skötas av kvarnägaren. Varken av köpeavtalet och skötselplanen till naturreservatet finns det något som tyder på att Naturvårdsverket skulle vara ägare av dammbyggnaden. Om verket inte kan styrka sin äganderätt till dammbyggnaden torde den tillhöra fastigheterna Nora Bondbyn s:1 och Nora Järle 1:20. Naturvårdsverket har begärt tvångsrätt till Nora Järle ga:3. Tvångsrätten avser enbart byte av trädäcket på brobanan och ingenting annat. Om det skall vara möjligt att fullfölja mål nr M 1785-20 måste Naturvårdsverket visa att de äger dammbyggnaden och inte bara har nyttjanderätt, att de disponerar erforderligt vattenområde och har rätt att utföra planerade arbeten i bron med tillhörande landfästen.

Samhällsbyggnadsnämnden Bergslagen

Samhällsbyggnadsnämnden Bergslagens yttrande har delats upp i två delar, med avseende på Samhällsbyggnadsförvaltningens två kontor; miljökontoret och stadsbyggnadskontoret.

Miljökontorets yttrande

Miljökontoret har inga invändningar mot att de anmälda åtgärderna genomförs i enlighet med ansökan. Miljökontoret förutsätter att den tidigare anmälda efterbehandlingsåtgärden av påvisad kvicksilverförorening i och omkring kvarnbyggnaden avhjälpas innan andra åtgärder genomförs i området. Miljökontoret har i sitt yttrande endast tagit ställning till frågor som berör miljöbalkens område, och har inte beaktat andra frågeställningar eller sakområden.

Stadsbyggnadskontorets yttrande

Nationellt mål

Sedan 2018 finns en nationell policy kring gestaltningsfrågor om regeringen antagit (Politik för gestaltad livsmiljö, Prop. 2017/18:110). Den beskriver ett mål för arkitekturpolitiken att ”arkitekturen ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.” Detta mål omfattar rimligtvis även kulturmiljöer och andra befintliga miljöer som föreslås genomgå förändring. Målet ska uppnås genom att:

- hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden,
- kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids,
- det offentliga agerar förebildligt,
- estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas,
- miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla, och
- samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt.

Sett till situationen i Järle anser nämnden att åtminstone det övergripande målet i sig samt de fyra första punkterna är relevanta att reflektera över i sammanhanget, vilket görs genom resonemangen nedan.

Allmänt om Järle

Järle (även kallad Järle kvarn, Jerle stad, Nedre Järle) är en naturskön och kulturhistoriskt intressant miljö vid Järleån. Denna plats vid ån har varit nyttjad och bebyggd sedan åtminstone fem hundra år men sannolikt mycket längre bak i tiden. Järle bebos än idag och används aktivt av byns invånare samt av några företag och inte minst av besökare. Järle är ett populärt besöksmål året om men framförallt under sommarhalvåret. Järle ligger i Nora kommun, på gränsen till Lindesbergs kommun och en knapp halvtimme norr om Örebro, det vill säga i hjärtat av Bergslagen. En bit ovanför dammen löper väg 766 (gamla riksvägen) i nordsydlig riktning. Järleån rinner i nordväst-sydöstlig riktning. Järles rumsligheter består av varierade, vackra och lärorika natur- och kulturmiljöer. Här finns en gammal fördämning av Järleån med bro i en trä- och stenkonstruktion senast ombyggd på 1970-talet, en välbevarad ljusputsad f.d. kvarnbyggnad som även fungerat som smedja och turbinhus och en stenbro senast vidgjorda eller byggda under 1800-talet, ett flertal traditionella bostadsbyggnader, de flesta rödslammade trähus och andra anläggningar som är minst hundrafemtio år gamla. Allt i en fin inramning av olika lövträd och annan växtlighet.

En skyddad och dubbelt intressant plats

Fördämningen i Järle återfinns i skärningspunkten för ett norr-södergående riksintresse för kulturmiljövård (Bondebyn-Järle-Yxe) och ett mer öst-västligt riksintresse för naturvård (Järleån). Platsen skyddas även genom Natura 2000 och annan naturvård. Miljöbalken 3 kap. 6 § beskriver att:

Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. /---/.

Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket. I proposition 1997/98:45 Miljöbalk Del 2 framgår på sidan 670 att:

/---/ åtgärder skall så långt möjligt undvikas som påtagligt skulle skada värden i sådan natur- och kulturmiljö som har betydelse från allmän synpunkt och som inte kan återskapas eller ersättas

om den en gång förstörs. I stycket har i förhållande till den hittillsvarande motsvarigheten i naturresurslagen, 2 kap. 6 §, på förslag av lagrådet lagts till "samt fysisk miljö i övrigt" eftersom paragrafen även skyddar kulturmiljön dvs. framför allt den bebyggda miljön och landskapsbilden.

Nämnden vill belysa att platsen utgörs av två riksintressen som båda beskriver en situation i Järle värd att bevara.

Järle – viktig del av ett riksintresse för kulturmiljövård

Boverket beskriver att riksintressen för kulturmiljövården är sammanhängande kulturmiljöer av stor betydelse ur ett nationellt perspektiv. Det är områden, fysiska miljöer, som särskilt väl belyser viktiga historiska skeenden. De värden som ligger till grund för utpekandet är knutna till såväl enskilda objekt och delområden som till miljöns kulturhistoriska och rumsliga samband. Ett område av riksintresse för kulturmiljövården är en miljö eller ett landskap som ska representera en betydelsefull historisk samhällsprocess med utgångspunkt i ett regionalt eller lokalt sammanhang. Sammantaget ger riksintressena en bred bild av samhällets historia – med avseende på tidsdjup och utveckling, dess ekonomiska, sociala och kulturella bredd samt dess regionala variationer. Miljöerna visar hur människan genom historien nyttjat och präglat landskap och platser. Riksintresseområdet Bondebyn–Järle–Yxe motiveras som ”Odlingslandskap med kulturhistoriskt värdefull bergslags- och bruksbebyggelse.” I uttrycket för riksintresset beskrivs ”/---/ Övre och Nedre Järle med många byggnader av högt kulturhistoriskt egenvärde och lämningar efter Järle nedre bruk från 1600-talet.” Riksintressemiljöer och dess kulturmiljövården bevaras för nutida och framtida generationer att ta del av, uppleva och lära av. Inte sällan är just kulturmiljöer även fantastiska miljöer för natur och djur. Bevarandet av en kulturmiljö är viktig att tillse sett till olika skalor, helheter och detaljer beroende på förutsättningarna och beskrivningarna av riksintresset. I utredningen Riksintressen KNÖL-kommunerna (Länsstyrelsen Örebro län, 2012) beskrivs att ”Järle stad är ett slående exempel på hur staten och storpolitiken kring bergshantering gripit in i enskilda platsers och Bergslagsbyars historia”. Vidare bedöms det finnas brister i riksintressebeskrivningen då ”den befintliga beskrivningen inte gör någon tydlig koppling till ’Järle stad’ och Yxe skola som ur ett riksintresseperspektiv borde utgöra något av kärnvärdena i

området.” Skolan i Yxe är sedan 2010 märkt som byggnadsminne. Försök har gjorts att även byggnadsminnesförklara Järle. Riksintresset består således av ett flertal olika platser som tillsammans utgör en helhet, ett gammalt samhälle i miniatyr. Byggnadernas utseende och placering vid ån vittnar om att naturliga forsar och dess vattenkraft varit viktiga miljöer för människor och för samhällets utveckling under mycket lång tid. Sedan åtminstone 1600-talet har det vid ån funnits en omfattande industriverksamhet med masugn, hammare och sågverk (Yxehyttan), vars grundläggningar finns bevarade. Hyttmiljöer som denna utgjorde fram till 1800-talet en del av en samhällsekonomiskt betydande sektor, viktig i byggandet av nationen Sveriges välstånd. Nyttjandet av vattenkraften genom att dämna ån på denna plats har varit en avgörande faktor för utvecklandet av övrig verksamhet i området sett till den historiska ekonomi som bergsbruket stod för. Fler bruk och dammar har funnits längs ån, vilket ruiner vittnar om på andra platser. Men det är enbart Järle som är skyddat som riksintresse för kulturmiljö och inom detta riksintresse det är enbart i Järle det finns väl bevarade anläggningar med stora kulturhistoriska, estetiska och historiska värden i eller i direkt anslutning till ett vattendrag, som dessutom varit i bruk till nyligen och fortfarande skulle kunna vara det. Riksintresset handlar i Järle om att bevara det som finns kvar av platsen där en omfattande järnframställning pågått och tillhörande miljöer runt denna verksamhet. Kulturmiljövärdet här består således inte enbart i byggnader eller bearbetning av mark utan kanske främst i själva bearbetningen, dämningen av vattnet och därmed anläggningen som tillses detta.

Dammens centrala roll i Järles kulturmiljö

Platsen har en gång i tiden börjat nyttjas på grund av vattenkraften som behövdes för att kunna bearbeta malm i masugnar och få fram järn samt för att kunna bearbeta järnet. Vattenkraften har således nyttjats vid kvarnen sedan århundraden, kanske i tusen år, och för lokal elproduktion sedan början av 1900-talet. Bron över ån och dammen är en spännande miljö med den lugna vattenspegeln på ena sidan och forsande vatten eller öppna, tomma stenkistor på den andra. Nedanför kvarnen finns en vattenmiljö som kan besökas på nära håll och sommartid används som badplats. I byn finns enbart äldre byggnader, samtliga kvarvarande är välbevarade. Här bedrivs bland annat ett café under sommartid och ett krukmakeri. Många av husen är öppna

för allmänheten under till exempel kulturevenemang men utomhusmiljön längs vägen och vid ån är tillgänglig året om. Området är inte helt olikt ett friluftsmuseum. Enbart en liten del av vattnet har nyttjats som vattenkraft men anläggningen har varit mycket mer använd tidigare i historien och i viss mån bruk fram till för ett par år sedan (kraftstationen) och skulle kunna vara i bruk än idag om markägaren inte hade sagt upp arrendet. Ägorna i och runt byn är både statliga och privata. Runt ån är Naturvårdsverket ägare och förvaltare.

Järleån – som helhet ett riksintresse för naturvård

Boverket beskriver att områden av riksintresse för naturvård ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada dess värden. De är de mest värdefulla naturområdena ur ett nationellt perspektiv och ska också representera huvuddragen i den svenska naturen. Särskilda kriterier ligger till grund för bedömningen av ett områdes värden. Riksintresset Järleån beskrivs av Naturvårdsverket sett till åns utsträckning som helhet. Området utgörs av Järleåns övre del, en ca 7 km lång dalgång som slingrar sig genom landskapet delvis genom raviner och innehåller ett flertal forsar. I dalgången finns flera dammar och rester av hyttor ända från 1500-talet. Huvudravinen är i stort bevuxen med blandlövsskog, mest yngre gran och ask, särskilt på tidigare slätter- och betesmark. Järleån hyser ett rikt djurliv, med många fågelarter, strömstationär öring och bäver. Det höga naturvärdet grundas främst på det i stora delar opåverkade vattendraget med långa forssträckor med typisk flora och fauna. Området är en viktig plats för flodpärlmussla men lever inte upp art- och habitatsdirektivets regler om gynnsam bevarandestatus. Flodpärlmussla är beroende av öring för sin fortplantning och populationen är för svag bland annat på grund av vandringshindret vid fördämningen i Järle. Här finns höga natur- och kulturvärden men dammen vid Järle hindrar fisk, musslor och andra vattenlevande djur att passera platsen vilket i sin tur påverkar livsförutsättningarna för den vattenlevande faunan negativt. Järleån är utpekad som ett nationellt särskilt värdefullt naturvatten. Området kring Järle kvarn ligger i naturreservatet Järleån och ingår i Natura-2000.

Naturmiljön idag

Naturmiljön i området längs Järleån och i Järle är mycket uppskattad sådan den är idag. Eftersom föreslagen åtgärd att öppna dammen syftar till att förbättra (alltså

förändra) förutsättningarna för ekosystemet i vattnet så kommer ekosystemen och ekosystemtjänster kring vattnet, vid stranden, rimligtvis också påverkas. Hur vattnet ser ut och rör sig i landskapet genom fördämningen ger en naturskön upplevelse med möjligheter till rekreation som inte finns på andra platser i Järleån eller i relativ närhet.

Synpunkter på Naturvårdsverkets utredning

Dammens egenvärde för kulturmiljön ej utredd

I de utredningar som Naturvårdsverket låtit göra genom Norconsult kring en eventuell förändring av dammen och ån har framförallt byggnader i området beskrivits, samt att anläggningarna på platsen tidigare varit mycket mer omfattande tidigare i historien. Konsekvensanalysen i utredningen från 2017 beskriver att inga andra ingrepp än att vattenytan sänks kommer att behöva göras i kulturmiljön, inte i fornlämningarna och inte i de kulturhistoriska lämningarna, varken i direktanslutning, eller inom området totalt. Samt att alternativa lösningar medför mer eller mindre stora ingrepp i mark, kulturhistoriska byggnader, anläggningar, och fornlämningar. Men efter genomförda åtgärder kommer ett nytt normaltillstånd på vattnet att etableras så att förändringen och nedsänkningen är svår att se för blotta ögat. Ingenstans i utredningen beskrivs värdet av att uppleva vattnet, dammens uttryck som sett ut som den gör idag under hundratals år, och vilken är anledningen till all annan bebyggelse och verksamhet på platsen, som en kulturmiljö i sig. Inte heller har en analys gjorts av att denna upplevelse går förlorad för alltid.

Dagens naturvärden är inte särskilt väl beskrivna

I de utredningar som Naturvårdsverket låtit göra genom Norconsult kring en eventuell förändring av dammen och ån har framförallt de verkningar som eftersträvats lyfts fram. Konsekvensanalysen i utredningen från 2017 beskriver att det skulle förbättra tillståndet i vattnet på olika sätt att öppna dammarna. I analysen beskrivs inte vilka naturvärden som finns på platsen idag och som skulle förändras, det vill säga riskera att gå förlorade, varken uppströms eller nedströms. Detta trots att området är skyddat sett till sina naturmiljövärden på ett flertal sätt.

Analys ur stadsbyggnadsperspektiv

Nora kommuns översiktsplan

Översiktsplanen har en central roll i kommunernas arbete att formulera strategier för en långsiktigt hållbar utveckling. Översiktsplanen speglar den politiska majoritetens uppfattning och visar hur kommunen tar hänsyn till allmänna intressen samt hur riksintressen ska tillgodoses och hur miljö kvalitetsnormer ska följas. Översiktsplanen ger vägledning för hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras. Planen tas fram med möjlighet för berörda att yttra sig genom exempelvis samrådsförfarande. Nora kommuns översiktsplan togs fram under 2017 och antogs 2018-01-11. Nora kommuns översiktsplan anger såväl en långsiktig och övergripande utvecklingsstrategi för den fysiska miljön som grunddragen för en avsedd användning av mark- och vattenområden. Kommunfullmäktige i Nora kommun antog 2012 en vision som ska vara vägledande för allt arbete inom kommunen och 2014 antogs ett antal inriktningsmål för översiktsplanen, bland andra:

- Kulturmiljö i bebyggelse och landskap är bibehållen och utvecklas.
- Den biologiska mångfalden är bibehållen och utvecklas.
- Mötesplatser för kultur- och fritidsliv utvecklas och är tillgängliga för alla kommuninvånare.

Sett till situationen i Järle anser nämnden att dessa tre punkter är relevanta att reflektera över i sammanhanget, vilket görs indirekt genom resonemangen under rubrikerna Lagens hänsynskrav och Arbetet med hållbar utveckling. I översiktsplanen nämns även några delar ur Boverkets Vision för Sverige 2025 som särskilt relevanta för kommunen, bland andra:

- de arkitektoniska, estetiska och kulturhistoriska värdena är en självklarhet vid allt byggande,
- besöksnäringen ökar och allt fler använder delar av semestern och sin fritid till att utforska sin närmiljö,
- besöksnäringen har blivit en av Sveriges viktigaste näringar och vi har gjort oss kända för att värna våra natur- och kulturmiljöer,

Sett till situationen i Järle anser nämnden att dessa tre punkter är relevanta att reflektera över i sammanhanget, vilket görs indirekt genom resonemangen under

rubrikerna Lagens hänsynskrav och Arbetet med hållbar utveckling. Här tolkas ”vid allt byggande” som att även förändring av det bebyggda och av miljöer som hör till det bebyggda, till exempel rivande av byggnader eller anläggningar samt omfattande bearbetande av naturmiljöer bör räknas in.

Ingen konflikt gällande de två riksintressena

Översiktsplanen beskriver värdet för Järleån som riksintresse för naturmiljövård väl, liksom Järles värde i riksintresset för kulturmiljövård och föreslår att ingen förändring ska få ske på denna plats. I översiktsplanen föreslås användningen av riksintresseområdet Bondebyn-Järle-Yxe bli oförändrad. Översiktsplanen beskriver att en förutsättning för bevarandet av miljön vid Järle är att byggnader får behålla sina ursprungliga karaktärer samt att vård och underhåll av byggnaderna sker med varsamhet och hänsyn till kulturmiljön och enskilda byggnadernas kulturvärden. Vidare beskrivs att för att skydda riksintresset för kulturmiljövården i Järle ”får inga åtgärder vidtas som kan påverka kulturvärdena negativt” samt att det är ”viktigt att dammen inom området bibehålls”. Gällande riksintresset för naturmiljö Järleån beskriver översiktsplanen att områdets användning föreslås bli oförändrad och att användningen bedöms tillgodose riksintresset och de naturvärden som finns inom området. För att skydda riksintresset mot åtgärder som kan påtagligt skada naturmiljön ska ny bebyggelse undvikas inom området och inga åtgärder få vidtas som kan påverka naturvärdena negativt. Vidare beskrivs att en förutsättning för bevarandet är att ”inga ingrepp vidtas i landformerna eller vattenföringen”. Inte heller andra åtgärder, såsom förändringar av vattendragets sträckning eller vandringshinder, får vidtas i eller i närheten av älven som kan påverka forssträckorna, lövskogen eller det rika djurlivet. I planen framkommer bland annat att Naturvårdsverket pekar ut många vattendrag och sötvattensområden viktiga för fisk och musslor att värna i Nora kommun. Järleån med Järle kvarn och damm nämns dock inte bland dessa. Att det inte skrivs att naturvärdena bör eller kan förändras för att kunna förbättras behöver dock inte tolkas som att det inte vore möjligt eller av godo, ur kommunens synvinkel. Det viktiga är nog att värdefulla naturmiljöer inte förstörs. Men det framgår tydligt i översiktsplanen att kommunens åsikt är att Järle, byn och ån, ska bevaras som de är.

Naturvårdsverkets medverkan i översiktsplanen

Under utställningstiden har Länsstyrelsen i Örebro län påpekat att ägaren Naturvårdsverket ”är den part som kommer att driva den rättsliga processen där frågan om vattenverksamhet kommer att avgöras. Omfattande åtgärder kommer att göras vid dammen” vid Järle. Uppenbarligen har Naturvårdsverket haft planer för ändring av miljön vid Järle under översiktsplanarbetet, men i materialet som tillkommit kommunen framgår inte att det redan finns en utredning för dessa omfattande åtgärder. Någon miljökonsekvensbeskrivning enligt miljöbalken nämns inte heller. Senast 2010 ansökte Naturvårdsverket om att få förbättra anläggningen för elproduktion (turbiner) på platsen, samt installera fiskvägar eftersom med den åtgärden bedöms ”de långsiktiga negativa effekterna av dammen på de limniska naturvärdena som små” (Norconsults utredning 2010). Om det är en utveckling av detta eller en borttagning av delar av dammen som länsstyrelsens yttrande handlar om framgår inte med önskvärd tydlighet. Av översiktsplanedokumentet framgår således inte att Naturvårdsverket har framfört sina planer om rivning av del av damm till kommunen under arbetet med översiktsplanen, men i förvaltningens svar till länsstyrelsen (och därmed till Naturvårdsverket) under arbetets gång beskrivs att ”Kommunen bedömer dock att dammen i Järle är en betydelsefull del i kultur- miljön, varför det är viktigt att den bibehålls.”

Lagens hänsynskrav

Vid all planläggning eller lovgivning för byggnation eller vid annan förändring av en befintlig miljö är plan- och bygglagens krav på hänsyn till omgivningen viktig att förhålla sig till. Plan och bygglagen beskriver i 2 kap 6 §:

Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till 1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan /---/

Vid en beskrivning av behov av hänsynstagande kan till exempel kulturmiljön sällan beskrivas helt separat. Kulturmiljön innehåller ofta viss naturmiljö eller utgör grunden i en karaktäristisk stads- eller landskapsbild. Byggnader, träd, torgtor, parker, vägar, åkrar, vattendrag och broar samt ibland människors specifika

användning av dem utgör alla olika slags värdefulla kulturmiljöer. Faktum är att i princip alla miljöer runt oss idag, även naturmiljöer, är bearbetade och påverkade av människan vilket innebär att allting skulle kunna läsas som ett uttryck för kulturmiljö. Men normalt sett behandlas med främst äldre, mer karaktäristiska eller typiska och helst antikvariskt sett välbevarade samt lagskyddade eller på andra sätt utpekade kulturmiljöer mer varsamt. Eller som riksantikvarieämbetet beskriver det; ”en del av den av människan påverkade miljön - en precisering och delmängd av kulturarv med materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan.” Även naturmiljöer beskrivs men oftast i samarbete med kommunens experter på området som inte är del av nämndens förvaltningsstab, eller enbart av dem. Därför är den aspekten sällan lika väl beskriven ur stadsbyggnadssynvinkel. Nämnden anser att denna hänsynslag bör appliceras på frågeställningen om dammen vid Järle. Därmed blir både landskapsbilden och stadsbilden samt kulturmiljön och naturmiljön relevanta att beskriva. Nedan beskrivs hur nämnden bedömer Järle och specifikt området vid ån sett till detta hänsynskrav. Nämnden utgår ifrån att skillnaden mellan begreppen landskapsbild och stadsbild är att den senare förklarar en landskapsbild om är mer och/eller tätare bebyggd. Stadsbild ska inte misstolkas som något som enbart är relevant för en situation i en stad.

Landskapsbilden i området

Byn Järle ligger vid ett av Järleåns kraftigare och dämnda fall, något avskuret från övriga byggda element i landskapet. Längs ån återfinns en fin lövskogsmiljö, vilken även byn bäddas in i. Området består av varierande naturmiljöer. Här finns både åkrar och skogsdungar i ett relativt öppet och något böljande landskap som också innehåller byggnader av olika storlek och karaktär för olika sorters verksamhet. Byn och mer friliggande gårdar i området samt Yxe herrgårdsmiljö en halv kilometer norrut var tidigare sammanknutna av en landsväg placerad närmre byggnaderna. Denna väg löper fortfarande genom byn Järle och över ån.

Stadsbilden i Järle

Bron över ån ligger i förlängningen av bygatan, som i sin tur kantas av byggnader. Byn kan sägas utgå från eller leda till ån, beroende från vilket håll ankomst sker. Ån, dammen och dess växtlighet runt om utgör ett slags parkrum idag. Fortfarande

inger Bergsmansgårdarnas höga placering i relation till vägen över dammen respekt, inte minst vid färd söderifrån. Både byrummet och årummet är pittoreska miljöer där byggnaders och anläggningars uttryck sett till placering, volym, material, färg och detaljlösningar är mycket viktiga för upplevelsen som helhet. Den relativa tystnaden och stillheten som en damm skapar, i kontrast till det då som den också skapar i mer öppnat läge, är en väsentlig del av den visuella och audiologa stadsbilden. Exempel på hur byggnader är placerade och relaterar till vattnet och dess olika uttryck på platsen är:

- de långa röda bergsmansbostäderna som vilar på åns branta strandkant och stolt speglar sig i dammen, - den stabila trä- och stenkonstruktionen som vem som helst kan beträda och som effektivt dämmer vattnet, det vill säga på ena sidan bromsar upp det och på den andra släpper ut det i all sin kraft,
- det gamla kvarnhusets dramatiska placering precis vid fördämningen, där kraften från vattnet är som störst,
- de mörka och ofta tomma stensatta kanalerna nedanför fördämningen och kvarnbyggnaden som ligger öppna i dagern, och
- stenvalvsbrons mer romantiska framtoning med en mindre och forsande vattenfåra där man kan uppleva det strömmande vatten och dess kvalitéer och kanske se fisken ta sig fram.

Skillnaden som en borttagning av dammen skulle medföra för stadsbilden visuellt sett redovisas delvis väl i principskissen (figur 13) i Naturvårdsverkets utredning (Norconsult 2020), där en av fördämningens effekter, de dramatiskt placerade bergsmansgårdarnas avspeglning i dammens ofta spegelblanka yta har försvunnit.

Kulturmiljön vid Järle

Antikvariskt perspektiv

Sett till de fysiska aspekterna utgör Järle by och kvarndamm en mycket gammal, väl omhändertagen och intressant miljö med höga kulturhistoriska värden. Se mer ingående beskrivning ovan. Miljön beskriver även på olika sätt hur långtgående konsekvenser människans behandling av naturen i syfte att nyttja dess resurser kan få, sett till hur ån faktiskt har förändrats här. Till ytan är det lätt att jämföra själv med övriga Järleån som är ström och ger ett annat, vildare intryck. Men

fördämningen av ån har pågått i flera århundraden och naturen har anpassat sig lika länge. Värt att påpeka här är att det gamla namnet Järle, eller Jerle (samma som det svenska namnet och titeln 'Jarl' samt engelska 'earl'), är en fornnordisk beteckning för 'mäktig', 'kraftfull' eller 'hövding'. Ån har sannolikt setts på detta sätt mycket länge och nyttjats just på grund av detta. Plan- och bygglagen beskriver i 8 kap 13 § att det råder förvanskningsförbud för byggnader, vilket även anses gälla anläggningar motsvarande dammkonstruktionen med bro:

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

En rivning av delar dammen, även om det enbart är delar av den, utgör en förvanskning på dammkonstruktionens anläggning. Hur vattnet ser ut och rör sig i landskapet genom och på grund av fördämningen betyder mycket för upplevelsen av och förståelsen för hur viktigt vattnet varit för den historiska utvecklingen. Hanteringen av själva naturen på platsen genom att dämna vattnets flöde ger platsspecifika sinnesintryck gällande ljud- och ljusförhållanden och många karaktäristiska, visuella intryck. Detta ger i sig möjlighet till unika natur- och kulturupplevelser och möjlighet till inlevelse.

Andra perspektiv

Järle är även en väl använd och levande plats, det vill säga en mötesplats som lockar både kommuninvånare och turister särskilt sommartid och i sig utgör en värdefull kulturmiljö. Landsbygdsbor och egenföretagare som vårdar, nyttjar och utvecklar de gamla riksintressanta kulturmiljöerna i området är, ihop med staten som genom Naturvårdsverket sköter dammen, en helt avgörande faktor för att denna situation råder. En absolut majoritet av de som bor och verkar i byn och närområdet verkar vilja bevara platsen sådan den är i så stor utsträckning som möjligt.

Naturmiljön vid Järle

Naturen runt byn och vid kvarndammen utgör en lövträdkantad och välbesökt plats, liksom Järleån som helhet. Miljön nedanför dammen har till skillnad från andra delar av ån, och så länge dammen inte är öppen, en grund strandlinje och lugnt vatten och utgör på så sätt en barnvänlig badplats. Att vattnet forsar genom

platsen där det varit en damm de senaste hundratals åren ger rimligtvis någon effekt på strandkanter och kanske även växtlighet längs stränderna, både ovanför och nedanför fördämningen. Ovanför kommer strandkanterna synas mer och behöva förstärkning, vilket påverkar stads- och landskapsbilden och kulturvärdet på platsen – men hur påverkar det befintliga naturvärden? I länsstyrelsens beskrivning vid bildandet av naturreservatet Järleån 1976 görs ingen åtskillnad mellan behovet att skydda naturmiljön och behovet att skydda kulturmiljön vid Järle:

Syftet med reservatet är att, för kännedomen om landets natur, skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där älven till stor del har kvar sitt naturliga lopp med bl. a betydande forssträckor, men där också den tidigare järnhanteringens nyttjande av vattenkraft och odlingsbara marker satt sin prägel på landskapet. Syftet är också att genom lämpliga åtgärder underlätta för allmänheten att besöka reservatet och uppleva dess natur- och kulturhistoriska värden.

Arbetet med en hållbar utveckling

Kommunen beskriver bland annat i översiktsplanen att man vill verka för en hållbar utveckling. Men det finns inget program eller någon policy eller tjänstemannafunktion som visar hur en hållbar utveckling är tänkt att uppnås. Det finns ändå möjlighet att göra en analys av situationen vid Järle ur denna synvinkel.

Järle som mötesplats i landsbygd

Järle är en värdefull plats som ett utflyktsmål och mötesplats för kommuninvånare, turister och andra besökare. I relativt stor utsträckning kan attraktiviteten för både invånare och besökare tillskrivas den unika situation som råder i miljön runt dammen. Platsen är populär både på grund av sina höga naturvärden och kulturvärden genom att här är naturskönt och lugnt, finns väl bevarade byggnader, en hantverkare, café med arrangemang sommartid och fram till nyligen en liten kraftstation igång. Det är nästintill obligatoriskt att besökare tar en tur ned till kvarnen och årummet, som är som en parkmiljö och kan användas för rekreation och/eller för lärande. På så sätt är platsen en både rekreativ, social och identitetsbärande mötesplats.

Småskalig energiutvinning

Under det senaste århundradet har ån vid fördämningen nyttjats för vattenkraft. Denna sorts småskalig energiutvinning från vattenkraft anses generellt vara ett hållbart sätt att omvandla energi från naturen. I närområdet finns ett kommunalt energibolag som har turbiner i andra, liknande åar i närområdet för att nyttja lokal vattenkraft till el och sträva efter självförsörjning på området. Det mindre attraktiva ur denna synvinkel är anläggningens relativa ålder och att utvecklingsmöjligheterna begränsade med hänsyn till kulturmiljön.

Biologisk mångfald och starka ekosystem

Vattenmiljön i ån idag och växligheten runt ån har påverkats under lång tid av att dammen vid Järle utgör ett vandringshinder för fisk och musslor. Att öka den biologiska mångfalden i vattnet är av stor vikt och bör tillses. Men där kan finnas alternativ som visserligen också de riskerar att göra åverkan på kulturmiljöer, men inte tillintetgör situationen vid fördämningen.

Kommunens åsikt i Naturvårdsverkets egen utredning

Kommunen har vid samråd under Naturvårdsverkets egen utredning (Norconsult 2017) framfört samma ståndpunkt xxx. Ett särskilt samråd med kommunen och samhällsbyggnadsförvaltningen hölls i november 2017. Kommunens representanter menar att man helst ser att hela miljön runt Järle byggnadsminnesförklaras.

Summering

Kommunal entydighet

Nora kommun är entydiga i sin vilja att behålla Järle som det är idag. Platsen har sett ut och fungerat ungefär på samma sätt som idag under många hundra år. Här finns fantastiska kvalitéer sett både till kulturmiljön och naturmiljön. Hittills har detta även varit en vilja från statligt håll genom att platsen är utpekad med två överlöpande riksintressen som dels beskriver rådande kulturmiljöaspekter i Järle och dess bebyggda omnejd, dels beskrivs naturmiljön längs ån som helhet.

Värden riskerar att gå förlorade outredda

Att ta bort fördämningen och släppa forsen fri skulle skapa en annan sorts upplevelse av platsen Järle. Stadsbilden, det vill säga hur vattnet ser ut och beter sig ihop med det bebyggda, skulle förändras både visuellt, audiologiskt och i viss mån praktiskt. Landskapsbilden bli då lite mindre lätt att förstå, sett till att det idag går att avläsa situationen i Järleån vid Järle (liksom tidigare även vid andra platser i ån) som en viktig resurs för bygden som helhet. Detta skulle minska det kulturhistoriska värdet av Järle, sannolikt minska Järles attraktivitet som historisk och lärarik Bergslagsmiljö och som besöksmål i landsbygdscontext även på andra sätt. Att släppa forsen fri medför en på många sätt önskad förändring av ekosystemet men innebär även en förändring av den befintliga naturmiljön och kulturmiljön, vilket medför att rumsligheterna vid Järle förändras för all framtid. Detta påverkar främst upplevelsen av och förståelsen för kulturmiljön på platsen och platsens historia för framtida generationer. Även den rådande naturmiljön med dess olika arter av djur och natur skulle påverkas både här och vidare efter ån. Platsen skulle sannolikt bli intressantare ur ett visst sorts fiskeperspektiv men mindre intressant ur andra och framförallt nuvarande rekreationsperspektiv.

Nämndens åsikt

Nämnden har från miljökontorets sida inga invändningar mot att de anmälda åtgärderna genomförs i enlighet med ansökan.

Nämnden framför från stadsbyggnadskontorets sida att en rivning av del av dammkonstruktion för att släppa forsen fri medför att vattnets uttryck kraftigt förändras och på så sätt delvis påverkar landskapsbilden och naturmiljön negativt men i synnerhet påverkar stadsbilden och kulturmiljön på platsen, vilket nämnden anser inte utretts ordentligt i miljökonsekvensbeskrivningen. Rivningen, som kräver en förändring av viss del av kulturmiljön på land och i vatten, skulle även förvanska kulturmiljön i Järle och skada denna kulturhistoriskt viktiga plats och upplevelsen av densamma å det grövsta. Detta går helt emot vad Nora kommun hittills otvetydigt önskar se för utveckling i Järle. Nämnden anser således inte att Naturvårdsverkets ska få riva i anläggningen eller ges dispens från reservatsföreskrifterna och ej heller få sin miljökonsekvensbeskrivning godkänd.

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet har besökt riksintresseområdet Bondebyn - Järle - Yxe med kvarnområdet vid Järle den 14 juli för att på plats bedöma planerade ingrepp i kulturmiljön.

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet bedömer att åtgärderna som redovisas i ansökan medför påtaglig skada på riksintresset vid Järle. I yttrandet ges förslag till ytterligare åtaganden och villkor. Riksantikvarieämbetet bedömer att ansökan enligt miljöbalken som den nu föreligger inte kan ligga till grund för beslut om arbetsföretagets tillåtlighet enligt kulturmiljölagen. Därför bör miljöbalksprövningen bli vilande tills dess att prövningen och eventuella villkor enligt kulturmiljölagen klargjorts så att en samordning av tillstånden kan uppnås. Möjligheten att skapa en tillräckligt väl fungerande fiskväg för öring i befintligt biflöde utan att dammtrösklar i huvudfåran behöver rivras bör utredas.

Synpunkter

Ansökan med bilaga A-B

Ansökan sammanfattar underliggande bilagor A-F. Riksantikvarieämbetet har inga synpunkter på denna handling utöver vad som framförs nedan vad gäller åtaganden och villkor och ger inga synpunkter på samrådssammanställningen (Bilaga A) och fastighetsregisterutdrag (Bilaga G). Den Tekniska beskrivningen (Bilaga B) innehåller tydliga illustrationer. Av den tekniska beskrivningen framgår att betydande masshantering kommer att krävas för genomförande och att tunga arbetsmaskiner kommer framföras över fornlämningar. Sortering, lagring och återvinning av massor ska enligt bilaga ske i arbetsområdet, vilket dock inte närmare avgränsas i ansökan eller i villkor. Masshanteringen - och dess förhållande till fornlämningar – behöver utvecklas och klargöras. Tillfälliga tillfartsvägar kan komma att byggas över fornlämningar.

Tillåtlighet enligt kulturmiljölagen

Miljöbalken (MB) och kulturmiljölagen (KML) gäller parallellt. Vid ansökan om tillstånd enligt MB som kan komma att beröra fornlämningar behöver utredningar

inför ansökan enligt MB samordnas med tillstånd enligt KML. Riksantikvarieämbetet bedömer att Naturvårdsverket i detta ärende behöver ansöka om tillstånd, enligt 2 kap. 12 § KML, till ingrepp i fornlämning. Det ger länsstyrelsen möjlighet att enligt 2 kap. 13 § ställa krav på en arkeologisk förundersökning och vilka krav på arkeologisk undersökning som ska ställas som villkor i det fall tillstånd till att skada fornlämningar ges. Riksantikvarieämbetet bedömer och erinrar sökanden om att underlaget i detta mål inte är tillräckligt för en kommande prövning enligt KML. Riksantikvarieämbetet föreslår att miljöbalksprövningen blir vilande tills dess att prövningen och eventuella villkor enligt KML klargjorts så att en samordning av tillstånden kan uppnås.

Riksintresset Järle

För varje kulturmiljö utpekad som av riksintresse för kulturmiljövården finns en av Riksantikvarieämbetet beslutad, riksintressebeskrivning. Den innehåller korta texter under rubrikerna motiv och uttryck för riksintresset, dvs. den kulturhistoria som legat till grund för utpekandet samt de objekt, strukturer, egenskaper och samband som gör den riksintressanta historien läsbar i landskapet. I motiveringen anges även den landskaps- och miljötyp som är kännetecknande för miljön. Riksantikvarieämbetet har utarbetat en ordlista med landskaps- och miljötyper. Ordlistan beskriver hur kulturhistoriska utvecklingsförlopp eller epoker präglat olika miljöer och ska fungera som en nyckel för att förstå de landskaps- och miljötyper som omnämns i riksintressebeskrivningen. I miljötypen bruksmiljö ingår reglerade vattenflöden. Riksintressebeskrivningarna samt ordlistan finns att tillgå via Riksantikvarieämbetets webb-plats. Järle ingår ett område som pekats ut som riksintresse för kulturmiljövården:

Bondebyn-Järle-Yxe [T 35] (delen i Nora sn) Motivering: Odlingslandskap med kulturhistoriskt värdefull bergslags- och bruksbebyggelse. (Bymiljö, Bruksmiljö).

Uttryck för riksintresset: Bondebyn med f.d. gästgiveribyggnad från 1800-talet.

Övre och Nedre Järle med många byggnader av högt kulturhistoriskt egenvärde och lämningar efter Järle nedre bruk från 1600-talet. Odlingsmarker längs Järleåns slingrande fåra.

I Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (NFS 2005:17) uppges att ”Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än

obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset.” Vidare sägs att ”En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön.” Av det allmänna rådet framgår att ”Vid bedömningen bör också tas hänsyn till att ett ingrepp som endast berör en liten del av ett riksintresseområde kan ha en sådan grad av negativ inverkan på områdets värden att påtaglig skada uppstår.” Riksantikvarieämbetet konstaterar att den planerade verksamheten innebär omfattande fysiska ingrepp och förändringar i den befintliga kulturmiljön vid Järle. Ingreppen berör för riksintresset centrala strukturer, såsom dammen med sin vattenspiegel och fördämningen med det forsande vattnet. Dessa delar av bruksmiljön ger en bild av hur människan nyttjat vattnet till energiutvinning. Förändringen av vattenregleringen medför att kulturmiljön inte längre kan illustrera denna funktion på ett trovärdigt sätt. Därmed uppstår påtaglig skada på riksintresset. Vid besöket den 14 juli uppmärksammades att den gamla vägsträckningen från Bondbyn till Yxe sammanbinder områdets äldre funktioner med bl.a. ett magasin (järnhus) i sten intill herrgården. Bron vid Järle nedre utgör en väsentlig del av denna väg och är av betydelse för riksintresset. Vägen lyfts dock inte fram i riksintressebeskrivningen. Då bron och dammen till stor del är sammanbyggda bedömer Riksantikvarieämbetet att denna konstruktion är mycket känslig för de förändringar som ansökans föreslagna åtgärd beskriver. Eventuellt kan denna väg bedömas som fornlämning.

MKB:n (Bilaga C)

Den kulturhistoria som är knuten till kulturmiljön vid Järle är i ansökan kort och sammanfattande formulerad. Det finns en äldre mer detaljerad konsultrapport från 2014 i ärendet som beskriver miljön vid kvarnen och dammen mer ingående som dock inte ingår ansökan. Grunderna av hammarsmedjan och sågverket utgör idag fornlämningar och är tydligt läsbara för besökanden från bron. Den stora lerklinade byggnaden ”Svalbo” som ligger strax intill har innehållit bostäder för brukets smeder. Riksantikvarieämbetet bedömer i likhet med MKB:n att det förkastade förslaget med inlöp skulle utgöra en stor tillkommande dominerande anläggningsdel som skulle vara negativ för kulturmiljön då vattendraget är småskaligt. Även förslaget med ett helt nytt omlöp på nordsidan skulle kräva en omfattande konstruktion

och därtill skada fornlämningar. I MKB:n nämns en tidigare utredning (Norconsult 2010) som föreslog en fiskväg i fåran som passerar under brovalvet. Ansökans bedömning enligt MKB:n är nu att den inte skulle nå upptill en sådan god ekologisk funktion att den skulle kunna godtas inom Natura 2000-området enligt 7 kap. 28-29 b §§. Riksantikvarieämbetet bedömer att möjligheten att skapa en tillräckligt väl fungerande fiskväg för öring i befintligt biflöde utan att dammtrösklar i huvudfåran behöver rivras bör utredas. Här kan tilläggas att av övergångsbestämmelserna till miljöbalkens regler om Natura 2000-områden framgår att det för verksamheter som påbörjats före den 1 juli 2001 krävs inte tillstånd enligt 7 kap. 28 a § MB, s.k. Natura 2000-tillstånd. Detta innebar att vid denna tidpunkt ansågs som huvudregel att befintlig verksamhet var förenlig med de EU-rättsliga kraven på skyddet av Natura 2000-områden, se prop. 2017/18:243 s. 92.

Bevarandeplan för Natura 2000-området SE0240063 Järleån (Bilaga E).

Inga synpunkter.

Naturreservatet (Bilaga F)

Av beslutet om Järle naturreservat framgår att reservatet även syftar till att ge skydd för kulturmiljöer. I skötselplanen som antogs samtidigt med reservatsbeslutet föreslås att kvarnbyggnaden köps in och att byggnaden skulle kunna användas som kvarnmuseum och besökscentral för reservatet. Riksantikvarieämbetet bedömer i enlighet med ansökan att dispens från naturreservatsföreskrifterna krävs.

Villkor och åtaganden

Enligt ansökan med bilagor gör sökanden åtaganden som ska minska skadorna på kulturmiljön och underlätta för besökanden, bl.a. skydda kvarnbyggnaden mot inträngande vatten och informationstavlor om platsens historia. En underhållsplan för kvarnbyggnaden ska också upprättas. Brofästen, fundament och trösklar är sammanbyggda med kallmurad sprängsten på 1750-talet. Fundamenten till bron/dammen har oklar grundläggning. Dessa kan i vissa fall vara av trä som när vattennivån sänks bryts ned, vilket kan äventyra den kallmurade konstruktionen. Inför ärendets prövning behövs ett utlåtande av antikvarisk teknisk expertis om förutsättningarna och risken med projektets genomförande vad gäller fundamenten och borttagandet av trösklar som är sammanbyggda med bron. Enligt ansökan

kommer bro och trösklar tas bort med hjälp av en grävmaskin stående i ån. Vid arbetet finns risk för att de kallmurade brofundamenten raseras. Arbetet behöver utföras i samverkan med sådan kompetens att skador undviks och rätt åtgärder kan sättas in för säkra konstruktionen efter förutsättningarna som framkommer vid arbetet och torrläggningen av fundamenten samt att dessa ges för kulturmiljön lämplig utformning. Om det visar sig att fundamenten raseras när åtgärden genomförs, bör villkor gälla att de ska återuppföras med kallmurningsteknik. Intagskanalen till kvarnbyggnaden ska enligt ansökan rivas ut. Intagskanalen bör så långt möjligt bibehållas för att på så sätt göra det begripligt för besökanden att det funnits ett inlopp från ån till kvarnbyggnaden, dvs. att den drivits med vattenkraft. Det finns en osäkerhet vad gäller vattenföringen i åfåran under stenvalvsbron efter genomförda åtgärder. Om tillstånd ges, bör villkor omfatta möjligheten och skyldigheten att omforma inloppet till åfåran om det visar sig att den är torr hela eller stora delar av året. Kontrollprogrammet för de första årens verksamhet skulle kunna innehåll krav på redovisning av hur stor del av året det finns vattenföring i åfåran under valvet. I det fall tillstånd ges bör ett villkor vara att hålla dämningen på nivå som anges i handlingarna dvs. normalvattenyta på nivå cirka +49. Det skulle säkra att en begränsad vattenspegel blir kvar. Träbron över ån ska rivas och återbyggas i trä för bärighet för cyklande och gående och järnräckena ska återanvändas. Det är oklart om bron utförande i övrigt. Enligt villkor eller sökandens åtagande i ärendet bör bron byggas med samma eller nästan samma bredd som den nuvarande och av antikvariska skäl förses med brodäck av grova plankor.

Miljö kvalitetsnormer

I MKB:n på sidan 44 redovisas senaste klassificeringen av miljöstatusen för vattenförekomsten vid Järle. Enligt VISS är miljö kvalitetsnormerna framtagna utifrån kunskap som fanns åren 2010-16. Därefter har elkraftproduktionen upphört och förhållandena kan så väl ha förbättrats som försämrats sedan dess, inte minst den hydrologiska regimen. Vattenmyndigheten har möjligheten att besluta om kraftigt modifierat vatten (KMV) i händelse att åtgärderna som krävs för att uppnå god ekologisk status innebär påverkan på miljön i stort enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen. I sådana fall gäller god ekologisk potential och endast

alla rimliga åtgärder ska vidtas. Prövande myndighet kan begära in utlåtande från vattenmyndigheten om normsättningen för vattenförekomsten är korrekt i förhållande till aktuell kunskap om ekologisk status i vattenförekomsten och krav på åtgärder med konsekvenser för miljön i stort. Enligt regeringens proposition Vattenmiljö och vattenkraft (2017/18:243) ska alla möjligheter till lägre ställda krav och undantag utnyttjas som EU:s vattendirektiv medger.

Några förtydliganden

Brofundamenten i kallmurad sten har enligt äldre handlingar förmodligen tillkommit på 1750-talet, medan brobanken i kallmurad sten söderut med stenvälv tillkommit efter svåra översvämningar våren 1804 pga. dämning nedströms. Året efter återuppbyggdes tullkvarnen. Kvarnen försågs med turbin redan före år 1855, vilket talar för att hävdvunnen rätt enligt motsvarande paragrafer i miljöbalken även gäller för elkraftproduktionen i kvarnen i enlighet med propositionen. Jämför med 2.1 i ansökan om att tillstånd saknas, se bilaga 2 till Riksantikvarieämbetets yttrande.

Örebro läns museum

Det välstånd som Sverige åtnjuter idag är byggt på generationer av människors hårda arbete med bergsbruket. Den industrialisering som från 1800-talets andra hälft gjorde Sverige till ett av världens rikaste länder har sina rötter i Bergslagens skogar och vattendrag. Landets geografiska och socialhistoriska förhållanden har bidragit till Sveriges egenart. De självägande bergsmän som varit kännetecknande för Noraskogs och Linde bergslag är en viktig del i denna historia. Järnet var i många århundradens Sveriges främsta exportartikel och värn mot yttre makter. Redan i 1280-talet England användes begreppet osmund för ett stycke svenskt järn. Noraskogs bergslag, där Järlefallsdammen ligger, är ett av de områden där bergshandlingen i Sverige tidigast etablerades. Bergsbruket har format Bergslagen med dess natur under snart 1000 år. Närmare 800 bergshistoriska lämningar är kända bara i Noraskog. Idag är få av dem pedagogiskt bra och enkelt tillgängliga för allmänheten. Järlefallsdammen är en av just dessa fåtaliga platser.

Sammanfattning

Örebro läns museum yrkar i första hand att Mark- och miljödomstolen avslår ansökan. Grunderna för yrkandet är att:

- Syftet med naturreservatet när det bildades 1976 var uttryckligen att värna såväl natur- som kulturvärdena. I beslutet om naturreservat 1976 står att "Järlefallsdammen med den gamla landsvägsbron skall behållas i befintligt skick." Sökanden har inte visat att fördelarna med utrivning uppväger nackdelarna.
- I MKB:n hävdas inte att naturvärdena är större än kulturvärdena. Argumentationen är istället att även om skadan är stor på kulturmiljön ger de planerade åtgärderna god möjlighet till fortsatt förståelse av de historiska verksamheterna. Funktionen kan tas bort om de fysiska konstruktionerna behålls och andra element flyttas. Läns museets bedömning är den rakt motsatta. Om dammen rivs försvinner det centrala värdet och den pedagogiska komponenten i berättelsen - närhet till det dämnda och tämjda vattnet var den avgörande lokalisering faktorn för placeringen av alla hyttor och hamnar. Det är inte bevarandet av den fysiska dammkonstruktionen i Järlefallsdammen som är det primära ur kulturmiljösynpunkt. Det finns gott om övergivna dammvallar från hyttepoken. Syftet med att bevara dammkonstruktionen här är att dammen ska fortsätta fylla sin funktion att dämna vatten att utvinna kraft ur.
- Ur läns museets synvinkel vore det bästa att tillfoga en årsring till i berättelsen om platsen Järlefallsdammen, men utan att åsamka onödig skada på de befintliga årsringarna. Samexistens mellan kulturmiljö och naturmiljö, men även småskalig elproduktion, borde vara möjlig och är attraktiv. Det kräver dock en ägare som vill följa reservatsföreskrifternas till såväl bokstav som anda.
- Om Naturvårdsverket inte vill eller klarar av att leva upp till reservatsföreskrifterna bör annan lämplig ägare utses av domstolen och möjligheten att använda andra skyddsinstrument undersökas. Först därefter bör tillåtlighet åter prövas.

Örebro läns museum yrkar i andra hand att Mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan. Grund för yrkandet är att:

- Ansökan saknar delar som skulle göra det möjligt för domstolen att pröva målet. Den till ansökan bifogade MKB:n innehåller så pass omfattande brister att den inte kan anses uppfylla de krav som framgår av 6 kap. Miljöbalken. Konsult som utfört miljökonsekvensbeskrivningen har varken haft nödvändiga kulturhistoriska kunskaper eller ambitionen att samla och neutralt hantera och värdera olika typer av företeelser och perspektiv på det sätt som krävs. Miljökonsekvensbeskrivningen är undermålig och tendentiös vad gäller kulturmiljön i allmänhet och fornlämningar i synnerhet.

Saken

Naturvårdsverket har sökt Mark- och miljödomstolens tillstånd, enligt 11 kap. 13 § miljöbalken till utrivning av del av vattenanläggning i Järlefallsdammen. Ansökan omfattar tillstånd till att riva ut stora delar av dammen m.m. Vidare yrkar Naturvårdsverket också på att domstolen godkänner den till ansökan bifogade miljökonsekvensbeskrivningen (MKB). Stiftelsen Örebro läns museum har getts möjlighet att lämna synpunkter i ärendet.

Hyttplatsen — Damm och Masugn

En hyttplats har bestått av ett flertal anläggningar, inte minst en damm och en masugn. Avgörande för placeringen av masugnar, för tillverkningen av järn, koppar och silver ur bergmalmer, var innan elektrifieringen den direkta tillgången till vattenkraft. Masugnarna placerades invid ett vattendrag som dämades genom att en eller flera dammar anlades. Syftet var att garantera tillgång till vattenkraft under hela blåsningsperioden av ugnen. Vattnet leddes i rännor till ett vattenhjul, som drev bälgarna, som pumpade in syre i masugnen. Att smälta bergmalm kräver mycket höga temperaturer. Bergsbruket behövde vidare självklart tillgång till malm. Lokaliserande och begränsande faktor nummer tre var dock träkolet. I de områden som blev bergslag fanns tillgång till rinnande vatten, malm och skog. Bergsbruket kom att forma landskapet i Bergslagen genom många hundra år.

Järlefallsdammens ålder

Mycket talar för att en damm har legat i detta område sedan medeltiden. Nedanför ligger fornlämning RAÄ 91 i fornminnesregistret, det hytt- och hammarområde som en damm betjänat. På platser som nyttjats under lång tid för olika ändamål, som i Järlefallsdammen, är av naturliga skäl de äldsta spåren skadade och överlagrade av senare tiders aktiviteter. I detta fall är de enda synliga spåren efter järntillverkning hyttslag av äldre typ. På platsen, RAÄ 91, upptas i skattelängder åren: 1539 "Ygxehytta", 1550 Bondby hytta och år 1609 omnämns platsen som Järleby hytta. Att hyttområdet benämns med olika namn kan förklaras med: att den haft olika ägare vid olika tidpunkter, att hyttan haft flera olika delägare alternativt att två masugnar funnits samtidigt. Hyttområden kända från år 1539 brukar anses vara medeltida på grundval av ortnamnsanalyser, arkeologiska undersökningar och naturvetenskapliga dateringsmetoder. I skogarna nordöst om Järle finns flera utmarkshyttor, en äldre placering som vartefter överges för hyttor placerade i inägorna. I Järlehyttbäcken, som är ett tillflöde till Järleån, finns Järlehyttan (1487). Att det inom en by kunde finnas flera hyttor är känt från såväl Noraskog som andra bergslag. Från mitten av 1500-talet fanns vid Järlefallsdammen även hammaranläggningar.

Språk – Vad avses med ordet damm?

Substantivet damm hör samman med verbet dämna, avdämna. Att dämna innebär att via en damm kvarhålla vatten. Det rum, den yta, som det kvarhållna och avstängda vattnet upptar är en damm. Dammen och dammvallen/-muren/-banken är en och samma sak. Ingen damm utan av människor byggda delar i anläggningen. Med benämningen damm avses sålunda i svenskt språkbruk normalt både funktion och konstruktion (jfr Svenska Akademiens ordböcker). I MKB:n rörande Järlefallsdammen argumenteras till skillnad från rådande språkbruk för att damm lika gärna kan förstås som dammvall, att damm och dammvall ska behandlas som separata entiteter. Denna språkliga anomali verkar ha tillkommit för att kunna argumentera för att det kvarhållna vattnet alls inte behöver höra samman med dammvallen. Vad gäller kontrasten mellan stilla och rinnande vatten är det misstag att tro att den i sig är ett "kärnvärde". "Kärnvärden" är visserligen i sig ett oklart begrepp, men vi tolkar det här som - viktiga förklarande delar i berättelsen om en

plats eller anläggning. I detta fall är det vatten som fördämts, kvarhållits och uppsamlats som skulle vara ett "kärnvärde", inte kontrasten i sig. Kontrasten är det visuella uttrycket för det kontrollerade vatten som är den avgörande faktorn för placeringen av anläggningarna. Finns ingen dammvall, finns inget kontrollerat vatten och därmed ingen damm. Resonemanget har ytterligare nivåer. Syftet har givetvis inte endast varit att kontrollera vattnet för att man kunde. I fallet bergshantering har syftet varit att kontrollera vattnet för att utvinna dess kraft direkt via ett vattenhjul. Det finns och har funnits andra typer av dammar, som branddammar, bevattningsdammar och viltvatten, vilka anlagts i helt andra syften. I MKB:n (s. 42) framförs kritik mot kommunen för att den i översiktsplaneringen inte förklarat om den med vikten av att bibehålla dammen avsett anläggningens funktion (målkonflikt uppstår) eller de fysiska konstruktioner som dammen utgör (ingen målkonflikt uppstår). Detta verifierar försöket till användningen av ordet damm på ett sätt som hittills inte varit det brukliga i Sverige. När länsstyrelse och kommun tidigare uttalat sig om vikten av att bibehålla dammen har de inte separerat funktionen från de fysiska konstruktionerna. Det har sannolikt varken uppfattats som gängse språkbruk eller som rimligt. I beslutet om naturreservat 1976 står att "Järlefallsdammen med den gamla landsvägsbron skall behållas i befintligt skick." Det redogörs vidare för behovet av kontinuerliga reparationer, vilket styrker att dammen uppfattats som en fysisk konstruktion. Men de som gjorde reservatsbeslutet uppfattade dammen ävensom en funktion - att dämna upp vatten. I reservatsbeslutet framhålls den "tidigare järnhanterings nyttjande av vattenkraft". Detta styrker att det varit kraften i det samlade vattnet som avsetts, och att en övergiven dammvall inte fanns på näthinnan. Vid tidpunkten för reservatsbeslutet var dammen en vattenförande damm och inte enbart en dammkonstruktion, precis som ännu idag. Stycket avslutas med "Skötseln av dammen med reglering av vattenståndet åligger kvarnägaren." Att beslutsfattarna 1976 hade en damm med vatten i för ögonen torde därmed vara klargjort. Vidare torde kritiken mot kommunens användning av begreppet "bibehålla dammen" bygga på förutsättningen att om funktion kan separeras från konstruktion, så måste även det motsatta vara möjligt. Det skulle innebära att det finns ett val att behålla funktion men inte konstruktion. Detta får anses vara fysiskt omöjligt. Argumentationen torde

därmed falla på eget grepp. De allra flesta hyttområden är idag både övergivna och ruinerade. Detta gäller även dammarna, som när underhållet upphört efterhand kommit att eroderas av vattnet och den dämmande funktionen upphört. Dessa övergivna lämningar har registrerats som dammvallen och är att betrakta som fasta fornlämningar.

Miljökonsekvensbeskrivning och ansökan

Det framgår inte på vilket sätt kulturhistorisk kompetens ingått i framtagandet av rapporten, detta till skillnad från MKB:n 2010 i vilken togs nödvändig hänsyn till den befintliga kulturmiljön. Föreliggande MKB kan inte ses som ett försök att neutralt bedöma konsekvenserna för olika intressen. Den är istället en partsinlaga för de naturvårdande intressena. Detta framgår tydligt redan i MKB:ns sammanfattning där de positiva konsekvenserna, även för kulturmiljön, beskrivs som säkra. De negativa konsekvenserna däremot beskrivs som mer osäkra, även för kulturmiljön. Om man ändå väljer att bortse från värderingen av om utrivningen kan genomföras eller inte kan konstateras att beskrivningen av påverkan på kulturmiljön inte är så heltäckande som kan förväntas av en MKB. Inte heller gör någon ansats att klargöra fornlämningsituationen eller hantera de processer som följer av kulturmiljölagen (1988:950). Bedömningen som görs i MKB:n är istället att "inga andra rester av tidigare verksamheter påverkas." En konsult som saknar kulturhistorisk inriktning är naturligtvis inte bekant med denna typ av frågor och kan inte bedöma att risken att fast fornlämnings berörs är överhängande i ett fall som detta.

Lägga till årsring

I MKB:n antyds en önskan att återgå till det vilda (s.39) och svårigheter med detta redovisas. Kanske är detta ändå något av de utsagda drivkrafterna bakom naturvårdens önskan att riva ut dammen och motståndet mot att söka efter lösningar där natur- och kulturmiljö samsas. Ur läns museets historiska perspektiv handlar ärendet om viljan att lägga till årsringar utan att förstöra eller utplåna de tidigare. I Järlefallsdammen har funnits först en hytta, därefter hamrar och en kvarn, som senast använts för småskalig elproduktion. Att utveckla en anläggning som förenklar fiskvandring och ökar den biologiska mångfalden, och som tar hänsyn till de tidigare årsringarna, vore t.o.m. attraktivt. Det skulle bidra till förståelsen av

relationen mellan natur och människa, och då även ur ett historiskt perspektiv. Omsorgen om fisken är inget nytt för vår tid. Människor har länge förstått att vill man äta fisk måste den få reproducera sig. Örebro läns museum har informerats om att Nora kommun på eget initiativ tagit fram ett par alternativ till Naturvårdsverkets förslag. Båda alternativen förefaller innebära minimala ingrepp i kulturmiljön, i synnerhet i relation till Naturvårdsverkets förslag. Ingrepp i fast fornlämning torde dessutom kunna minimeras vid val av något av dessa alternativ. Detta skulle i sin tur innebära att en sannolikt avsevärd kostnad kan undvikas. Att infoga en fiskväg av modernt snitt, utan större ingrepp i kulturmiljön eller specifikt i fast fornlämning, är att utveckla föreställningen att natur och kultur kan samsas.

Kulturvärden kontra naturvärden

I föreliggande MKB argumenteras inte för att naturvärdena är större och viktigare än kulturmiljövärdena, och därmed att det ursprungliga reservatsbeslutet varit felaktigt. Istället handlar MKB:n om att det är oväsentligt att det dämnda och kontrollerade vattnet försvinner. Det ska räcka med att det finns en kontrast mellan stilla och rinnande vatten i närheten och att det fortfarande rinner förbi vatten. I MKB:n förs vidare fram att kvarnen ska bli kvar, och tas omhand t.o.m. bättre än tidigare. Detta förefaller användas som ett argument för att kulturmiljövärdena värnas. Det föreslås t.o.m. att kvarnen ska drivas från det allmänna elnätet, vilket inte bara är långsökt utan också okunnigt. En kvarnbyggnad som inte används, därför att den direkta vattenkraften som ska driva den demonterats, är inte längre en aktiv komponent i berättelsen om bergsbruket. Kontinuiteten skadas. En kvarn i bruk i detta läge var ett lysande sätt att illustrera vattenkraftens betydelse även för bergsbruket. En kvarn som inte är i bruk är bara en tidigare kvarn även om mekaniken finns kvar och kan drivas av det allmänna elnätet. Att försöka antyda att detta skulle kunna kompensera för den borttagna dammen är önsketänkande. Detsamma gäller försäkringarna att det enkelt ska gå att föreställa sig hur vattnet kontrollerats genom bibehållande av vissa fysiska beståndsdelar. Om människor intresserade av kulturmiljö skulle få välja mellan att titta på dammen i nuvarande skick respektive resterna av dammen - vem skulle inte välja dammen? I MKB:n redogörs för länsstyrelsens bedömning av påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljön. Därefter görs bedömningen att "Den planerade åtgärden innebär att

den dämmande funktionen i stort sett försvinner." (s. 19) samt att "Den planerade verksamheten medför dels att den uppdämda vattenytan sjunker, och dels att den direkta vattenkontakten mellan dammen och forsen försvinner." (s. 35). Detta leder till den sammanfattande bedömningen "att planerade åtgärder med viss sannolikhet leder till övervägande, negativa konsekvenser för kulturmiljövärden, men även att vissa positiva effekter kan uppstå. Dammens dämmande funktion förändras kraftigt, ... " (s. 37). Att kulturhistorisk kompetens saknats i arbetet med MKB:n blir tydligt när MKB:n trots beskrivning av dessa övervägande negativa konsekvenser ändå landar i att "Den planerade verksamheten bedöms inte inverka på platsens roll eller betydelse för historien om Bergslagens järnhantering." Och " (...) planerad gestaltning ger ändå möjlighet till en god förståelse för platsens historiska verksamheter." Detta eftersom "Planerad verksamhet har utformats för i största möjligaste mån ta hänsyn till kulturmiljön. Anläggningens utformning, utseende och gestaltning efter genomförda åtgärder bedöms fortsatt möjliggöra en god förståelse av hur bruket av vattnet gått till." I Naturvårdsverkets ansökan följs bedömningarna i MKB:n.

Kostnader

I MKB:n lyfts kostnadsaspekter fram och det talas om miljontals kronor, men det är omöjligt att bedöma kostnadernas vikt i relation till kulturmiljövärdena. När utrivningsprocessen inleddes var ett av argumenten att Naturvårdsverket inte ville lägga resurser på tillåtighetsprövning av vattenkraften. Därefter har klargjorts att urminnes hävd ska gälla för platser som Järlefallsdammen. Ges tillåtlighet enligt ansökan kommer ägaren undan kostnader som förutsetts i reservatsbeslutet - underhåll av damm och kontinuerlig vattenreglering, men även kostnaden för en ny bättre fiskväg som kräver skötsel. Det går inte heller att göra jämförelser mellan olika kostnadsalternativ eftersom de oundvikliga kulturmiljövårdande och arkeologiska kostnaderna inte vägts in (se vidare nedan).

Kompensationsåtgärder

Örebro läns museum konstaterar att det inte finns stöd i lag för kompensationsåtgärder rörande kulturmiljö. Positiva effekter för naturvärden kan inte kompensera för negativa på kulturmiljövärden. Informationsinsatser rörande kulturmiljön kan inte kompensera för en utriven damm.

Reservatsbildningen 1976

Det är svårt att förstå och än mindre att acceptera att staten genom Naturvårdsverket 44 år efter reservatsbeslutet vill riva ut dammen. Syftet med hela reservatsbildningen var explicit tudelat, dvs. såväl natur- som kulturhistoriska värden. Vid denna tidpunkt var det naturreservatsinstrumentet som fick användas för att skydda kulturmiljöer, dvs. områden och inte enbart byggnader eller lämningar. Saxat ut beslutet 1976-03-19, Grund för beslutet. Läns museets understrykningar. "Inom reservatet finns många kulturhistoriskt intressanta lämningar från den tidigare järnhanteringen, vilken under flera hundra år satt sin prägel på markutnyttjande och bebyggelse. Järleåns dalgång har sedan början av 1960-talet varit ett välkänt och med tiden alltmer frekventerat utflyktsmål för naturintresserade. Genom den lokala hembygdsföreningens försorg och på senare år också genom beredskapsarbeten i länsstyrelsens regi har omfattande åtgärder vidtagits för att vägleda besökarna samt för att motverka odlingslandskapets igenväxning. Syftet med reservatet är att, för kännedomen om landets natur, skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där älven till stor del har kvar sitt naturliga lopp med bl. a betydande forssträckor, men där också den tidigare järnhanterings nyttjande av vattenkraft och odlingsbara marker satt sin prägel på landskapet. Syftet är också att genom lämpliga åtgärder underlätta för allmänheten att besöka reservatet och uppleva dess natur- och kulturhistoriska värden." Enligt reservatsföreskrifterna gäller förbud mot att "gräva, schakta, fylla eller dämna så att åns topografi, bottenmaterial eller vattenföring påverkas." Det är också förbjudet att anlägga nya vägar förutom vad som framgår av fastställd skötselplan. Detsamma gäller avverkning/fällning av träd. Det är inte lätt att se hur detta kan vara förenligt med den i MKB:n beskrivna naturliga strömsträcka som ska skapas genom omfattande insatser i form av schaktning och utläggning av massor. Syftet är att "efterlikna en naturlig sträcka". Den nuvarande natur- och kulturmiljön har formats i symbios i hundratals år och vad som är "naturligt" torde inte vara helt enkelt att avgöra. Detta verkar heller inte ha varit viktigt i arbetet med MKB:n eftersom där förefaller föreslås åtgärder som går längre än vad t.o.m. naturen själv bistått den vandrande fisken med? I Skötselplanen hanteras vidare hävden av kulturlandskapet (2.2.1). I 2.2.6 regleras dispositionen av

byggnader och anläggningar bl.a. 2.2.6.3 nu av utrivning berörd damm. Tidigare har redogjorts för hur "behållas i befintligt skick" i reservatsbeslutet bör tolkas.

Fornlämningarna i Järlefallsdammen

Även frågan om vad som är fast fornlämning behöver ges en ny belysning. I kulturmiljölagen (KML 1988:950), 2 kap. Fornminnen, 1 § regleras vad som ska anses vara fast fornlämning. Fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna:

5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång,

7. färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdsel samt gränsmärken och labyrinter,

Dammen är dels fundament för en stenvalvsbro som övergår i tre brofästen med trädäck som utgör vägbana. Endast stenvalvsbrodelen är fast fornlämning, men även brofästena torde kunna vara fasta fornlämningar. Detta behöver tas upp till förnyad prövning. Samma gäller för dammen och detta eftersom elkraftproduktionen i kvarnen upphört. Dammen är utan tvivel tillkommen under forna tider och den hör samman med äldre tiders bruk dvs. direkt kraftöverföring till masugn/hammare/kvarn. Frågan är om den är varaktigt övergiven ännu? Dammen samlar fortfarande vatten, men funktionen att försörja en hytta, hammare, kvarn eller elverk med vattenkraft har upphört. Oavsett vilket - så snart skötseln av dammen upphör torde dammen oundvikligen bli att betrakta som vara varaktigt övergiven. Det krävs då tillstånd till utrivning enligt KML. Under vatten och under mark finns med stor sannolikhet konstruktioner efter hytt- och hammarverksamheten vilka är att betrakta som fornlämningar enligt KML. I dammen finns sediment som innehåller kunskap om platsens nyttjande och datering. Arkeologiska undersökningar kommer att behöva genomföras dels för att konstatera vad som finns, dels som underlag för beslut om arkeologiska undersökningar i syfte att ta bort lämningar alternativt klara ut vilka åtgärder som krävs för fortsatt bevarande.

Statligt byggnadsminne, Kulturresevat

Noraskogs hembygdsförening har tidigare väckt frågan om byggnadsminnesförklaring hos Riksantikvarieämbetet. Örebro läns museum har valt att yttra sig i frågan. Riksantikvarieämbetet har avslagit begäran. Läns museet uppfattar det som att Riksantikvarieämbetet (och senare även länsstyrelsen) inte satt sig in i argumentationen. Det är inte den enskilda kvarnen i sig som är byggnadsminnesvärd (jfr ovan). Motiven för att göra platsen till statligt byggnadsminne utgår från miljön vid Järlefallsdammen med såväl kvarn som spår av andra och äldre verksamheter inkl. stadsbildning. En kuriositet är att stadsrättigheterna för Järle aldrig dragits in av staten. De olika spåren i området Järlefallsdammen utgör tillsammans ett uttryck för hur stat, enskilda och naturtillgångar format Sverige. Vilka benämningar som används styr hur vi tänker. Att benämna området Järle kvarn riskerar att skapa förvirring kring vad som är den centrala kulturhistoriska berättelsen och att enbart ta fasta på den senaste/näst senaste årsringen. I reservatsbeslutet och i detta yttrande används namnet Järlefallsdammen. Örebro läns museum vidhåller att området vid Järlefallsdammen, med spår av bergsbruk och kvarn samt Järle stad, är en plats med goda förutsättningar att berätta om Bergslagen, järnet och den svenska statens gemensamma historia. Platsen behöver ges ett relevant och kulturhistoriskt grundat skydd när naturreservatsinstrumentet visat sig överksam. Detta framgår tydligt när i MKB:n redogörs för att en målsättning är avsluta reglering, skötsel och hantering av luckor samt minimera behovet av manuella underhålls- och skyddsåtgärder. Detta blir visserligen konsekvensen om åtgärden får tillåtlighet, men att det kan vara en målsättning för Naturvårdsverket är svårt att förstå. Detta eftersom målsättningen får sägas strida mot de reservatsbestämmelser inklusive skötselplan som myndigheten ska följa. Enligt 7 kap 9 § Miljöbalken (1998:808) kan en länsstyrelse eller en kommun besluta om att ett område ska skyddas och förvaltas som kulturresevat. Kulturresevaten ägs normalt av andra än staten och ägaren kan få inträngsersättning. Det finns dock exempel på statliga ägare, som Sandvikens fiskeläge i Västernorrland, som ägs av Statens fastighetsverk. Möjligheten att skydda Järlefallsdammen som kulturresevat bör utredas.

Ett historiskt landskapsperspektiv

Järlefallsdammen ligger vid porten till Noraskogs bergslag och på gränsen mellan Nora och Linde bergslag. Järlefallsdammen ingår i Nora socken, som var en del i den medeltida socknen Noraskog, som var samma sak som Noraskogs bergslag. Under 1600-talet delades Noraskog in i fem mindre socknar. I området Noraskogs bergslag har landskapet påverkats av betesdrift ända in i de inre norra delarna sedan århundradena före Kristus. Från 1000-talet efter Kristus finns där även spår av odling. Från 1200-talets andra hälft har det funnits ett 40-50-tal byar med hyttor. År 1340 utfärdade kung Magnus Eriksson privilegiebrev för Västra berget i Närke som troligen avsåg ett område i Noraskog. Det är det äldsta bevarade i Sverige. I brevet regleras hur bergsbruket ska bedrivas och styras och vilka förmåner utövarna skulle åtnjuta. Från alla tider är sammantaget fler än 80 hyttor kända samt 18 hammare och närmare 600 gruvor. Människans påverkan på djur och växtlighet har varit omfattande i närmare ett årtusende. Detta är inte vild och opåverkad natur. Hyttorna är bättre eller sämre bevarade, är svårare eller enklare att besöka och deras pedagogiska värden växlar. De allra flesta hyttorna är ruiner och de är överväxta, överodlade, överlagrade av andra verksamheter eller helt enkelt borttagna. Platser tillgängliga för en bred allmänhet är få. Detta gäller inte minst om man tar i beaktande att i Noraskog så har funnits fler än 80 hyttområden. För att kunna avgöra vilka lämningar efter bergshantering som kan omvandlas utifrån naturvårdens behov och på vilket sätt, i vilken omfattning, skulle en analys behövt göras av alla hyttor, hamrar och andra till bergsbruket anknutna lämningar, platser och miljöer inom Noraskogs bergslag. Hyttorna har dessutom olika förutsättningar att ge perspektiv på historien - ekonomiskt, socialt och tekniskt. I avsaknad av ett sådant underlag är läns museets bedömning trots allt den samma som vid inrättandet av naturreservatet 1976 - Järlefallsdammen är ett av de viktigaste hyttområdena. Inom naturvården används gärna begreppet ekosystem. Det en utrivning av Järlefallsdammen handlar om är att skada ett kulturhistoriskt "ekosystem". Järlefallsdammen är sålunda en komponent i ett större kulturhistoriskt sammanhang, bergsbruket, som skadas allvarligt om funktionen kraftöverföring upphör denna plats. Andra komponenter i detta "ekosystem" är Nora (stadsprivilegier 1643) som omtalas första gången 1336 och var troligen en marknadsplats långt innan

stadsprivilegierna. Järnvägen mellan Pershyttan och Ervalla är den äldsta normalspåriga i Sverige (1856) och stationshuset i Järle är det äldsta i Sverige (1854, 6 km syd om Järlefallsdammen). I Pershyttan finns en i stora delar bevarad bergsmansby. I Striberg finns gruvfält. På många platser finns bergsmansgårdar och herrgårdar.

Hytt- och hammarområdet Järlefallsdammen

Järlefallsdammen ligger i den södra delen av Noraskog, på gränsen mot slättbygden. Den tidigast uppodlade delen av Noraskog, under sen järnålder - tidig medeltid, finns i företrädesvis denna den sydöstra delen av Noraskog. Historiska uppgifter från 1300- och 1400-tal rörande gårdar samt ortnamnen runt Norasjön och bygden utmed Järleån, talar för detta. Gravar av förhistorisk typ har inte registrerats, men i alla fall under tidig kristen tid torde uppodlingen ha inletts. Här fanns tillgång till vatten, malm och skog, men även till människor och till ett överskott från jordbruket för att försörja dessa specialister med förnödenheter och nödvändiga dragdjur. Bergsbruket kan ha etablerats i denna del av Noraskog under den tidiga medeltiden för att från högmedeltiden spridas till de inre delarna av denna bergslag. Det som gör att just platsen Järlefallsdammen står ut i relation till vad som är översiktligt känt om övriga hytt- och hammarplatser är, förutom dammen och den direkta vattenkraftöverföringen, stadsprivilegierna. Att förlägga en ny stad till just Järle var ett strategiskt drag eftersom Järle ligger på gränsen mot Linde bergslag och skulle ha betjänat båda bergslagen. Platsen har höga pedagogiska värden. Den är lättillgänglig för besökare och även om hytt- och hammarområdet inte innehåller tydliga lämningar är det enkelt att förklara och förstå vilken central betydelse kraftöverföringen hade för valet av plats.

Yrkanden

Med hänvisning till ovanstående yrkar Stiftelsen Örebro läns museum att mark- och miljödomstolen avslår ansökan. I andra hand yrkas att mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan.

Svenska Industriminnesföreningen

Svenska industriminnesföreningen (SIM) bildades 1989 och är en ideell organisation inom kulturmiljöområdet. Föreningen verkar för att främja industrisamhällets kulturarv i Sverige. Under 2017 skrev Svenska industriminnesföreningen (SIM) ett yttrande kring förslag till ändrade generella bestämmelser för vattenmiljö och vattenkraft (M2017/01639/R). Här poängteras att förslaget innebär mycket stora risker för centrala kulturhistoriska värden. Nu är centrala kulturhistoriska värden i Järle, Nora kommun, hotade. Naturvårdsverket bjöd 2018 in till samråd i frågan om betydande åtgärder vid Järledammen. SIM tog då del av samrådsunderlaget och hade följande synpunkter 2018. Naturvårdsverket förordar ett alternativ som innebär stora förändringar av kulturmiljön inom riksintresse för kulturmiljövården Örebro län, Nora kommun nr 35 Bondebyn-Järle-Yxe. Konsekvensen blir en värde-minskning av de högt värderade kulturreсурser vilka finns i Järle. Järle är en nyckelmiljö i Bergslagens industrihistoria för att illustrera hur Bergslagens naturresurser gjorde Sverige till en världsaktör inom järnproduktion. Nu 2020 ansöker Naturvårdsverket om tillstånd till Mark- och miljödomstolen för rätt till utrivning av del av vattenanläggning m.m. i Järleån, vid Järle kvarn. I tusen år har vi byggt fördämningar i våra vattendrag för att använda vattnets kraft. Dammarna var en essentiell förutsättning för den första protoindustriella verksamheten så tidigt som under 1100-talet, likväl som den är för vattenkraft idag. Vattnet har därmed skapat förutsättningar för vårt samhälle och har även utformat det landskap som vi lever i. Bergslagen är en av Sveriges främsta industriregioner byggd på huvudsakligen järn- och stålproduktion och har ett vid en internationell jämförelse mycket betydande tidsdjup om cirka 1000 år. I Bergslagen finns hela kedjan - från berget, skogen och vattnet till högteknologisk produktion av specialstål. Järleån har sedan medeltiden varit en betydande del av Noraskogs bergslag och gett möjlighet för hyttor och hammare att producera och förädla bergslagens förnämsta exportvara, järn. Noraskogs bergslag är ett av de allra äldsta områdena i Sverige där framväxten av Bergslagen börjar (Landholm och Eriksson 2001:297). Bergslagens ursprung i det skandinaviska inlandet var startpunkten för en modernisering av vårt svenska samhälle (Lindkvist 2015). Att kunna uppleva och förstå Bergslagens historia är ett viktigt bidrag till Europas historia, då Sverige från mitten av 1100-talet till 1900-

talet under långa perioder var en av världens främsta järnproducenter. Vid mitten av 1600-talet svarade järn och koppar för ca 80 % av det samlade svenska exportvärdet (Isacson 2011:86) och var därmed en hörnsten i svensk ekonomi under en mycket lång tidsperiod. Dammar och vattenkraft är idag och har varit en viktig del av det svenska kulturlandskapet och har under lång tid styrt landskapsutveckling och lokalisering av svensk industri. De bär också stora kulturhistoriska och estetiska värden och är en betydande del i det bergshistoriska kulturarvet och ofta centrala delar inom en god livsmiljö. Dammen, både den fysiska anläggningen och funktionen, är själva förutsättningen för hela verksamheten och en oersättlig del av miljön. Området runt Järle kvarn är Riksintresse enligt miljöbalken 3 kap. Här lyfter man fram helheten av miljön med ”Småbrutet odlingslandskap med bruksherrgård, bergslagsgårdar, kvarn samt äldre vägar, bro och f d gästgiveri. I området finns dessutom en smedkasern, en f d skola samt ruiner av bruksbyggnader.” Bebyggelse och fornlämningar samt vattenanläggningar bildar en helhet för att förstå bergshanteringens månghundraåriga verksamhet på platsen. Vattenfallet och dammen har varit de centrala faktorerna för att bruket etablerades just här. Bergsmansgårdarna visar den äldre bergsmansorganisationen, med rötter i medeltiden och som fungerade i denna del av Bergslagen ännu vid början av 1900-talet. Naturvårdsverket planerar att förändra en kulturmiljö som har anor från medeltid med utgångspunkt från en undermålig miljökonsekvensbeskrivning. De negativa konsekvenserna av de planerade åtgärderna är mycket allvarligare än det som redovisas i miljökonsekvensbeskrivningen och beskrivningar av hur dessa miljöer påverkas saknas till stor del. Att på detta sätt värdera kultur- eller naturmiljö är inte hållbart på lång sikt, speciellt inte inom ett riksintresseområde. Konsekvensen blir en betydande värdeminskning av de högt värderade kulturresurser vilka finns i Järle. Järle är en nyckelmiljö för att illustrera hur Bergslagens naturresurser gjorde Sverige till en världsaktör inom järnproduktion. Detta har skapat kultur- och naturmiljöer som med sitt stora tidsdjup har unika värden. Det bör även nämnas att Naturvårdsverket har ett uttalat ansvar även för de kulturmiljöer de förvaltar. När naturreservatet vid Järle kvarn bildades var ett grundläggande syfte att skydda kulturmiljön, vilket var den möjlighet som vid den tidsperioden fanns att tillgå för att skydda kulturmiljöer. Här kommer framtida generationer att gå miste om

historisk möjlighet till förståelse av industriarvet och dess påverkan på vårt gemensamma samhälle och hur det växt fram genom historien, om Naturvårdsverket får tillstånd att genomföra sina planer. Området i Järle har tidigare värderats högt av Naturvårdsverket i sitt dåvarande tillstånd. Idag hävdar Naturvårdsverket att man valt att gå vidare med ett alternativ i Järle som innebär ett återskapande av forsmiljön. På en plats där vattenkraft använts i 500 år i olika former och skapat den miljö som vi återfinner idag och som har värderats högt av både natur- och kulturvärden är då frågan om vad som skall återskapas relevant. Att återskapa ett tänkt naturtillstånd inom ett bergslagsområde som helt är präglad av industriell verksamhet under ett årtusende låter sig knappast göras. Det presenterade förslaget innebär påtaglig skada för kulturmiljön. Ingreppen innebär att möjligheten att förstå vattnet som lokaliseringsfaktor och vattenkraftens betydelse för drift av industriella verksamheter kraftigt försämras. Om de dämmande konstruktionerna tas bort försvinner vattenkraftens kulturarv med månghundraårig reglering och industriell drift. Vidare försvinner den visuella upplevelsen av kontrasten mellan stilla och flödande vatten som bidrar till förståelse för det industriella kulturarvet. SIM vill sammanfattningsvis betona vikten av de kulturmiljövärden av riksintresse som finns i Järle. Platsen är en viktig del av Bergslagens, Sveriges och Europas historia. Den fungerar dessutom som en plats för rekreation och god livsmiljö och är därmed en fungerande kulturarvstjänst som förbättrar människors välmående och livsvillkor genom kulturella tjänster men visar också på ett samspel mellan natur och kultur i ett historiskt och hållbart perspektiv. SIM anser att den planerade verksamhetens negativa miljöpåverkan är betydande för miljön i stort, (inklusive den riksintressanta kulturmiljön, fornlämningsområdet, boendemiljön och den lokala livsmiljön för människor), befintliga rekreativvärden och andra samhällsnyttiga verksamheter, som elproduktion, i Järle kvarn. Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status (GES) vid Järle kvarn och påverkar dessa värden på ett så betydande sätt att SIM anser att förutsättningar finns för att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierad enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen och ändra miljö kvalitetsnormen till god ekologisk potential (GEP). Riksantikvarieämbetet beskriver också att det inte är möjligt att inom ett riksintresse kompensera för förlust eller skada på ett enskilt uttryck genom

en förstärkning av ett annat uttryck. Det är inte heller möjligt att vikta olika uttryck mot varandra. Raderas ett uttryck så är skadan skedd avseende det historiska sammanhang som just det uttrycket representerar och illustrerar. Den planerade åtgärderna kommer att utgöra påtaglig skada för riksintresset. Riksintresset och vad som utgör kulturvärdet skapas av helheten och alla fysiska lämningar är nödvändiga delar för förståelsen av funktionen. Riksintresset omfattar även de fornlämningar som idag finns under mark och vatten. Rivning av dammen utgör påtaglig skada, och skulle på ett oåterkalleligt sätt påverka den så kallade läsbarheten vilken utgör den historiska kärnan i riksintresset (MMD 1535-17 Dom 2018-05-22. Nobel Center, sid 59). Kompensationstänkande är inte möjligt utifrån miljöbalken. En påtaglig skada kan inte kompenseras av att det skulle medföra andra kvaliteter eller positiva effekter. Miljökonsekvensbeskrivningen bygger på ett sådant antagande vilket tydligt framgår i MKB:ns sammanfattning. Svenska industriminnesföreningen yrkar på att mark- och miljödomstolen:

- respekterar riksintresset och att kulturvärdet skapas av helheten, där dammen är en omistlig del underkänner miljökonsekvensbeskrivningen som ligger till grund för Naturvårdsverkets ansökan
- avvisar ansökan och anvisar sökanden att inkomma med ny miljökonsekvensbeskrivning, som underlag för ny ansökan
- alternativt avslår ansökan då sökanden inte har visat att fördelarna med utrivningen uppväger nackdelarna
- hör Vattenmyndigheten om bedömning och beslut för förklaring av vattenförekomsten vid Järle kvarn som kraftigt modifierad enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen. Därför förordar SIM starkt att utrivningen av dammen i Järle inte genomförs.

Lindesbergs Hembygdsförening

Lindesbergs Hembygdsförening anser att dispens inte ska beviljas, eftersom detta skulle strida mot syftet med naturreservatet Järleån. Dammen vid Järle kvarn måste behållas för att det ska kunna vara möjligt att skydda och vårda områdets kulturhistoriska värden. Vår förening stöder till fullo den utmärkta skrivelse som inlämnats av Hembygdsföreningen Noraskog.

Vattenhistoriskt nätverk

Yrkande

Vattenhistoriskt Nätverk yrkar i första hand att mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan, då vi anser att ansökan inte innehåller de delar som gör det möjligt för domstolen att fullt ut pröva målet. De brister som finns i den bifogade miljökonsekvensbeskrivningen är sådana, att den inte kan anses uppfylla kraven enligt 6 kap. miljöbalken. Underlagen för att bedöma ingreppet i och påverkan på fornlämningsmiljön, och därmed också tillståndsfrågan enligt 2 kap. kulturmiljölagen, är också bristfälliga. Ytterligare en grund för detta är den påtagliga skada som utrivningen kommer medföra på riksintresset för kulturmiljövård, enligt 3 kap. miljöbalken. I andra hand yrkas att mark- och miljödomstolen ska avslå ansökan, då vi menar att sökanden inte kan anses ha visat att fördelarna med utrivningen uppväger nackdelarna med denna.

Hemställan

Vattenhistoriskt Nätverk konstaterar att underlaget för ansökan som sökanden har lämnat in är undermåligt och därmed också ansökan. Därav har vi yrkat på avvisning och avslag. För att säkerställa ett korrekt underlag för domstolen anser nätverket att domstolen även bör begära in vissa yttranden. Vattenhistoriskt Nätverk hemställer därför om att mark- och miljödomstolen ska begära in yttrande från Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet. Yttrande ska omfatta sakfrågor som nedan beskrivs i vårt yttrande. Vattenhistoriskt nätverk utvecklar nedan bakgrunden till yrkande och hemställan i följande textavsnitt.

Verksamheten enligt ansökan

Den planerade verksamheten enligt liggande ansökan påverkar upplevelsekviteterna på platsen. Genom att ersätta dagens utskov med en naturlig forssträcka ca 25 meter uppströms och därmed möjliggöra för faunapassage och högre biologisk mångfald, kan den artrika upplevelsekvaliteten förstärkas. Förstärkningen innebär inte per definition att andra upplevelsekviteter försämras, utan bedöms i sin helhet bidra till att ännu högre grad av upplevelser tillförs. Det kulturella sammanhanget och helhetsmiljön är fortsatt tongivande. Sammantaget bedöms enligt MKB den planerade verksamheten vid Järle varken innebära övervägande

positiva eller negativa konsekvenser för rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. En förstärkning av upplevelsekvantiteten gällande det artrika, som knyter an till områdets möjlighet att visa upp en hög biologisk mångfald av växter och djur, kommer att ske. Den kulturella upplevelsekvantiteten kommer fortsatt att prägla området på ett betydande sätt. Vattenhistoriskt nätverk vänder sig med skärpa mot dessa slutsatser. I MKB-konsultens användande av metoden läggs kulturmiljöns alla värden eller kulturarvstjänsterna inom kvantiteten det kulturella, när Järle kvarns kulturarvstjänster i själva verket är själva grunden för och själva essensen i parkkaraktärerna det kulturella, det festliga, gröna torget, det lekfulla, det rofyllda, det rymliga och till stor del det (befintliga) artrika. Att anse att förstärkningen av det artrika d.v.s. riva ut dammen, schakta i befintlig botten och anlägga en ca hundra meter lång artificiell forssträcka inklusive omfattande erosionsskydd inte innebär en försämring av andra upplevelsekvantiteter är enligt oss en allvarlig felbedömning. Vattenhistoriskt nätverk anser att den planerade verksamheten innebär övervägande negativa konsekvenser för miljöaspekten rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. Upplevelsen av vandrande öring tillför inte kvantiteter som uppväger eller förstärker rekreationsvärdena i så hög grad som MKB-konsulten kommer fram till. Utgångspunkten för MKB-konsulten är att Järle kvarn är natur och att den planerade verksamheten är att återskapa natur, eller snarare nyskapa en natur som aldrig tidigare funnits. Att den planerade verksamheten kommer att prägla området på ett negativt betydande sätt är en slutsats som kan dras även utifrån den använda metoden, men då behöver utgångspunkten vara att Järle kvarn är en månghundra-årig kulturmiljö. De negativa konsekvenser den planerade verksamheten medför, anser Vattenhistoriskt nätverk vara mer allvarliga än vad som redovisas i MKB. Då särskilt vad gäller människors lokala livsmiljö och boendemiljön, vilka närmast negligeras i MKB. I den sammanfattande redovisningen av konsekvenserna nämns inte ens den av länsstyrelsen redovisade påtagliga skadan på den riksintressanta kulturmiljön och de sannolikt omfattande ingreppen och ändringarna i fornlämningarna. Av sammanfattningen framgår att konsulten anser dammens vattenyta som statisk och uppdämd, vilket är en negativ laddning i syfte att förringa värdet av nuvarande dammspegel. Av MKB framgår inte heller att anledningen till att alternativet faunapassage i södra fåran inte längre möter kraven för Natura 2000-

området. Kraven höjdes betydligt i en uppdaterad bevarandeplan från 2017, med bland annat nya prioriteringar, nya skötselåtgärder och nya prioriterade åtgärder som nytt bevarandemål. På samma sätt verkar tolkningen av vilka åtgärder som krävs för att uppnå gällande miljö kvalitetsnorm GES. 2010 var alternativet faunapassage i omlöpsfåran tillräcklig för att nå GES, men 2020 är den inte längre det. Denna glidning i tolkning och värdering har vi svårt att förstå, och glidningen förklaras varken i ansökan eller MKB.

Riksintresset

Järle kvarn utgör en central del i ett större, komplext riksintresseområde. Värdet består i den byggda miljön som helhet, inklusive produktionsanläggningar, tekniska system och reglerade vattenflöden. Det handlar om verksamheter och kontinuitet i vattenutnyttjandet alltsedan medeltiden, det funktionella och ekonomiska sammanhanget, läsbarheten. Kraftutnyttjandet är den centrala faktorn, kvarnmiljön är en nödvändig del i detta och dammen en omistlig del i kvarnmiljön, både som funktion för fördämning och reglering av vattendraget och fysisk konstruktion. Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (NFS 2005:17) slår fast att ”Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset.” Vidare sägs att ”En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön.” och att ”ett ingrepp som endast berör en liten del av ett riksintresseområde kan ha en sådan grad av negativ inverkan på områdets värden att påtaglig skada uppstår.” En rivning av dammen innebär att det som är själva grunden för verksamheten raderas ut och är definitivt en irreversibel åtgärd och ”mer än obetydlig”. Vidare gäller att kompensationsåtgärder för förlorade kulturmiljövärden inte är möjligt. I miljöbalken finns det inte utrymme för kompensationsåtgärder. En påtaglig skada kan inte kompenseras av att det skulle medföra andra kvaliteter eller positiva effekter. Hela förslaget bygger på ett sådant tänkande, vilket tydligt framgår i MKB sammanfattning, sid 3. Mark- och miljödomstolen skriver i sin dom angående Nobel Center att ”Riksantikvarieämbetet beskriver också att det inte är möjligt att inom ett riksintresse kompensera för förlust eller skada på ett enskilt uttryck genom en förstärkning av ett annat

uttryck. Det är inte heller möjligt att vikta olika uttryck mot varandra. Raderas ett uttryck så är skadan skedd avseende det historiska sammanhang som just det uttrycket representerar och illustrerar. Domstolen delar den bedömningen eftersom reglerna om miljökonsekvensbeskrivningar och miljöbedömningar innebär att projektets totaleffekt ska bedömas och att negativa respektive positiva effekter inte kan ”kvittas” mot varandra vid den bedömningen (jfr Naturvårdsverkets allmänna råd om miljöbedömningar av planer och program [till 6 kap. miljöbalken samt förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar], äldre lydelsen av 6 kap. (domstolens anm.), NFS 2009:1, till Bilaga 4, bedömningskriterier).” (MMD, mål P 1535–17, dom 2018-05-22, sid 52-53)

Synpunkter

VhN menar att den planerade verksamheten inte utgör ett återskapande av den tidigare vattenmiljön, utan att det innebär att det skapas en vattenanläggning som aldrig tidigare funnits i Järleån och i det lokala landskapet. Den planerade verksamheten innebär också omfattande fysiska ingrepp och förändringar i den befintliga kulturmiljön. VhN anser att den planerade förändringen inte är det bästa alternativet för de samlade miljövärdena i Järle kvarn. Den innebär att en mångfald av ekonomiska, ekologiska, sociala och kulturella värden inte kan användas och utvecklas tillsammans på ett hållbart sätt. VhN anser att den planerade verksamhetens negativa miljöpåverkan är betydande för miljön i stort och det inkluderar den riksintressanta kulturmiljön, fornlämningsområdet, boendemiljön och den lokala livsmiljön för människor. Övrig påverkan sker på befintliga rekreationsvärden och andra samhällsnyttiga verksamheter, som exempelvis möjligheten till återupptagen elproduktion vid Järle kvarn. Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status (GES) vid Järle kvarn och påverkar dessa värden på ett så betydande sätt att VhN anser att förutsättningarna finns för att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierat vatten, KMV, enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen och ändra miljökvalitetsnormen till god ekologisk potential (GEP). Slutligen kan konstateras att miljön i stort, rekreationsvärdena och andra samhällsnyttiga verksamheter inte tål den i ansökan föreslagna förändringen och att förslaget inte innebär att man går tillbaka till de ursprungliga förutsättningarna för Järleån som fanns innan dammen byggdes. VhN menar att

MKB är vinklad av konsulten för att sökanden ska få tillstånd av domstolen till den planerade verksamheten. Detta märks genom bland annat de värderingsord och begrepp som ingår i vattenvårdens retorik och metod och då i syfte att skapa så fri konnektivitet som möjligt vid Järle kvarn. MKB får karaktären av ett subjektivt underlag upprättat av vattenvårdare som argument för ett tillståndsbeslut i en domstolsförhandling. Norconsult anlidade 2014 Forsviks Bruk/Västarvet för att göra en kulturmiljöanalys av förslagna åtgärder vid denna tidpunkt men som nu inte har använts eller refererats till. (Forsviks Bruk /Västarvet Uppdragsverksamheten 2014:8) I stället borde MKB vara vederhäftig och objektiv upprättad av specialister inom olika områden för att kunna användas som underlag för ansökan och domstolens bedömning. Detta gör att VhN anser att bristerna är så stora i MKB att den inte är lämplig som underlag i domstolens bedömning.

Avslutningsvis

Vattnets kraft i Järleån har använts av människor sedan medeltiden. Den nutida miljöns värden i Järle kvarn bygger på denna månghundraåriga användning. Upplevelsen av bergslagshistorien är mycket stark vid Järle kvarn. En orörd och för regionen unik kulturmiljö som bjuder på kulturarvstjänsterna vilsamhet, eftertanke och kunskap. Denna upplevelse omintetgörs om de planerade åtgärderna blir verklighet. VhN anser att det bästa alternativet för arter som berörs enligt Natura 2000, boendemiljön, den lokala livsmiljön, kulturmiljövärdena, rekreativmiljön och andra samhällsnyttiga verksamheter i Järle kvarn är att vattenanläggningen rustas upp och att kvarnen behåller möjligheterna att visas i drift som mjölkvarn och att även kunna producera grön el. Södra fåran är enligt vår åsikt den bäst lämpade platsen för att skapa en faunapassage på. Genom detta undviker man att göra intrång på fornlämningarna som är en av de bärande delarna av kulturmiljön i Järle. Man behåller även förståelsen för de kulturvärden som fallet under nuvarande bro ger. Att lägga fallet 25 meter uppström och påstå, som i MKB, att detta visar på vattnets kraft genom historien anser vi vara en missvisande beskrivning enbart för att skapa en bild av att föreslagna förändringar inte ger någon som helst inverkan på den historiska kontexten. Med detta menar vi att det är av stor vikt att kvarnen åter kan drivas som förr, d.v.s. med vattenkraft från fallet i Järleån. En kvarnbyggnad är inte ett självändamål i sig utan en del av en process som bygger på att förutsättningarna

för den i kvarnen befintliga maskinutrustningen är intakt och att dess kraftkälla är oförändrad. Kvarnens kulturhistoriska värden består alltså till stor del av dess funktion. Själva kvarnbyggnaden utgör i sin tur en grundläggande del av området definierade upplevelsevärden. Naturvårdsverket har vid Järle kvarn nu möjligheten att skapa ett nationellt intressant exempel som visar hur många miljövärden och miljöintressen i och vid vatten som kan uppmärksammas, tas tillvara och utvecklas tillsammans. Denna möjlighet uppnås inte med den för Järle kvarn i ansökan planerade verksamheten. Kultur- och naturmiljövärden måste samspela för att uppnå största möjliga positiva effekt på vår gemensamma livsmiljö, vid Järle kvarn som på många andra liknande platser i vårt land.

Jerle Stadsförening

Jerle Stadsförening är en ideell förening vars syfte är att värna de kulturhistoriska värdena runt den gamla Jerle Stad och att verka för att göra platsen känd som ett attraktivt besöksmål samt att vara en lokal aktör inom länets kulturliv. Föreningen bildades 2018 och har ett 30-tal medlemmar med tyngdpunkt i närboende.

Föreningen ska arbeta för att nå sitt mål bl. a genom att:

- ordna aktiviteter som exempelvis evenemang, utställningar och föredrag självständigt eller tillsammans med lokala näringsidkare
- ge besökande möjlighet att uppleva en levande kulturhistorisk miljö
- samverka med organisationer och myndigheter, exempelvis Nora och Lindesbergs kommun

Den geografiska mittpunkten i gamla Jerla Stadh är dammen vid Järleån och kvarnhuset. Järlefallsdammen och kvarnen har ett högt kulturhistoriskt värde med bergslags-,bruks- och bymiljö i det omgivande odlingslandskapet och finns därför upptaget i Riksantikvarieämbetes förteckning över kulturmiljöer med riksintresse.

Bakgrund

Bergsbruk och järnhantering har bedrivits här sedan medeltiden i form av flera hyttor. Bruksmiljön vid Järleån finns belagd sedan mitten av 1500-talet då den första stångjärnshammaren anlades vid ån och drevs med vattenkraft. Järleåns dalgång utvecklades till det viktigaste centrat för järnförädlingen i Noraskogs bergslag med hyttor och flera hammare som drevs av vattenkraft. Betydelsen av

området understryks av att man 1642 tilldelades stadsprivilegier och en kanal för utskeppning av malmen via Hjälmarens och Mälarens projekterades. Tanken var att Jerle stad skulle utvecklas till ett centrum i Bergslagens järnhantering. Av flera olika skäl skrinlades dessa planer dock senare och Nora och Lindesberg växte istället fram som nya städer i Bergslagen. Järnhanteringen i området pågick ända in på 1920-talet. Numera återstår endast ruiner av byggnaderna samt slagghögar och andra lämningar. I perioder har vattenkraften på denna plats sedan utnyttjats även för sågverk, elproduktion och mjölnarverksamhet. Järle Kvarn från 1804 och som drevs ända in på 1970-talet, finns bevarad i det närmaste ursprungligt skick. Kvarndammen och kvarnen bildar en sammanhållen helhet där dammens vattenspegel tillsammans med det strömmande vattnet genom dammen och nedströms ger en visuell förståelse för områdets funktion och historia. De olika verksamheterna som här har bedrivits har genom åren satt sina avtryck på områdets prägel. Platsen är ett mycket uppskattat besöksmål året runt och framförallt under vår och sommar. Besökare kommer hit för att uppleva både naturen och den kulturhistoriska miljön. Den föreslagna partiella utrivningen av dammen bedöms i ansökan tillgodose de naturvårdande intressena men Jerle Stadsförening menar att det innebär samtidigt en påtaglig och irreparabel skada på de unika kulturmiljövärdena. Förändringen skulle allvarligt skada områdets värde som kulturhistoriskt intressant besöksmål. Det lokala engagemanget för Järle damm och kvarn är starkt. När de planerade åtgärderna med partiell utrivning blev allmänt kända under 2017, lade man ut namnlistor för stöd för ett bevarande av miljön. Snabbt samlade dessa listor 422 underskrifter för stöd till en levande kulturmiljö och ett bevarande av dammen. Den Facebook-grupp för bevarande av dammen som startades våren 2020 samlade på drygt en vecka cirka 1 500 medlemmar. Vid samrådsprocessen vintern 2017 - 2018 uttryckte så gott som samtliga berörda negativa synpunkter på föreliggande förslag, Samrådsredogörelsen, bilaga a) till ansökan, med hänvisning till att förslaget på utformat sätt skulle leda till oåterkallelig skada på kulturmiljövärden i ett område med riksintresse. Ett exempel på en mer balanserad avvägning är den miljökonsekvensbeskrivning och tekniska beskrivning som Naturvårdsverket tillsammans med Norconsult tog fram 2010 för en miljöanpassning som byggde på nuvarande omlöp på södra sidan. Förslaget avfärdas i föreliggande ansökan av två skäl. Dels bedöms

det tidigare förslaget inte vara optimalt ur ett fiskvandringssperspektiv dels skulle det innebära ett kvarvarande långsiktigt engagemang för Naturvårdsverket vid Järle damm och kvarn. Utifrån föreliggande ansökan och miljökonsekvensbeskrivning vill vi därutöver lämna synpunkter i det följande:

- Målkonflikt med intentioner och skötselplan för Järleåns naturreservat
- Målkonflikt med Nora kommuns översiktsplan från 2018
- Dammkonstruktion, vattenspegel och vattenflöden

Målkonflikt med intentioner och skötselplan för Järleåns naturreservat

Järle Kvarn och Järleåns naturreservat är besöksmål med hög potential. Järleån innehåller här Mellansveriges längsta forssträcka, Långforsen. Allt detta är viktigt för oss som bor och har våra näringar här och också för kommunen och regionen som helhet. Områdets historia med järnhantering och utnyttjande av vattenkraft från 1500-talets mitt och stadsprivilegierna från 1642 stärker det unika begreppet 'Jerle Stad'. Från Bergslagsleden går en vandringsväg längst Järleån ner till kvarnen och på udden vid kvarnen finns en badplats som sommartid är välbesökt. Områdets naturvärden och kulturhistoriska betydelse ledde 1976 till att området av länsstyrelsen i Örebro län förklarades som naturreservat. I beslutet från 1976-03-19 framgår att syftet med bildandet av reservatet var "att för kännedomen om landets natur, skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där älven till stor del har kvar sitt naturliga lopp med bl. a betydande forssträckor, men där också den tidigare järnhanterings utnyttjande av vattenkraft och odlingsbara marker satt sin prägel på landskapet. Syftet är också att genom lämpliga åtgärder underlätta för allmänheten att besöka reservatet och uppleva dess natur- och kulturhistoriska värden." I skötselplanen stadgades bland annat:

2.2.6.3 Järlefallsdammen med den gamla landsvägsbron skall behållas i befintligt skick. Huvuddelen av erforderliga reparationer har utförts som beredskapsarbeten under åren 1972 och 1975, men ytterligare träkonstruktioner behöver efter hand bytas ut. Skötseln av dammen med reglering av vattenståndet åligger kvarnägaren. Vid regleringen skall ett sådant vattenstånd eftersträvas att vatten alltid rinner över skibordet i den södra ågrenen.

Det är alltså uppenbart att både naturvärden och kulturhistoriska värdena låg till grund för bildandet av naturreservatet 1976. Man har också i beslutet vinnlagt sig om att dammen och uppdamningen av vattnet skulle bibehållas i befintligt skick. Kvarnen med tre par kvarnstenar, ränna och dammanläggning är byggd 1804 och hittills bevarad i gott skick. När nu inget strömmande vatten går igenom ränna och kvarn finns en påtaglig risk för frysskador på byggnad och tekniska konstruktioner och det unika kvarnmaskineriet kommer att torka sönder och bli obrukbart. När byggnaden står oanvänd och inte uppvärmd ökar också risken för andra skador, exempelvis hussvamp som var ett problem under en tidigare period då kvarnen stod tom. Av skötselplanen från 1976 framgår att även kvarnens bevarande och fort-löpande underhåll bedömdes som väsentligt:

2.2.6.1 Järle kvarn är belägen inom reservatet och på statens mark, men byggnaden ägs av en privatperson. Kvarnbyggnaden får inte användas för annat ändamål än kvarndrift. Då kvarnen kan förvärfvas av naturvårdsfonden skall såväl själva byggnaden som vattenrännor, maskiner och andra inventarier genom reparationer och underhåll bevaras i det skick den hade vid kvarndriftens upphörande i början av 1970-talet. Möjligheterna att senare disponera kvarnen som museum och informationscentral för reservatet skall i så fall övervägas.

Kvarnbyggnaden har efter reservatets bildande förvärvats av staten. Protokoll från bildandet av naturreservatet finns bilagt Naturvårdsverkets ansökan och miljö-konsekvensbeskrivning som bilaga f).

Målkonflikt med Nora kommuns översiktsplan från 2018

Nora kommun nya översiktsplan vann laga kraft 2018-01-11 och behandlar bland annat det berörda området och dess kulturhistoriska värden. På sidan 42 skriver man:

För att skydda riksintresset mot åtgärder som kan påtagligt skada kulturmiljön ska ny bebyggelse undvikas inom området och inga åtgärder få vidtas som kan påverka kulturvärdena negativt.

En förutsättning för bevarandet är att kulturmiljön hålls samman och att byggnader får behålla sina ursprungliga karaktärer samt att odlingslandskapet hålls öppet. Vård och underhåll av byggnaderna ska ske med varsamhet och hänsyn till kulturmiljön

samt till de enskilda byggnadernas kulturvärden. Vidare är det viktigt att dammen inom området bibehålls.

Riksintresset är i dag inte detaljplanelagt. För att säkerställa områdets kulturvärden bör detaljplan eller områdesbestämmelser upprättas.

Även här lyfts alltså nödvändigheten av bevarandet av kulturmiljön i sin ursprungliga karaktär och att dammen bibehålls. Naturvårdsverket för i miljökonsekvensbeskrivningen i avsnitt 9.2.1 ett resonemang om att begreppet "damm" skulle kunna stå för murverksfundamenten och en ny broöverbyggnad utan fördämning, utan relation till kvarnen och utan vattenspegel. Det är för oss omöjligt att förstå det argumentet.

Dammkonstruktion, vattenspegel och vattenflöden

En partiell utrivning av dammen är inte okomplicerat att genomföra och riskfyllt för de delar av dammen som avses att bevara. Dammtrösklarna och de murade stenfundamenten är sammanbyggda och kallmurade tillsammans. En utrivning av dammtrösklar riskerar därför att radera delar av dammfundamenten. Den nuvarande vattenspegel uppströms dammen försvinner och ersätts med ett strömmande flöde. Bredden på flödet kommer att variera under året beroende på skiftande vattenflöde uppströms. Något vattenflöde genom kvarnen kommer inte att finnas, vilket kommer att orsaka problem på byggnad och kvarnmaskineri. Föreliggande förslag innebär att vatten-nivån sänks med mer än en meter uppströms dammen och att flödeshastigheten ökar vid högvatten. Effekterna av detta på lokala grundvattennivåer är inte klarlagda och kan innebära vattenförsörjningsproblem för närboende som är beroende av egna brunnar. Jerle Stadsförening menar att det är av yttersta vikt att ett flöde under den gamla valvbron kan upprätthållas under så stor del som möjligt av året. Torra somrar kommer flödet i huvudfåran utan reglering att vara mycket lågt och inget flöde kommer att gå genom valvbron. Det råder också osäkerhet om vilka samlade effekterna som föreslagna åtgärder kommer att ha på det ekologiska system som under århundraden har utvecklats vid och omkring dammen. Fördämningar av olika utformningar har funnits på platsen sedan 1500-talet och nuvarande konstruktion med ett omlöp med skibord har funnits i cirka 50 år. En ekologisk balans med ett flertal arter utöver öring och flodpärlmussla har under lång

tid utvecklats utifrån de förutsättningar som givits på platsen. Denna balans kommer drastiskt att förändras av föreslagna åtgärder och inte minst under byggperioden och under perioder med mycket låga flöden. Risker för negativ påverkan på bottenfauna, insekter, kräftdjur, lavar, mossor, fåglar och andra arter underskattas i miljökonsekvensbeskrivningen. Då de föreslagna ingreppen ska ske i en miljö med såväl stora naturvärden som stora och känsliga kulturhistoriska värden, menar vi att alternativa lösningar för att skapa förbättrade förutsättningar för fiskvandring inte har prövats tillräckligt. Redan 2010 redovisade Norconsult på uppdrag av Naturvårdsverket en teknisk beskrivning samt miljökonsekvensbeskrivning (Norconsult, 2010-03-01, uppdrag 101 1941) för en miljöanpassning som skulle förbättra möjligheterna för fiskvandring samtidigt som de kulturhistoriska värdena värnades. Denna lösning drogs senare tillbaka då den skulle innebära ett långsiktigt resurskrävande åtagande för Naturvårdsverkets i område och inte tillräckligt skulle gynna Järleåns biologiska mångfald. Jerle Stadsförening stöder en fortsatt utveckling av det tidigare förslaget, som de menar på ett bättre sätt än föreliggande förslag balanserar naturvärden mot kulturhistoriska värden.

Sammanfattning

Jerle Stadsförening anser inte att föreliggande förslag på ett väl avvägt sätt balanserar naturvärden och kulturhistoriska värden av riksintresse enligt Miljöbalkens intentioner. De menar att en mer balanserad avvägning mellan naturvårdsvärden och kulturmiljövärden kan och behöver göras innan beslut om åtgärder fattas och tillstånd gives. Jerle Stadsförening menar att Naturvårdsverkets föreslagna åtgärder inte är förenliga med vare sig intentioner och skötselplan för naturreservatet eller med Nora kommuns översiktsplan. Jerle Stadsförening menar därför att Naturvårdsverket inte ska beviljas tillstånd till miljöanpassning enligt föreliggande ansökan. Jerle Stadsförening hoppas att Mark- och miljödomstolen har möjlighet att förrätta syn på plats för att skapa sig en så fullständig bild som möjligt av de natur- och kulturhistoriska värden av riksintresse som ger platsen dess karaktär och stora värde. Om en förändring av området enligt ansökan och miljökonsekvensbeskrivning ändå beviljas, behöver ett sådant tillstånd förknippas med ett antal villkor utöver de som Naturvårdsverket själva anger i handlingarna. I ansökan anger Naturvårdsverket att genomförandet ska ske "huvudsakligen" i

enlighet med miljökonsekvensbeskrivningen och den tekniska beskrivningen. Jerle Stadsförening menar att detta lämnar alltför stort utrymme till avvikelser. De förordar därför att detta ändras till "i allt väsentligt". Kvarnbron med sina dammfundament, smidda räcken och körbanor i trä är en ytterst väsentlig del av kvarnmiljöns helhet. En utrivning av dammluckor och trösklar kommer att riskera att även dammfundamenten skadas allvarligt. Vid en eventuell utrivning måste betydande ansträngningar göras för att bibehålla dammens och kvarnbrons grundkonstruktion, historiska utseende och funktion som bro. Det är av största vikt att områdets karaktär så långt som möjligt bibehålls och utvecklas. Om dammen skulle partiellt utrivnas förändras miljön drastiskt och andra åtgärder måste till för att utveckla områdets attraktivitet som besöksmål. Kvarnbyggnaden måste bevaras och underhållas samt på lämpligt sätt hållas tillgänglig för besökande. Badplatsen behöver underhållas liksom vandringsleden upp till Bergslagsleden. Jerle Stadsförening föreslår att Naturvårdsverket i Järle Kvarn tillskapar ett natur- och kulturhus i övre planet, där möjligheter att skapa en interaktiv besöksplats finns. Där kan Järleåns speciella naturmiljö presenteras liksom den rika kulturhistoria som finns runt platsen. I protokollet från bildandet av naturreservatet 1976 framgår att man redan vid den tidpunkten hade tankar på en sådan användning av kvarnbyggnaden:

3.3.5 Ev. framtida informationscentral I den händelse Järle kvarn, som nu är i privat ägo, i framtiden kan förvärvas av naturvårdsfonden bör övervägas om kvarnbyggnaden på något sätt kan göras tillgänglig för allmänheten som museum och om därvid någon del av kvarnen kan ställas i ordning som informationslokal för naturreservatet. Denna fråga skall i så fall tagas upp till samråd mellan förvaltaren, länsstyrelsen och landsantikvariern och behandlas av skötselrådet.

Jerle Stadsförening är villig att samverka med Naturvårdsverket och Länsstyrelsen i Örebro län runt en fortsatt utveckling av kvarnen och kvarnholmen.

Nora Biologiska Förening

NBF är en oberoende förening med ca 200 medlemmar i Nora kommun. Föreningen bildades för 77 år sedan. NBF har mycket god kännedom om naturen i kommunen, bland våra aktiva medlemmar finns expertis på ekologi, växter, djur och andra

miljöfrågor. NBF anser att dammen vid Järle kvar ska vara kvar och att det går att förena kultur och miljö i detta fall. NBF tycker i detta speciella fall att befintligt kulturvärde väger högre än vad de föreslagna åtgärderna troligtvis vinner i naturvärdesökning. De är ej helt säkra på att den föreslagna åtgärden förbättrar för flodpärlmusslan i ån vid kvarnområdet. Några kilometer öster om Järleån finns Lillsjöbäcken, som rinner ut i Järleån nedströms kvarnen. Lillsjöbäcken har till skillnad mot Järleån god förekomst av flodpärlmussla. De två vattendragen är likvärdiga med dammar i båda. Det bör utredas varför det är så olika förekomst av flodpärlmussla i de båda vattendragen. Kan Järleån med dess större tillrinningsområde med ett antal gamla gruvor vara förorenad med lakvatten från dessa? Liknande problematik finns i flera vattendrag i länet. Om någon åtgärd ändå skall genomföras föredrar vi det förslag som länsstyrelsen förordade för ca 10 år sedan, med en förbättrad fiskvandningsled på västra sidan i ån.

Hembygdsföreningen Noraskog

Hembygdsföreningen Noraskog är med sin verksamhet och sitt utbud av aktiviteter en viktig part i utvecklingen för ett hållbart samhälle med en god livsmiljö för alla. Deras bidrag och deras kunskap värnar särskilt om kulturlandskapet och kulturmiljöer.

Platsens historiska betydelse

Med de ingrepp som Naturvårdsverket föreslår försvinner förståelsen för platsen historiska betydelse. Hembygdsföreningen menar, i motsats vad ansökan anger, att man med föreslagna åtgärder river ut synliga delar av anläggningen som har avgörande betydelse för det samlade kulturmiljövärdet. Dammluckor och de dämmande delarna tas bort, vilket i sin tur tydligt minskar den stilla vattenytan (lugnvattnen) ovan dammen. Med det bryts förståelsen för den verksamhet som pågått i hundratals år vid dammen och intilliggande kvarn. Att ersätta med skyltar som beskriver historien är inget alternativ till att som nu med egna ögon och fysisk närvaro kunna följa bygdens historia.

Naturreservatet Järleån

Föreskrifterna för Naturreservat Järleån bör inte ändras. Området är del av Naturreservat Järleån. Syftet med reservatsbildningen var: "att skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där vattendraget till stora delar har kvar sin ursprungliga form och struktur, men där också den tidigare järnhanteringens nyttjande av vattenkraft och odlingsbara marker satt sin prägel på landskapet." Såväl områdets natur- som kulturhistoriska värden ska locka till besök i reservatet. För skyddande av de kulturhistoriska värdena gäller bestämmelser att dammen ska behållas i orört skick. Hembygdsföreningen menar att attraktionen och livskraften med Järleåns naturreservat är just samspelet mellan skyddsvärd, unik naturmiljö och levande, unik kulturmiljö. Med Naturvårdsverkets yrkan om att meddela dispens från föreskrifterna för reservatet Järleån frångås det som vid reservatets antagande 1976 lyftes fram som syftet med reservatsbildningen. Hembygdsföreningen anser inte att Naturvårdsverkets yrkan om dispens ska accepteras.

Miljökonsekvensbeskrivning

Miljökonsekvensbeskrivningen förringar betydelsen av bygdens historia och särart. De negativa konsekvenser den planerade åtgärden medför, anser Hembygdsföreningen Noraskog är mer allvarliga än vad som redovisas. Den kritik och de synpunkter gällande hot mot kulturella och sociala värden som återkommande förts fram av flertalet remissinstanser och sakägare är inte synliggjorda på ett likvärdigt sätt i ansökan. Konsekvensbeskrivningen brister när det gäller såväl värderingen av kulturmiljön och kulturarvet betydelse som värderingen av den betydelse platsen har för den lokala livsmiljön, boende och rekreation. Hembygdsföreningen menar att miljökonsekvensbeskrivningen bör kompletteras med parametrar som rättvist värderar hot och risker mot kulturmiljön, boendemiljön, bygdens historia och sociala liv.

Framtida klimatförändringar

Bedömning av konsekvenser för framtida klimatförändringar och vattenförsörjning saknas. Klimatförändringar med ändrade förutsättningar för vattentillgång och vattenförsörjning är diskussioner och hotbilder som finns såväl hos den enskilde som hos forskare och myndigheter. Sommaren 2018 extrema värme och vattenbrist

gav tydliga signaler på behovet att långsiktigt planera för framtida vattenförsörjning. Rivningar av dammanläggningar för fritt vattenflöde bör konsekvensbedömas ur det perspektivet. Det flerhundraåriga kulturarvet, därtill i naturskön miljö med historisk bebyggelse, kvarnar och dammar ger oss förståelse för vattenkraftens betydelse och kan vara viktiga för framtida möjligheter att hantera och magasinera vatten.

Vattensystemets påverkan i sin helhet

Hela vattensystemets påverkan på den vattenlevande faunan bör utredas innan utrivning sker. Utrivning ger konsekvenser för kulturmiljön och det går inte att återskapa. Möjligheten att förstå hur vattnet har samlats upp och reglerats för att utvinna energi för olika ändamål under olika tider försvinner. Huvudsyftet med ansökan är att "skapa fria vägar för den vattenlevande faunan". Hembygdsföreningen förstår att bl.a. öringens vattenvägar och möjligheter till optimala lekmiljöer hindras av dammen. Samtidigt är undran om inte fler hinder såväl uppströms som nedströms Järle damm måste undanröjas om öringen ska vandra och beståndet öka. Rivs dammarna och öringen uteblir då uteblir kanske också det gemensamma intresset; en levande natur- och kulturmiljö. Hela vattensystemets påverkan, från Norasjöns utlopp i Järleån till Arbogaåns utlopp i Väringen, bör utredas innan det drastiska beslutet om utrivning tas.

Slutord

Med hänvisning till ovanstående synpunkter samt mot bakgrund av den massiva kritik som riktats mot Naturvårdsverkets förslag till utrivning av Järledammen, vädjar Hembygdsföreningen till mark- och Miljödomstolen att uppmana verket att ompröva sitt utrivningsförslag och utreda andra möjligheter, till exempel förbättring av befintlig fiskväg under stenvalvsbron eventuellt i kombination med en ny slitsränna, förslagsvis till vänster om den befintliga dammpelaren.

Örebro läns hembygdsförbund

Örebro läns hembygdsförbund är med 71 hembygdsföreningar och 13 673 medlemmar, den största regionala ideella organisationen för hållbar utveckling av natur- och kulturlandskapet i länet. (www.hembygd.se/orebro). I enlighet med

Sveriges hembygdsförbunds program för hållbar utveckling av landskapet, så vill de se en hållbar utveckling som utgår från lokalsamhället, en gemensam helhetssyn kring landskapets värden och att sociala och kulturella värden får större betydelse i beslut som påverkar landskapet (www.hembygd.se/hallbaralandskap).

Yrkande

Örebro läns hembygdsförbund yrkar i första hand att mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan, då de anser att ansökan inte innehåller de delar som gör det möjligt för domstolen att fullt ut pröva målet. Den bifogade miljökonsekvensbeskrivningen har så stora brister att den inte kan anses uppfylla kraven enligt 6 kap. miljöbalken. Underlagen för att bedöma ingreppet i och påverkan på fornlämningsmiljön, och därmed också tillståndsfrågan enligt 2 kap. kulturmiljölagen, är också bristfälliga. I andra hand yrkas att mark- och miljödomstolen ska avslå ansökan, då de menar att sökanden inte kan anses ha visat att fördelarna med utrivningen uppväger nackdelarna med denna. Med detta avses särskilt den påtagliga skada som utrivningen kommer medföra på riksintresset för kulturmiljövård, enligt 3 kap. miljöbalken.

Hemställan

Örebro läns hembygdsförbund konstaterar att underlaget för ansökan som sökanden har lämnat in är undermåligt och därmed också ansökan. Därav har de yrkat på avvisning och avslag. För att säkerställa ett korrekt underlag för domstolen anser hembygdsförbundet att domstolen även bör begära in vissa yttranden. Örebro läns hembygdsförbund hemställer därför om att mark- och miljödomstolen ska begära in yttrande från Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet. Yttrande ska omfatta sakfrågor som beskrivs nedan i deras yttrande. Örebro läns hembygdsförbund utvecklar bakgrunden till yrkande och hemställan i deras följande synpunkter.

Synpunkter

Miljön i stort, rekreationsvärdena och andra samhällsnyttiga verksamheter tål inte ingreppet och det aldrig förut förekommande inslaget i miljön som den planerade verksamheten innebär. Örebro läns hembygdsförbund menar att den planerade verksamheten inte innebär biologisk återställning eller ett återskapande av den aktuella vattenmiljön, utan innebär en vattenanläggning som aldrig tidigare funnits i Järleån och det lokala landskapet. Den planerade verksamheten innebär också

omfattande fysiska ingrepp i befintlig miljö. De anser att den planerade verksamheten inte är det bästa alternativet för de samlade miljövärdena, intressena och verksamheterna i Järle kvarn och det landskap Järle kvarn är en del av. Den planerade verksamheten innebär att en mångfald av ekonomiska, ekologiska, sociala och kulturella värden i landskapet inte kan användas och utvecklas tillsammans på ett hållbart sätt. ÖLH anser att den planerade verksamhetens negativa påverkan är betydande för miljön i stort, (inklusive den riksintressanta kulturmiljön, fornlämningsmiljön, boendemiljön och den lokala livsmiljön för människor), befintliga rekreationsvärden och andra samhällsnyttiga verksamheter, som elproduktion, i Järle kvarn. Örebro läns hembygdsförbund anser, likt länsstyrelsen, att den planerade verksamheten medför påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården T35 Bondebyn-Järle-Yxe tillsammans med stora ingrepp i och förändring av den stora och mångfacetterade fornlämningsmiljön, med flera lämningar efter de olika verksamheter som funnits på platsen sen medeltiden. Att den planerade verksamheten medför påtaglig skada på ett riksintresse torde i sig vara skäl för att inte ge tillstånd till den. De har också svårt att se hur länsstyrelsen skulle kunna ge tillstånd enligt kulturmiljölagen till det omfattande ingreppet i och betydande förändringen av fornlämningsmiljön. Det är inte heller klarlagt inför MKB och i teknisk beskrivning vilka lämningar som berörs och hur de berörs fysiskt av den planerade verksamheten och själva arbetsföretaget, inklusive också arbetsvägar och masshantering. Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status (GES) vid Järle kvarn och påverkar de ovan beskrivna värdena, intressena och verksamheterna på ett så betydande sätt att vi anser att förutsättningar finns för att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierad enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen (se också nedan). Miljökonsekvensbeskrivningen har stora brister och är så vinklad för vattenvård och sökandens ansökan att den inte kan anses uppfylla kraven enligt 6 kap. miljöbalken Örebro läns hembygdsförbund menar att miljökonsekvensbeskrivningen har så stora brister när det gäller såväl värderingen av kulturmiljön och kulturarvet (särskilt de uppenbart höga värdena i riksintresset och fornlämningsmiljön), boendemiljön, den lokala livsmiljön och befintliga rekreationsvärden som vilka negativa konsekvenser den planerade verksamheten har för dessa

faktorer att den inte kan godkännas av domstolen. De negativa konsekvenser den planerade verksamheten medför, anser de mer allvarliga än vad som redovisas i MKB, särskilt vad gäller människors lokala livsmiljö och boendemiljön, vilka närmast negligeras i MKB. I den sammanfattande redovisningen av konsekvenserna och i den samlade bedömningen av konsekvenser nämns inte den av länsstyrelsen redovisade påtagliga skadan på den riksintressanta kulturmiljön och de sannolikt omfattande ingreppen i och ändringarna av den skyddade fornlämningsmiljön som den planerade åtgärden medför. Örebro läns hembygdsförbund konstaterar att Riksantikvarieämbetets Plattform för kulturhistorisk värdering och urval och Kulturmiljöers känslighet (i samband med vattenvårdsåtgärder) inte använts som underlag för MKB. Istället använder sökandens MKB-konsult Folkhälsoinstitutets metod, utvecklad av SLU, för skattning av upplevelsekvantiteter i grönområden, utifrån åtta parkkaraktärer, när det gäller bedömning av miljöaspekten rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. Vi ställer oss frågande varför denna metod använts istället för Riksantikvarieämbetets, då miljön i Järle kvarn inte är en park eller del i en urban grönstruktur, utan en kulturmiljö i vattenlandskap, i landsbygd, och som skapats och präglas av många hundra år av användning av vattenkraft.

Användningen av metoden leder i MKB till slutsatser som:

Planerad verksamhet påverkar upplevelsekvantiteter på platsen. Genom att ersätta dagens utskov med en naturlig forssträcka och därmed möjliggöra för faunapassage och högre biologisk mångfald, kan den artrika upplevelsekvantiteten förstärkas. Förstärkningen innebär inte per definition att andra upplevelsekvantiteter försämras, utan bedöms i sin helhet bidra till att ännu högre grad av upplevelser tillförs. Det kulturella sammanhanget och helhetsmiljön är fortsatt tongivande.

Sammantaget bedöms den planerade verksamheten varken innebära övervägande positiva eller negativa konsekvenser för miljöaspekten rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. En förstärkning av upplevelsekvantiteten det artrika, som knyter an till områdets möjlighet att visa upp en hög biologisk mångfald av växter och djur, kommer att ske. Den kulturella upplevelsekvantiteten kommer fortsatt att präglade området på ett betydande sätt.

Örebro läns hembygdsförbund vänder sig med skärpa mot dessa slutsatser. I MKB-konsultens användande av metoden läggs kulturmiljöns alla värden och kulturarvs-

tjänsterna inom kvaliteten det kulturella, när Järle kvarns kulturarvstjänster i själva verket är själva grunden för och själva essensen i parkkaraktärerna det kulturella, det festliga, gröna torget, det lekfulla, det rofyllda, det rymliga och till stor del det (befintliga) artrika. Att anse att förstärkningen av det artrika d.v.s. riva ut dämningen, schakta i befintlig botten och fornlämningarna och anlägga artificiell forssträcka med omfattande erosionsskydd inklusive en avsänkning, förkortande och avsmalning av den dämda vattenytan inte innebär en försämring av andra upplevelsekvaliteter och är enligt oss en allvarlig felbedömning. Örebro läns hembygdsförbund anser att den planerade verksamheten innebär övervägande negativa konsekvenser för miljöaspekten rekreativvärden och upplevelsekvaliteter. Upplevelsen av vandrande öring kommer inte tillföra kvaliteter som uppväger eller förstärker rekreativvärdena i så hög grad som MKB-konsulten kommer fram till. Utgångspunkten för MKB-konsulten är att Järle kvarn är natur och att den planerade verksamheten är att återskapa natur. Att den planerade verksamheten kommer att prägla området på ett negativt betydande sätt är en slutsats som kan dras även utifrån den använda metoden, men då behöver utgångspunkten vara att Järle kvarn är en månghundraårig kulturmiljö, som bidrar med kulturarvstjänster för den ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbara utvecklingen och den goda livsmiljön för människor. När det gäller det aktuella riksintresset för kulturmiljövården så anges i MKB att den planerade verksamheten medför påtaglig skada på det. Även länsstyrelsen har angett detta i samrådsskedena för den planerade verksamheten. ÖLH anser också detta. Att orsaka påtaglig skada på ett riksintresse anser vi sig vara ett tillräckligt starkt skäl att inte gå vidare med det föreslagna alternativet till planerad verksamhet. Sökanden anger att skadan ska minskas med kompensationsåtgärder som exempelvis skyltar, vilka ska visa bl.a. hur området sett ut innan ingreppet och berätta historien i området. Det anges också i MKB att effekterna av den planerade åtgärden blir så positiva för riksintresset för naturmiljövården att de överväger den påtagliga skadan på den riksintressanta kulturmiljön. ÖLH vill tillföra att Mark- och miljödomstolen (MMD) konstaterar, i dom angående detaljplan för Nobel Center i Stockholm (MMD Mål 1535-17 Dom 2018-05-22), att det inte är möjligt att inom ett riksintresse kompensera för förlust eller skada på ett enskilt uttryck genom en förstärkning av ett annat uttryck. MMD

anger vidare att det inte heller är möjligt att vikta olika uttryck mot varandra. Raderas ett uttryck så är skadan skedd avseende det historiska sammanhang som just det uttrycket representerar och illustrerar. Reglerna om miljökonsekvensbeskrivningar och miljöbedömningar innebär att projektets totaleffekt ska bedömas och att negativa respektive positiva effekter inte kan "kvittas" mot varandra vid den bedömningen. ÖLH konstaterar att miljöbalken inte ger utrymme för ett kompensationsstänkande eller att den påtagliga skadan på det aktuella riksintresset skulle kunna kompenseras av att den planerade verksamheten medför andra kvaliteter eller positiva effekter till miljön. Avsnittet "Avvägning av riksintressen och förenlighet med översiktsplan" är sannolikt spekulativt visavi kommunens intentioner med översiktsplanen och felaktigt i definitionen av begreppet damm och användandet av begreppet värdekärnor och användning av kompensationsstänkande i tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser om riksintressen och miljöbedömningar. Det är uppenbart att kommunen inte hörts i frågan. Syftet med avsnittet är att försöka påvisa att den planerade verksamhetens positiva effekt på riksintresset för naturmiljövård med råge kompenserar den påtagliga skada på riksintresset för kulturmiljövård som den planerade verksamheten medför. Då kompensationsstänkande inte ryms inom miljöbalkens bestämmelser för MKB, anser ÖLH att den kompensationslogik som ligger bakom val av alternativ för verksamhet enligt MKB faller. Av 2 kap. 1 § kulturmiljölagen (KML) framgår att fornlämningar är varaktigt övergivna lämningar också till grund för om länsstyrelsen ska ge tillstånd eller inte den planerade verksamhetens ingrepp i och förändring av fornlämningsmiljön. ÖLH anser att den planerade verksamheten medför inte bara påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården, utan också ingrepp i och förändring av fornlämningsmiljön på sätt som skulle bli så betydande att vi har svårt att förstå hur länsstyrelsen ska kunna ge tillstånd, enligt 2 kap, 12 § kulturmiljölagen, till den planerade verksamheten. Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status vid Järle kvarn. ÖLH menar också att det inom ärendet behöver utredas om den påtagliga skada på riksintresset för kulturmiljövård och ingreppen i och förändringen av fornlämningsmiljön som den planerade åtgärden medför, för sig eller tillsammans, är att se som att miljön i stort påverkas på ett så betydande sätt av den planerade åtgärden att Vattenmyndigheten ska förklara vattenföre-

komsten som kraftigt modifierad, enligt vattenförvaltningsförordningen. I denna bedömning torde då också ingå vattenmiljöåtgärders påverkan på andra värden, intressen och verksamheter i andra delar av vattenförekomsten Järleån/Dyltaån, utifrån samma frågeställningar som i det aktuella ärendet. Av MKB framgår inte att anledningen till att alternativet "Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra" (här "Södra åfåran"), som var ett huvudalternativ för sökandens projektering 2010, inte längre tillgodoser de åtgärdsbehov som finns för att säkerställa gynnsam bevarandestatus för naturtypen och utpekade arter i Natura 2000-området Järleån, är att dessa krav höjdes betydligt i den uppdaterade bevarandeplanen från 2017.1 bevarandeplanen finns nu "Skapa fria vandringsvägar i vattendraget" som ny prioriterad åtgärd, "Tre nya faunapassager planeras..." som ny skötselåtgärd och "Vattendragens hydrologi ska vara ostörd..." som nytt bevarandemål. På samma sätt verkar tolkningen av vilka åtgärder som krävs för att uppnå gällande miljö kvalitetsnorm GES. 2010 var alternativet "Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra" tillräcklig för att nå GES, men 2020 är den inte längre det. Denna glidning i tolkning och värdering har vi svårt att förstå, och glidningen tillsammans med vem som gör tolkningen förklaras varken i ansökan eller MKB. Av ansökan framgår att denna föregåtts av omfattande diskussioner med närboende och andra berörda och att synpunkterna främst har handlat hur den planerade verksamheten påverkar områdets kulturmiljöintressen. Detta visar att sökanden och dennes konsult medvetet förringar eller inte har tagit till sig av den omfattande negativa kritik och synpunkter som lämnats av de som anser att deras boendemiljö, näringsverksamhet, lokala livsmiljö och rekreativmiljö förstörs eller påverkas betydande negativt av den planerade verksamheten. Kritiken mot den planerade verksamheten tydliggörs nu också i såväl traditionella media som sociala media. ÖLH ställer frågan om sökandens agerande inom samrådsprocessen och konsultens upprättande av MKB är i enlighet med europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen. De anser utifrån underlagen att den planerade verksamheten motverkar en hållbar utveckling som utgår från lokalsamhället. ÖLH menar att MKB är vinklad av konsulten för att sökanden ska få tillstånd av domstolen till den planerade vattenverksamheten, inklusive ett radikalt minskat verksamhetsansvar. Detta märks, förutom bristerna enligt ovan,

också i själva uttrycket, som innehåller bl.a. värderingsord och begrepp som ingår i vattenvårdens retorik och metod i syfte att skapa så fri konnektivitet som möjligt, vilket i detta fall är den planerade verksamheten, med utrivning. Vinklingen gör att MKB får karaktären av ett subjektivt underlag upprättat av vattenvårdare som argument för ett tillståndsbeslut i en domstolsförhandling, istället för en vederhäftig och objektiv MKB enligt 6 kap. miljöbalken, upprättad av specialister inom olika områden, som underlag för val av alternativ, ansökan och domstolens bedömning, efter äldre tiders bruk, tillkomna innan 1850. Skyddet är omedelbart och kräver inget myndighetsbeslut. Detta innebär att alla lämningar i Järle kvarn har ett skydd som fornlämning, då även sågverket tillkom innan 1850. Fornlämningsskyddet omfattar, enligt 2 kap. 2 § KML, också den miljö (fornlämningsområdet) som omger lämningarna och som de behöver för att de ska bevaras, beroende på vilka lämningar det är och vilken betydelse de har. ÖLH tolkar bestämmelserna som att fornlämningsmiljön i Järle kvarn är omfattande, och att den sträcker sig uppströms till åtminstone den moderna vägbron, inkluderat den dämnda vattenytan och nedströms till lugnvattnet nedanför dagens forssträcka. Hur den relaterar till fornlämningen för Järle stad behöver också utredas. ÖLH ser det också som sannolikt att det finns fler lämningar efter verksamheterna i Järle kvarn, än de som är registrerade idag. Vilka dessa lämningar är och vilken betydelse och utbredning de har enligt 2 kap. 2 §, tillsammans med de redan registrerade lämningarna, kan bli klargjort endast genom arkeologisk förundersökning enligt 2 kap. 13 §. Denna måste dock föregås av en ansökan till länsstyrelsen om tillstånd till ingrepp i fornlämning enligt 2 kap. 12§. Vi ser det som nödvändigt att resultaten från en arkeologisk förundersökning ligger till grund för MKB och projektering i detta ärende. Resultaten från förundersökningen ligger också till grund för om länsstyrelsen ska ge tillstånd eller inte den planerade verksamhetens ingrepp i och förändring av fornlämningsmiljön. ÖLH anser att den planerade verksamheten medför inte bara påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården, utan också ingrepp i och förändring av fornlämningsmiljön på sätt som skulle bli så betydande att de har svårt att förstå hur länsstyrelsen ska kunna ge tillstånd, enligt 2 kap, 12 § kulturmiljölagen, till den planerade verksamheten. Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status vid Järle kvarn. ÖLH menar också att det

inom ärendet behöver utredas om den påtagliga skada på riksintresset för kultur- miljö- och ingreppen i och förändringen av fornlämningsmiljön som den planerade åtgärden medför, för sig eller tillsammans, är att se som att miljön i stort påverkas på ett så betydande sätt av den planerade åtgärden att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierad, enligt vattenförvaltnings- förordningen. I denna bedömning torde då också ingå vattenmiljöåtgärders påverkan på andra värden, intressen och verksamheter i andra delar av vatten- förekomsten Järleån/Dyltaån, utifrån samma frågeställningar som i det aktuella ärendet. Av MKB framgår inte att anledningen till att alternativet "Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra" (här "Södra åfåran"), som var ett huvud- alternativ för sökandens projektering 2010, inte längre tillgodoser de åtgärdsbehov som finns för att säkerställa gynnsam bevarandestatus för naturtypen och utpekade arter i Natura 2000-området Järleån, är att dessa krav höjdes betydligt i den uppdaterade bevarandeplanen från 2017.1 bevarandeplanen finns nu "Skapa fria vandringsvägar i vattendraget" som ny prioriterad åtgärd, "Tre nya faunapassager planeras..." som ny skötselåtgärd och "Vattendragens hydrologi ska vara ostörd..." som nytt bevarandemål. På samma sätt verkar tolkningen av vilka åtgärder som krävs för att uppnå gällande miljö kvalitetsnorm GES. 2010 var alternativet "Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra" tillräcklig för att nå GES, men 2020 är den inte längre det. Denna glidning i tolkning och värdering har vi svårt att förstå, och glidningen tillsammans med vem som gör tolkningen förklaras varken i ansökan eller MKB. Av ansökan framgår att denna föregåtts av omfattande diskussioner med närboende och andra berörda och att synpunkterna främst har handlat hur den planerade verksamheten påverkar områdets kulturmiljö- intressen. Detta visar att sökanden och dennes konsult medvetet förringar eller inte har tagit till sig av den omfattande negativa kritik och synpunkter som lämnats av de som anser att deras boendemiljö, näringsverksamhet, lokala livsmiljö och rekreativmiljö förstörs eller påverkas betydande negativt av den planerade verksamheten. Kritiken mot den planerade verksamheten tydliggörs nu också i såväl traditionella media som sociala media. ÖLH ställer frågan om sökandens agerande inom samrådsprocessen och konsultens upprättande av MKB är i enlighet med europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen. De anser utifrån

underlagen att den planerade verksamheten motverkar en hållbar utveckling som utgår från lokalsamhället. ÖLH menar att MKB är vinklad av konsulten för att sökanden ska få tillstånd av domstolen till den planerade vattenverksamheten, inklusive ett radikalt minskat verksamhetsansvar. Detta märks, förutom bristerna enligt ovan, också i själva uttrycket, som innehåller bl.a. värderingsord och begrepp som ingår i vattenvårdens retorik och metod i syfte att skapa så fri konnektivitet som möjligt, vilket i detta fall är den planerade verksamheten, med utrivning. Vinklingen gör att MKB får karaktären av ett subjektivt underlag upprättat av vattenvårdare som argument för ett tillståndsbeslut i en domstolsförhandling, istället för en vederhäftig och objektiv MKB enligt 6 kap. miljöbalken, upprättad av specialister inom olika områden, som underlag för val av alternativ, ansökan och domstolens bedömning. Alternativen är otillräckligt utredda och ett annat alternativ är den bästa lösningen för Järle kvarns samlade miljövärden och det lokala livet. Vattnets kraft i Järlefallet har använts av människor sen medeltiden. Den nutida miljöns värden i Järle kvarn, som de upplevs av människor, bygger på denna månghundraåriga användning. Upplevelsen av bergslagshistorien är mycket stark vid Järle kvarn, i en för regionen unikt orörd kulturmiljö som bjuder på kulturarvstjänster som vilsamhet, eftertanke och kunskap och förståelse för livet förr. Detta kraftanvändande, denna upplevelse och kulturarvstjänst omintetgörs om den planerade verksamheten blir verklighet. Vi vill istället se en verksamhet som fortsätter använda vattenkraften i Järlefallet. ÖLH anser att det bästa alternativet sammantaget för stensimpa, flodpärlmussla och utter (enligt bevarandeplan för Natura 2000-området), boendemiljön, den lokala livsmiljön, kulturmiljön, kulturarvet, rekreativmiljön och andra samhällsnyttiga verksamheter i Järle kvarn är att vattenanläggningen upprustas, kraftverket sätts i drift igen för närproduktion av grön el och att en faunapassage anläggs i Södra åfåran. Det är av stor vikt, inte minst för upplevelse kvaliteten, det immateriella kulturarvet och kulturarvstjänsterna, att kvarnen kan åter kan drivas som förr, d.v.s. med vattenkraft från Järlefallet. Detta alternativ motsvarar i stort sett alternativet "Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra", vilket också var huvudalternativet för sökanden inför projekteringen 2010. Alternativet var gångbart innan kraven för Natura 2000-området höjdes, sökandens tolkning av vilka åtgärder som krävs för att

nå god ekologisk status ändrades och sökandens verksamhetsinriktning ändrades till att minska nuvarande vattenverksamhetsansvar i Järle kvarn. ÖLH anser att detta alternativ är otillräckligt utrett inför ansökan, inte bara när det gäller utvecklingen för arterna flodpärlmussla, utter och stensimpa, utan också när det gäller att möta utmaningen med förändrat klimat, med vad ett kraftverk som fullt ut utnyttjar Järlefallets flöde kan leverera i närproducerad grön energi. Skapa ett nationellt mönsterexempel, ur ett modernt landskapsperspektiv enligt europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen, där många värden och det lokala livet och utvecklingen gynnas samtidigt Naturvårdsverket har möjligheten att skapa ett mönsterexempel som visar hur många miljövärden, intressen och verksamheter i och vid vatten kan uppmärksammas, tas tillvara och utvecklas tillsammans, utifrån en modern helhetssyn på landskapet i enlighet med europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen. Detta uppnås med en fortsatt drift av kraftverket och kvarnen tillsammans med en faunapassage som är tillräckligt bra för att stensimpa och öring ska kunna vandra i denna del av Järleån, men inte med den planerade verksamheten. ÖLH ser det som troligt att lämpliga åtgärder för renovering och vattenmiljöåtgärder kan finansieras med bl.a. intäkter från försäljning av el, medel från Havs- och vattenmyndigheten, kulturmiljövärdanslaget, Naturskyddsföreningens Bra Miljöval och Vattenkraftens miljöfond inom ramen för genomförandet av den kommande nationella planen för omprövning av vattenkraften (NAP). Om sökanden vill bli av med ansvaret för en sådan vattenverksamhet, lämnas detta lämpligen över till någon annan aktör, i enlighet med 11 kap. 20 § miljöbalken. En väg att gå oavsett vem som är ansvarig för vattenverksamheten är att vänta med vattenmiljöåtgärder till dess att omprövningen enligt NAP ska ske. Då blir det också tydligare med uppmärksammande av och avvägning mellan olika miljövärden, intressen och verksamheter och sätta in dessa och behovet av miljöåtgärder i Järle kvarn i ett större landskapsperspektiv, baserat på avrinningsområdet eller den aktuella prövningsgruppen och intentionerna med landskapskonventionen samt i enlighet med Århuskonventionen. Då kan också huvuddelen av kostnaderna för prövnings- och miljöåtgärder tas av Vattenkraftens miljöfond.

Älvräddarnas Samorganisation

Inställning

ÄlvS tillstyrker att MKB godkänns och att tillstånd meddelas enligt ansökan. ÄlvS anser att sökanden ska åta sig att flytta fisk och eventuella stormusslor som återfinns inom arbetsområdet till lämplig plats i vattendraget så att dessa inte skadas vid genomförandet av åtgärder.

Synpunkter

Ansökan

Den aktuella anläggningen har mycket höga kulturmiljövärden samtidigt som Järleån hyser mycket höga och utpekade naturvärden. Den vattenverksamhet i form av reglering som bedrivs vid ifrågavarande anläggning bidrar emellertid till att miljö kvalitetsnormer och bevarandemål inte uppnås. Sökanden som innehar rådgivning genom ägande avser att upphöra med denna verksamhet och återställa en naturlig huvudfåra vid anläggningen. Den ansökta åtgärden har valts och utformats med stor hänsyn till kulturmiljön och är enligt ÄlvS väl avvägd i fråga om att i så stor utsträckning som möjligt bibehålla befintlig anläggning med minsta påverkan på kulturmiljövärden och samtidigt möjliggöra uppnående av miljö kvalitetsnormer och bevarandemål samt bidra till måluppfyllnad av nationella miljömål. Ansökt åtgärd är enligt ÄlvS väl motiverad genom grundlig utredning jämfört flertalet alternativa åtgärder. Den nuvarande verksamhetens påverkan på vattenförekomstens ekologiska status och Natura 2000-områdets bevarandestatus innebär också att åtgärder måste vidtas vid anläggningen. Mot bakgrund av detta kan den ansökta åtgärden anses möjliggöra anläggningens väsentliga bibehållande och därmed möjligheten att långsiktigt bevara dess kulturmiljövärden. Vidare delar ÄlvS sökandes bedömning och resonemang om att då den verksamhet som idag bedrivs vid anläggningen medför en skada för naturvårdsintresset, bör miljöbalkens portalparagraf vara ledande i avvägningen mellan de två riksintressena och att valet av åtgärd och utformning på bästa sätt tillgodoser nödvändig hänsyn till både natur- och kulturmiljö.

Miljökonsekvensbeskrivningen

ÄlvS konstaterar att MKB är väl avfattad och upprättad efter långt och ingående samråd. MKB innehåller adekvata uppgifter om åtgärdens utformning och omfattning, hur sökanden avser genomföra åtgärden liksom syfte och förväntat resultat. Lokaliseringen följer av den aktuella anläggningens lokalisering. Alternativa åtgärder har utförligt utretts och MKB redogör för dessa med motiveringar till varför respektive alternativ valts bort. Likaså innefattar MKB uppgifter om rådande förhållanden och förväntad utveckling om åtgärden inte vidtas, det så kallade nollalternativet. Såväl övergående miljöeffekter under genomförandet som bestående miljöeffekter av åtgärden i sig, samt att den nu pågående vattenverksamheten upphör, identifieras och beskrivs i MKB. ÄlvS delar sökandes bedömning att den samlade inverkan från ansökt åtgärd, genom vilken nuvarande reglering upphör och Järleån tillåts rinna naturligt förbi anläggningen, är positiv för miljön och att åtgärden är nödvändig för att miljö kvalitetsnormer och bevarandemål ska kunna uppnås. ÄlvS har inget att invända mot de villkor som föreslås. Genom redogörelsen för de åtgärder som planeras för att såväl förebygga som motverka tillfälliga negativa miljöeffekter vid genomförandet framgår enligt ÄlvS att sökandens avsikt är att den ansökte åtgärden ska genomföras på ett sådant sätt att negativ inverkan ska minimeras på ett rimligt sätt. ÄlvS är därför övertygad om att sökanden inte har invändningar mot att även tillse att fisk och eventuella stormusslor blir flyttade från arbetsområdet till en lämplig plats i vattendraget. Som tidigare anförts är den sökta åtgärden nödvändig för möjligheten att uppnå miljö kvalitetsnormer och bevarandemål. Åtgärden kommer således bidra till att miljö kvalitetsnormer kan uppnås, vilket enligt ÄlvS framgår av MKB.

Effekter på kulturmiljön

ÄlvS har studerat uppgifterna i MKB om påverkan på kulturmiljön vid Järle utifrån sökta och alternativa åtgärder och kan konstatera att ansökt åtgärd är den som ur ett helhetsperspektiv tillgodoser både natur- och kulturmiljön på bästa sätt. Centralt för kulturmiljövården är att platser som Järle är läsbara och förståeliga ur ett kulturhistoriskt perspektiv. En tillfällig besökare ska utan allt för ingående förkunskaper kunna ta till sig och förstå områdets olika verksamheter genom tiderna; vad som skett på platsen och varför de olika verksamheterna placerats och utformats på det

sätt som skett. Kärnvärdet i kulturmiljön vid Järle är det strömmande vattnets betydelse för bergsbruk och järnhantering. Kraften från vattnet har i olika syften och på olika sätt nyttjats på platsen under närmare 500 år, men av den omfattande bruksverksamheten finns idag endast rester kvar i form av stenläggningar. Kärnvärdets betydelse kan därmed inte med enkelhet förstås av en besökare utan mer ingående kunskaper om bruksverksamheter och järnhantering. Den mest iögonfallande delen i kulturmiljön är kvarnbyggnaden, byggd 1804, och murverksdammen. Båda dessa strukturer, som alltså inte representerar kärnvärdet, kommer inte bara lämnas intakta utan också, speciellt vad gäller kvarnen, underhållas och långsiktigt bevaras. De planerade åtgärderna innebär att ett idag okontrollerat läckage av vatten in i grunden på kvarnbyggnaden åtgärdas samtidigt som skydd mot skador på kvarnen från högflöden förstärks. I skriften Kulturmiljöers känslighet, Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag (Riksantikvarieämbetet 2019) beskrivs bland annat att:

Värden som tillskrivits synliga beståndsdelar, strukturer eller egenskaper som är viktiga för att kunna läsa och förstå historien i både kulturmiljön och landskapet, är som regel mer känsliga för förändringar. [...] Det är därför angeläget att betydelsefulla synliga eller på annat sätt läsbara beståndsdelar och strukturer så långt möjligt och rimligt skyddas från sådan negativ påverkan från åtgärder eller igenväxning och förfall.

ÄlvS menar att bevarandet och underhållet av kvarnen, murverksdammen, resterna av tidigare smides- och bruksbyggnader i form av grunder mm. och stenvalvsbron fortsatt gör att kulturmiljövärdena kommer att vara i stort sett intakta. De delar som tas bort; luckor, gåtbalkar, mekanik och trösklar är till största delen inte synliga uppströms vid normala förhållanden. I den ovan citerade skriften från RAÄ beskrivs dolda element på följande vis:

Värden som tillskrivits dolda eller fragmenterade beståndsdelar, strukturer eller egenskaper kan vara mindre känsliga för förändringar i miljön då de inte är lika påtagliga för den omedelbara läsbarheten och förståelsen av kulturmiljön, vid besök på plats.

ÄlvS menar vidare att påverkan på kulturmiljön i form av att den uppdamda vattenytan ersätts av strömmande vatten, kan sägas kompenseras av att det strömmande vattnet ger en tydlig förståelse för varför de verksamheter som funnits på platsen förlades just hit, vilket sökande beskriver i MKB på följande sätt:

En naturlig forssträcka med vandrade öring, omgärdad av industriella byggnader och bevarade anläggningsdelar från dammen, kan ge besökarna en djup förståelse över hur människan har nyttjat landskapet. En helt nödvändig åtgärd efter färdigställda åtgärder är att områdets informationsskyltar i entrén uppdateras med fakta om platsens historiska verksamheter. Med kompletterande information kan förståelsen breddas över vikten av att idag återskapa biologisk mångfald med ursprungslika miljöer.

[...]

Genom att ersätta dagens utskov med en naturlig forssträcka och därmed möjliggöra för faunapassage och högre biologisk mångfald, kan den artrika upplevelse kvaliteten förstärkas. Förstärkningen innebär inte per definition att andra upplevelse kvaliteter försämras, utan bedöms i sin helhet bidra till att ännu högre grad av upplevelser tillförs. Det kulturella sammanhanget och helhetsmiljön är fortsatt tongivande.

Istället för att lägga till nya moderna element i form av fiskvägslösningar, som inte har något samband med platsens tidigare verksamheter, innebär sökt åtgärd att ett tidigare och helt avgörande element för Järles samtliga verksamheter under århundradena, det strömmande vattnet, återintroduceras till kulturmiljön. Enligt ÄlvS ger den ansökta åtgärden därigenom möjlighet till en betydligt djupare förståelse för platsens betydelse för människor i ett större kulturhistoriskt perspektiv. ÄlvS anser sammanfattningsvis att åtgärden är såväl tillåtlig som påkallad och konstaterar att sökanden genom ägande innehar rådighet samt att prövningsunderlaget väl möter uppställda krav. Med beaktande av det ÄlvS anför ovan om förflyttning av fisk och musslor från arbetsområdet och med de av sökanden föreslagna villkoren anser ÄlvS att tillstånd kan meddelas enligt ansökan.

Hagby kraft AB

Bakgrund, inställning till ansökan m.m.

Hagby Kraft AB (Hagby Kraft) äger tre kraftverk uppströms den anläggning som nu är föremål för prövning och har tillsammans med Västmanland Upplands Energiförening yttrat sig under samrådet inför ansökan där ett antal aspekter av de ansökta åtgärderna har lyfts. Hagby Kraft anser inte att de synpunkter som framförts under samrådet har beaktats tillräckligt i den efterföljande processen varför man ser sig nödgad inkomma med ett yttrande inför kommande huvudförhandling. Hagby Kraft motsätter sig visserligen inte att tillstånd till utrivning meddelas, men anser att detta borde vänta tills förutsättningarna för detta kan utredas och utvärderas i ett större perspektiv inom ramen för den samverkansprocess som ska föregå omprövningarna enligt den nationella planen. Hagby Kraft vill därför framföra ett antal synpunkter på den ansökta åtgärden.

Omprövning enligt nationell plan

Innan Hagby Kraft redovisar sina synpunkter på ansökt åtgärd finns det även anledning att redogöra för det system för omprövningar av vattenkraftsverksamheter som trädde i kraft den 1 januari 2019. Genom bestämmelsen i 11 kap 27 § miljöbalken (MB) infördes ett krav på moderna miljövillkor som innebär att samtliga verksamheter för produktion av vattenkraftsel ska ha villkor meddelade enligt miljöbalken. Vattenkraftsverksamheter ska förses med moderna miljövillkor genom omprövningar. Enligt 11 kap 28 § MB ska en nationell plan tas fram som ska ge en nationell helhetssyn för att omprövningarna ska genomföras på ett samordnat sätt som innebär största möjliga nytta för vattenmiljön och för en nationell effektiv tillgång på vattenkraftsel. Planen tas fram av Havs- och vattenmyndigheten, Energimyndigheten och Svenska Kraftnät och beslutas av regeringen. Den nationella planen anger även en tidplan för när omprövningar av vattenkraftsverksamheter ska genomföras och senast vid den tidpunkt som anges i planen ska verksamhetsutövare ansöka om omprövning enligt 24 kap 10 § MB. Den nationella planen antogs av Regeringen 2020-05-25. Av planen framgår hur stor del av produktionen i ett avrinningsområde som får tas i anspråk för miljöåtgärder utan att det medför en betydande negativ påverkan på energisystemet. Det framgår tydligt

att kommande omprövningar ska föregås av en samverkansprocess där samtliga intressenter är delaktiga. Samverkansprocessen ska resultera i ett underlag som ska ligga till grund för de avvägningar som ska göras för varje huvudavrinningsområde. Underlaget ska även ligga till grund för utpekande av kraftigt modifierade vattenförekomster (KMV) och tillämpningen av undantag för mindre stränga kvalitetskrav. Samverkansprocessen ska även undersöka möjligheterna att effektivisera och utöka produktionen av vattenkraftsel där så är lämpligt. Samverkansprocessen ska enligt planen påbörjas ca tre år innan tidpunkten för ansökan om omprövning. Järleån ska enligt den nationella tidplanen omprövas 2030. I regeringens beslut förtydligas att de undantag som följer av EU-rätten och framförallt ramdirektivet för vatten ska utnyttjas fullt ut samt att en översyn av gällande miljökvalitetsnormer ska genomföras i god tid innan omprövning av verksamheter som påverkar vattenförekomsterna. Det ska även ske en översyn av bevarandeplaner för Natura 2000-områden eftersom brister och otydligheter i underlaget riskerar att leda till att miljökvalitetsnormerna för vatten sätts fel och att de krav som riktas mot verksamhetsutövaren blir högre än vad som rätteligen följer av EU-rättsliga åtaganden. Det framgår även av regeringens beslut att omprövningarna endast i undantagsfall ska resultera i utrivning och då främst när verksamhetsutövaren själv medger en utrivning.

Utrivning av dammen vid Järlekvärn

Anläggningen vid Järle kvarn omfattas visserligen inte av den nationella planen eftersom den inte anmälts till planen, men det är sannolikt att anläggningen uppfyller kriterierna för att omfattas av omprövningarna. Trots att den inte är antagen till planen bör anläggning anses har tillstånd enligt 5 a § lag (1998:811) om införandet av miljöbalken eftersom den omfattas av urminnes hävd. Det finns således inget generellt krav på att pröva anläggningen, men däremot får det anses lämpligt att ompröva anläggning i samband med övriga anläggningar i vattendraget och att utreda anläggningen inom ramen för den samverkansprocess som kommer föregå omprövningarna. Prövningen av åtgärder och eventuell utrivning bör således föregås av förtydligande av behov och åtgärder för att skydda bevarandevärden i Natura 2000-området och hur de förhåller sig till miljökvalitetsnormerna för vatten. I samverkansprocessen ska även andra intressen beaktas såsom påverkan på

kulturmiljö och möjlighet till rekreation för allmänheten. Frågor som i högsta grad är aktuella vid prövningen av utrivning av dammanläggningen. Hagby Kraft ifrågasätter inte att en utrivning av dammen kan ge positiva miljöeffekter, men anser att för att rätt avvägning ska kunna göras mot övriga intressen samt för att det inte ska påverka möjligheten att göra rätt avvägningar för övriga anläggningar i vattendraget borde dammen vid Järlekvarn hanteras tillsammans med övriga vattenanläggningar i prövningsgruppen. Det är först när arbetet med kommande omprövningar inleds som det kommer att finnas tillräckligt underlag för att bedöma vilka åtgärder som ska vidtas för att uppnå största möjliga nytta för vattenmiljön och produktionen av vattenkraftsel. Hagby Kraft anser således att utrivningen av dammen borde prövas först i samband med kommande omprövningar 2030.

Rickard Arnell och Susann Arnell

För att uppnå angiven målsättning anser Naturvårdsverket att en lösning med partiell utrivning av dammen är enda möjliga åtgärd. Kulturhistoriska värden får stå tillbaka för naturmål, dammansvar och ekonomiska mål. Den massiva kritiken till föreslagen lösning, både från sakägare och många övriga intressenter i samrådsprocessen, noteras men beaktas inte. Vädjan att analysera alternativa lösningar för att finna acceptabla kompromisser noteras men beaktas inte. Givet detta olyckliga klimat av polarisering istället för kompromissökande, anser sig sakägare det är viktigt att yttra sig kring följande:

1. Belysa att inskickat material till Mark- och miljödomstol är Naturvårds-verkets partsinlägga som på ett intelligent sätt i sina sammanfattningar och argument väljer att nedtona de negativa aspekterna till förmån för de mål som Naturvårdsverket vill uppnå.
2. De slutsatser som Naturvårdsverket använder för att argumentera Partiell utrivning har felaktiga antaganden om de faktiska förhållande som råder vid Järle Kvarn. Vad som är en fullt möjlig alternativ lösning redovisas som ett olösbart problem. Om Naturvårdsverket vågar öppna upp i de delmål man vill uppnå så innebär det en stor möjlighet i att kunna nå bra kompromisser. Den svenska modellen med konsensus och kompromissvilja som vi ska vara rädda om att bevara.

3. Så att det inte råder oklarheter. Den lösning som sakägare förespråkar.
4. Ekonomiska konsekvenser för sakägare som ett resultat av Naturvårdsverket föreslagna lösning.

Område 1 – Exempel på partsinlaga

Exempel på en partsinlaga från Naturvårdsverket som vinklar till sakägares nackdel.

- Visualisering i hur det kommer se ut efter genomförda ändringar. I kortversionen för att beskriva utredningen används en bild som bara kommer vara sann i samband med höga eller väldigt höga vattenflöden (normalt förekommande under vinter och tidig vår). En mer rättvis bild av hur det kommer se ut (flöden under sen vår, sen höst får en undanskymd plats). Låga eller extremt låga vattenflöden som sakägare fruktar mest (normalt sommar, tidig höst), då effekterna gentemot nuvarande vattenspegel uppströms kommer bli som mest dramatisk (enbart ett litet vattenflöde genom huvudfåran och obefintlig vattenspegel uppströms, visualiseras inte över huvud taget i materialet som bifogats i prövningsansökan.
- I sammanfattningar av konsekvenser är negativa effekter på kulturhistoriska värden nedtonade. Man talar om kulturell upplevelsekaraktär som fortsatt kommer präglade... Man talar i termer av risk för istället för att konstatera faktum. Varför väljer man denna framtoning? Att i bedömningskolumn tala om risk istället för att tydligt fastställa negativa konsekvenser på planerad verksamhet avseende kulturhistoriska värden, är obegripligt. Skadan redovisas öppet i andra sammanhang.

Område 2 - Naturvårdsverkets dragna slutsatser

Som sakägare är det ett rimligt antagande att det enskilt viktigaste delmålet för Naturvårdsverket är att uppnå åtgärder för bevarandevärda arter i Natura 2000 och för att uppnå det målet enskilt så finns andra lösningsalternativ än partiell utrivning som ger tillräcklig miljömässig måluppfyllnad kring naturvärden och biologisk mångfald. Naturvårdsverket kom själva fram till den slutsatsen 2010 och har även med det i nuvarande konsekvensbeskrivning som ett alternativ till partiell utrivning. Och här anser sakägare att man drar en avgörande felaktig slutsats i att nu 10 år senare avfärda den som ett alternativ för att uppnå naturvärden och biologisk mång-

fald. Huvudskälet som anförs är att öringen inte kommer att vandra i naturfåran ”fiskvägen” pga att vattenflödet kommer vara större i huvudfåran. Anlockning av öring sker där flödet är störst. Det är ett helt felaktigt påstående om man accepterar en kompromiss i att bevara dammen med kontrollerade reglering. Med en reglerad damm och stängda dammluckor (vilket är det normala sommar, höst) kommer vattenflödet vara störst i naturfåran. Och turligt nog för alla parter, inklusive öringen, så vandrar öringen för att leka under hösten. Skälen för att uppnå övriga av Naturvårdsverkets mål anser sakägare efter genomförd samrådsprocess inte har tillräcklig signifikans. Och även om mark- och miljödomstolen kommer fram att dessa är relevant och måste beaktas i prövningen, så finns det alternativa lösningar. Problematiken med manuell reglerade luckor är ingen stor problematik. Det finns närboende eldsjälar även nu som tidigare som kan hjälpa Naturvårdsverket /Länsstyrelsen att hantera manuell reglering av dammluckor. Detta på ideell basis för att bevara det kulturhistoriska värdet. Problematiken med större träd som fastnar, med negativa arbetsmiljömässiga aspekter till följd, kommer givetvis finnas. Men det är status quo. Det problemet föreligger även med en partiell utrivning av dammen. Att påstå annat är trams. Underhållsbehovet för att radikalt minska kostnader försvinner inte genom att dammen blir en bro. Det kan förvisso bli mindre, men inga dramatiska skillnader. Och icke att förglömma - kostnader för löpande underhåll är proportionerligt störst avseende Kvarnbyggnaden.

Område 3 – Lösning som sakägare förordar

Sakägare föredrar nu som tidigare att lösningsalternativet som togs fram i 2010 års utredning med fiskväg och anlöp i södra rännan. Korrekt utförd tillgodoser lösningen Naturvårdsverkets enskilt viktigast delmål med naturvärden och biologisk mångfald enligt Natura 2000. Det tillgodoser helt sakägares önskemål. Och enligt sakägare står nödvändig förändring i naturfåran definitivt i proportion till de positiva konsekvenser som alternativet skulle innebära för bevarandet av kultur- miljövärden som helhet. Inte det motsatsförhållandet som Naturvårdsverket anger. Att observera - Det finns inget i redovisat material som beskriver hur Naturvårdsverket tänker sig riskhantera ett värsta scenario i att man inte uppnår önskade mål och i efterhand kommer fram till att man måste vidta åtgärder för att återskapa fördämmande effekter. Vi vet att inte alla genomförda utrivningsinitiativ av

dammar har nått sina mål kring naturvärden och biologisk mångfald. En del har fått helt motsatt effekt. Forskning i att eliminera fördämningsåtgärder i relation till pågående klimatförändring saknas. Försiktighetsprincipen är därför extra viktig och ska tas med i beaktning.

Område 4 – Ekonomiska konsekvenser för sakägare givet att föreslagen förändring genomförs

Partiell utrivning utan nuvarande fördämning kommer påverka grundvattennivån på ett icke fördelaktigt sätt. Sakägares nuvarande borrade brunn på fastighet Nora Järle 1:13 är 36 m djup med en mindre ficka men med förhållandevis god tillströmning. I samband med låga grundvattennivåer och högre vattenanvändning händer det att vattnet temporärt sinar. Vattenkvalitén utifrån provtagning är av bra kvalitet och utan radoninnehåll (i ett område med hög radonförekomst). En partiell utrivning ökar risken för sämre vattentillgång i brunnen. En initial och grov kostnadsuppskattning om en ny brunn måste borraras ligger någonstans mellan 100-150 000 kr. Rickard Arnell och Susann Arnell vet att nuvarande miljö vid Järle Kvarn är väldigt attraktiv att besöka och vistas i. Föreslagen förändring kommer ha en stark negativ påverkan avseende kulturhistoriska värden. Och för sakägare är det uppenbart att ökade biologiska mångfald och miljövärden (speciellt om även kulturlandskapet eftersätts) kommer inte kompensera fullt ut i att bibehålla områdets attraktionskraft. Givet det så uppskattar sakägare till fastighet Nora Järle 1:13 en värdeminskning på 10% av fastighetens marknadsvärde i samband med en eventuell försäljning inom 10 år. I och med att utredningsmaterialet inte belyser frågan, så vill sakägare se konstruktioner som innebär möjlighet till kompensation avseende förlorat marknadsvärde. Ett extra försäkringsskydd i samband med att åtgärder vidtas för partiell utrivning behövs. Naturvårdverkets föreslagna lösning kommer innebära ökad risk för sättningsskador på fastighet Nora Järle 1:13 och infiltrationsbädd Nora Järle GA:1 i samband med trafik från tyngre entreprenadmaskiner. Att notera, denna risk elimineras helt med sakägares förslag. Om taxeringsvärden kommer att ändras utifrån att fastigheten omklassificeras till ej strandnära, återstår att se. Det belyses inte av bifogat material. Sakägare yrkar därför på sammantaget att Naturvårdverket som en konsekvens av ovan upprättar ekonomiska konstruktioner för enskilda fastigheter i närområdet som påverkas som innebär avsättningar

med öronmärkta medel och ett utökat försäkringskydd. Sakägare till dessa fastigheter ska ha rätt att ansöka stöd från upprättade ekonomiska konstruktioner upp till 10 år efter genomförande av föreslagna åtgärder. Sakägare yrkar även på att säkrade ekonomiska medel avsätts för underhåll av miljön Järle Kvarn och brukas i samråd med sakägare och Järle Stadsförening.

Ulla Roseen

Hon ansluter sig helt och fullt till yttrandet från Jerle Stadsförening angående föreslagen utrivning av dammanläggningen vid Järle kvarn, såväl ur miljö- som kulturperspektiv, och förespråkar i enlighet med detta yttrande det i 2010 års utredning framlagda förordandet om en mindre genom gripande lösning i södra flodfåran. Ulla Roseens fastighet, Nora Järle 1:23, är belägen på själva strandbrinken till Järleån och är därmed starkt påverkad av vattenflödet och vattenståndet i Järleån. En utrivning av dammanläggningen nedanför hennes fönster skulle givetvis innebära att vattenspegeln bryts och flödet omvandlas till närmast en rännil, i synnerhet sommartid. Detta skulle medföra stora påfrestningar på själva strandbrinken, som ju dessutom utgör grunden till hennes hus. Risken för erosion och sättningar i lerjorden är stor och detta skulle kunna leda till för henne och hennes hus förödande konsekvenser i form sprickbildningar, ras och ändrade grundvattenförhållanden. Ulla Roseen yrkar att en noggrann konsekvensanalys görs innan något beslut i ärendet fattas, och denna analys bör göras i minst tioårsperspektiv. I övrigt ansluter hon sig således till de synpunkter och yrkanden som framförts i Jerle Stadsförenings gemensamma yttrande.

Anders Carlsson

Han motsätter sig rivning av dammanläggningen vid Järle Kvarn pga

- Det är en gammal kulturmiljö med bl.a. visuella värden för arten Homo Sapiens.
- Koldioxidfri elproduktion förstöres.
- Han unnar flodpärlmusslan fortsatt liv, dock ej i varje vattendrag utan i t. ex. var tredje.
- -Ett exempel på tokigheter med nuvarande dammrivningshysteri. I närheten där han bor tvingades dammägaren riva sin damm. Men nedströms finns en damm

till och den vill man ej riva pga. då blir Örebro utan vatten. Varför skulle då den förstnämnda dammen rivas, fundamentalistisk inställning i tillämpningen av vattendirektivet.

Monika Aune och Jan Larsson

Inledningsvis vill de framhålla att dammen vid Järle kvarn ingår i en omistlig del av vårt gemensamma kulturarv. Kulturmiljön runt kvarnen härstammar från 1500-talet och är en del av Sveriges stats, industri och brukshistoria. Denna miljö bör bevaras för framtiden. Att dessutom, som Naturvårdsverket vill, radera ett Natura 2000-område måste ses som ingrepp mot de åtaganden som staten självt har förbundit sig till. De finner det mycket olyckligt att, som här ämna ställa olika naturvärden mot varandra och samtidigt naturvärden mot kulturvärden. Riskerna är att de befintliga mycket höga natur- och kulturvärden kommer att raderas för kommande generationer. Undertecknade sakägare och ägare till fastigheten Järle Gård 1:20 vill härmed anföra följande förslag och synpunkter:

1. De kan tillstyrka en utrivning av dammluckorna vid Järle kvarn. En förutsättning är dock att en rimlig vattennivå, med en vattenspegel, uppströms dammluckorna säkerställs. Det skulle exempelvis kunna lösas genom att en sockel eller tröskel byggs, där den nuvarande gamla trätröskeln ligger i dag, alldeles i fas med bron och dammluckorna. Tröskeln måste vara ca 20 cm högre än nuvarande höjd för att säkerställa en rimlig vattennivå uppströms. En lösning, som denna, skulle kunna behålla vattenspegeln intakt med nuvarande nivå.
2. Förslagsvis fylls forsens, på motsatt sida av bron (nedströms), upp med stenmassor och så att forsens flöde blir något lugnare än vid fullt påsläpp av vatten. På så vis möjliggörs en fisktrappa som fyller syftet med fri passage för fisk, uppströms.
3. De har flera starka invändningar mot att släppa vattnet fritt utan någon form av fördämningar i Järleån och konsekvenserna för vår skogsfastighet blir stora. För det första är de mycket oroliga för grundvattennivån på deras fastighet. Deras djupborrade brunn ska förse två familjer med det viktiga livsmedel som vatten utgör. Örebro län är ett mycket utsatt område när det gäller det rörliga grund-

vattnet. Nivåerna har år efter år varit i kris, förmodligen till följd av klimatförändringarna. De är aktiva skogsbrukare och den höga boniteten på markerna beror till stor del på att skogsmarken ligger i sluttande lägen ner mot Järleån och Lillsjöbäcken på motsatt sida. Läget innebär att marken har ett mycket rörligt markvatten, tack vare topografin. Det rörliga markvattnet i samverkan med höga halter av järn och kalk, utgör själva grunden för en hög bonitet, ca 9,6, enligt skogsbruksplanen. De hydrologiska betingelserna, på deras fastighet, kommer att förändras radikalt om dammen rivs och vattnet får flöda fritt enligt Naturvårdsverkets önskan.

4. Vattenbalansen -förhållandet mellan nederbörd, avdunstning och avrinning - påverkas när ån blir näst intill torrlagd vissa delar av året och de befintliga sjömagasinen minskar i nivå. Det får till följd att deras skog får en lägre tillväxt och risk för skadeangrepp ökar i takt med lägre grundvattennivåer och mindre rörligt markvatten vissa delar av året, vilket dessutom sammanfaller med vegetationsperioden. Vetenskapligt stöd för denna tes kan man hämta hos professor Jan-Erik Lundmark vid Sveriges Lantbruksuniversitet, exempelvis i "Skogsmarkens ekologi, ståndortsanpassat skogsbruk".
5. De köpte fastigheten för 12 år sedan i syfte att bedriva skogsbruk och annan näringsverksamhet såsom turistboende. Under flera år har de drivit ett mindre Bed&Breakfast, som är pausat just för tillfället. Avsikten är dock att återuppta verksamheten. Många gäster har under årens lopp valt att bo hos dem därför att natur- och kulturmiljön vid Järle gård och Järle kvarn är en besöksanledning i sig. Konsekvenserna av en eventuell dammrivning, med uttorkad bäckfåra, kommer att leda till att färre vill turista hos dem, vilket ger de lägre intäkter.

Ersättningsanspråk

Väljer domstolen att döma till Naturvårdsverkets favör har de följande ersättningsanspråk: Påverkan av grundvattnet på fastigheten Järle 1:20 kommer att leda till sänkt vattennivå i brunnen. Därutöver kommer skog att torka och dö i förtid på grund av skadeangrepp. Tillväxten i skogen kommer att avta och boniteten sjunka, vilket sammantaget sänker såväl nettoinkomster som fastighetsvärde. Deras ekonomiska anspråk är ersättning för minskad tillväxt på skogsmark med 25 procent per år i 10 år, vilket motsvarar 1 250 m³ á 500 kr sammanlagt ca 625 000 kr. Till detta

skall risken för behöva borra en ny djupborrad brunn läggas motsvarande ca 200 000 kr. En rimlig kalkyl på den totala minskningen av värdet på fastigheten med minskad tillväxt samt sänkt bonitet torde ligga på drygt 1 000 000 kr. Minskade intäkter på turistboende i Järle gård Bed&Breakfast , kalkylerad på 10 års sikt, 500 000 kr. Deras ersättningsanspråk är, såsom de slutligen framställt sitt yrkande efter kontroll av summering, sammanlagt 2 325 000 kr.

Lars Käller och Petra Käller

De yrkar på att Naturvårdsverket (NV) får i uppdrag att göra en ny utredning om Jerle kvarn hela Järleåns lopp, eftersom viljan att riva dammen baseras på en otillräcklig utredning. NV:s beställda utredning utgick från att dammen skall rivas. Norconsults utredning är därför helt ofullständig gällande den biologiska mångfalden, det kulturhistoriska värdet, den industrihistoriska aspekten och lokalsamhällets ökade resiliens.

1. De yrkar att NV utreder om utrivningen av kvarndammen verkligen gynnar den biologiska mångfalden.

- a) Flodpärlmusslans bestånd är hotat. Man har inte utrett möjliga orsaker till det. Det beror på försurning, vilket vi som markägare har märkt av. Det finns en stor inplanterad stam av signalkräfta i Järlån och många stora skogsavverkningar har gjorts i åns tillrinningsområde. Dessutom riskerar flodpärlmusslans existerande bestånd att helt slås ut av ett så omfattande bygge som utrivningen och efterföljande forsbygge innebär.
- b) De kräver att en grundlig utredning av hur den befintliga biotopen är beskaffad och hur den mångfald av arter (mossor, lavar, insekter, spindeldjur, örter, fåglar, fiskar, musslor, iglar) som anpassat sig till den existerande 400-åriga miljön. En oberoende genomlysning av vilka olika habitat och skydds-värda arter som finns och hur de skulle påverkas av den omfattande ombyggnation av vattendraget som föreslås.

2. De yrkar att NV inte får tillstånd för rivning innan kultur- och historiemiljöns värde är fullt utrett.

- a) Skriftliga källor visar att Jerle stad, som fick stadsrättigheter 1642, tillsammans med Jerle kvarn med tillhörande kvarndamm var en betydelse-

full plats i Bergslagen och där riksvägen mellan Örebro och Falun gick. Det är alltså en plats där människor använt vattenkraften i mycket mer 400 år. Och platsen visar spår på industri- och teknikverksamhet från många tidsåldrar.

- b) Det som är speciellt med detta kulturminne är att dammen fortfarande kan fungera. Den kan omvandla vatten till elkraft. Den kan omvandla vatten till roterande maskiner, som t ex kvarnar och sågverk. För att vara ett levande kulturminne, en levande berättelse om människors liv och slit behöver man bevara dammens och kvarnbyggnadens funktioner. Det behöver inte, ska inte bara vara museala kulisser.
- c) Utredningen om kultur- och historiemiljön måste också inriktas på hur man tar hänsyn till den biologiska mångfalden. Kanske kan fornminnet i norra skovet få ligga grund för en ny faunapassage om resten av kulturminnet kan vara orört. Hur kan man lösa ett eventuellt problem med acceptabla faunapassager och samtidigt ta till vara på vår historia?

3. De yrkar att NV tar hänsyn till värdet av ett lokalt elkraftverk i befintlig byggnation. EU:s, regeringens och riksdagens vill stötta småskalig vattenkraft.

4. De yrkar på att myndigheten för samhällsskydd och beredskap får tillfälle att yttra sig om fördelarna med en fungerande liten kvarn/elkraftverk om matförsörjningskedjorna och elförsörjningen bryter ihop.

- a) Dagens Corona-läge visar hur känsligt, hur sårbart vårt samhälle är vid kriser. Lokal elkraft kan stabilisera nuvarande elnät, men också brukas lokalt vid en beredskapssituation. Både som elektricitet och som direktverkande maskinkraft.
- b) Ett lokalt kraftverk betyder också lokala arbetstillfällen på landsbygden. Att Sveriges landsbygd och glesbygd är bebott av fast befolkning är ett konkret samhällsskydd. Det gör Sverige starkare. Vid ett större och längre strömbrott skulle det kunna vara där vi laddar mobiler och batterier till radioapparater.

Jan Olsson, Ulrika Landström, Moa Rudebert, Keith Stephens och Ulla Roseen

Naturvårdsverket har ansökt om tillstånd för partiell utrivning av dammen vid Järle kvarn. Åtgärderna ska ske inom ett område som är utpekad som riksintresse både avseende naturvärden och kulturhistoriska värden. Bergsbruk och järnhantering har bedrivits här sedan medeltiden i form av flera hyttor. Bruksmiljön vid Järleån finns belagd sedan mitten av 1500-talet då den första stångjärnshammaren anlades vid ån och drevs med vattenkraft. Järleåns dalgång utvecklades till det viktigaste centralt för järnförädlingen i Noraskogs bergslag med hyttor och flera hammare som drevs av vattenkraft. Betydelsen av området understryks av att man 1642 tilldelades stadsprivilegier och en kanal för utskeppning av malmen via Hjälmaren och Mälaren projekterades. Tanken var att Järle stad skulle utvecklas till ett centrum i Bergslagens järnhantering. Av flera olika skäl skrinlades dessa planer dock senare och Nora och Lindesberg växte istället fram som nya städer i Bergslagen. Järnhanteringen i området pågick ända in på 1920-talet. Numera återstår endast ruiner av byggnaderna samt slagghögar och andra lämningar. I perioder har vattenkraften på denna plats sedan utnyttjats även för sågverk, elproduktion och mjölnarverksamhet. Järle Kvarn från 1804 och som drevs ända in på 1970-talet, finns bevarad i det närmaste ursprungligt skick. Kvarndammen och kvarnen bildar en sammanhållen helhet där dammens vattenspiegel tillsammans med det strömmande vattnet genom dammen och nedströms ger en visuell förståelse för områdets funktion och historia. De olika verksamheterna som här har bedrivits har genom åren satt sina avtryck på områdets prägel. Platsen är ett mycket uppskattat besöksmål året runt och framförallt under vår och sommar. Besökare kommer hit för att uppleva både naturen och den kulturhistoriska miljön. Den föreslagna partiella utrivningen av dammen bedöms i ansökan tillgodose de naturvårdande intressena men de menar att det samtidigt innebär en påtaglig och irreparabel skada på de unika kulturmiljövärdena. Förändringen skulle allvarligt skada områdets värde som kulturhistoriskt intressant besöksmål och för framtida generationer minska möjligheterna att på plats kunna uppleva Bergslagens historia. Vid samrådsprocessen vintern 2017—2018 uttryckte undertecknade samt så gott som samtliga berörda starkt kritiska synpunkter på föreliggande förslag (Samrådsredogörelsen, bilaga a) till ansökan)

med hänvisning till att förslaget på utformat sätt skulle leda till oåterkallelig skada på kulturmiljövärden i ett område med riksintresse. Ett exempel på en mer balanserad avvägning är den miljökonsekvensbeskrivning och tekniska beskrivning som Naturvårdsverket tillsammans med Norconsult tog fram 2010 för en miljöanpassning som byggde på nuvarande omlöp på södra sidan. Förslaget avfärdas i föreliggande ansökan av två skäl. Dels bedöms det tidigare förslaget inte vara optimalt ur ett fiskvandringsspektiv och dels skulle det innebära ett kvarvarande långsiktigt engagemang för Naturvårdsverket vid Järle damm och kvarn. Utifrån föreliggande ansökan och miljökonsekvensbeskrivning vill de därutöver lämna synpunkter i det följande:

- Målkonflikt med intentioner och skötselplan för Järleåns naturreservat
- Målkonflikt med Nora kommuns översiktsplan från 2018
- Dammkonstruktion, vattenspegel och vattenflöden
- Konsekvenser av tung trafik i området (väg Nora Järle ga:3 samt Nora Bondbyn S:1)
- Konsekvenser för fastighet Nora Järle 1:23
- Konsekvenser för fastighet Nora Järle 1:18 och Nora Järle 1:19

Målkonflikt med intentioner och skötselplan för Järleåns naturreservat

Järle Kvarn och Järleåns naturreservat är besöksmål med hög potential. Järleån innehåller här Mellansveriges längsta forssträcka, Långforsen. Allt detta är viktigt för de som bor och har deras näringar här och också för kommunen och regionen som helhet. Områdets historia med järnhantering och utnyttjande av vattenkraft från 1500-talets mitt och stadsprivilegierna från 1642 stärker det unika begreppet 'Jerle Stad'. Från Bergslagsleden går en vandringsväg längst Järleån ner till kvarnen och på udden vid kvarnen finns en badplats som sommartid är välbesökt. Områdets naturvärden och kulturhistoriska betydelse ledde 1976 till att området av länsstyrelsen i Örebro län förklarades som naturreservat. I beslutet från 1976-03-19 framgår att syftet med bildandet av reservatet var "att för kännedomen om landets natur, skydda och vårda en lövskogsdominerad älvdal där älven till stor del har kvar sitt naturliga lopp med bl. a betydande forssträckor, men där också den tidigare järnhanterings utnyttjande av vattenkraft och odlingsbara marker satt sin prägel på

landskapet. Syftet är också att genom lämpliga åtgärder underlätta för allmänheten att besöka reservatet och uppleva dess natur- och kulturhistoriska värden.” I skötselplanen stadgades bland annat:

2.2.6.3 Järlefallsdammen med den gamla landsvägs-bron skall behållas i befintligt skick. Huvuddelen av erforderliga reparationer har utförts som beredskapsarbeten under åren 1972 och 1975, men ytterligare träkonstruktioner behöver efter hand bytas ut. Skötseln av dammen med reglering av vattenståndet åligger kvarnägaren. Vid regleringen skall ett sådant vattenstånd eftersträvas att vatten alltid rinner över skibordet i den södra ågrenen.

Det är alltså uppenbart att både naturvärden och kulturhistoriska värdena låg till grund för bildandet av naturreservatet 1976. Man har i beslutet vinnlagt sig om att dammen och uppdämningen av vattnet skulle bibehållas i befintligt skick. Kvarnen med tre par kvarnstenar, ränna och dammanläggning är byggd 1804 och hittills bevarad i gott skick. När nu inget strömmande vatten går igenom ränna och kvarn finns en påtaglig risk för frysskador på byggnad och tekniska konstruktioner och det unika kvarnmaskineriet kommer att torka sönder och bli obrukbart. När byggnaden står oanvänd och inte uppvärmd ökar också risken för andra skador, exempelvis hus-svamp som var ett problem under en tidigare period då kvarnen stod tom. Av skötselplanen från 1976 framgår att även kvarnens bevarande och fortlöpande underhåll bedömdes som väsentligt:

2.2.6.1 Järle kvarn är belägen inom reservatet och på statens mark, men byggnaden ägs av en privatperson. Kvarnbyggnaden får inte användas för annat ändamål än kvarndrift. Då kvarnen kan förvärfvas av naturvårdsfonden skall såväl själva byggnaden som vattenrännor, maskiner och andra inventarier genom reparationer och underhåll bevaras i det skick den hade vid kvarndriftens upphörande i början av 1970-talet. Möjligheterna att senare disponera kvarnen som museum och informationscentral för reservatet skall i så fall övervägas.

Kvarnbyggnaden har efter reservatets bildande förvärvats av staten. Protokoll från bildandet av naturreservatet finns bilagt Naturvårdsverkets ansökan och miljökonsekvensbeskrivning som bilaga f).

Målkonflikt med Nora kommuns översiktsplan från 2018

Nora kommuns nya översiktsplan vann laga kraft 2018-01-11 och behandlar bland annat det berörda området och dess kulturhistoriska värden. På sidan 42 skriver man:

För att skydda riksintresset mot åtgärder som kan påtagligt skada kulturmiljön ska ny bebyggelse undvikas inom området och inga åtgärder få vidtas som kan påverka kulturvärdena negativt. En förutsättning för bevarandet är att kulturmiljön hålls samman och att byggnader får behålla sina ursprungliga karaktärer samt att odlingslandskapet hålls öppet. Vård och underhåll av byggnaderna ska ske med varsamhet och hänsyn till kulturmiljön samt till de enskilda byggnadernas kulturvärden. Vidare är det viktigt att dammen inom området bibehålls. Riksintresset är i dag inte detaljplanelagt. För att säkerställa områdets kulturvärden bör detaljplan eller områdesbestämmelser upprättas.

Även här lyfts alltså nödvändigheten av bevarandet av kulturmiljön i sin ursprungliga karaktär och att dammen bibehålls. Naturvårdsverket för i miljökonsekvensbeskrivningen i avsnitt 9.2.1 ett resonemang om att begreppet "damm" skulle kunna stå för murverksfundamenten och en ny broöverbyggnad utan fördämning, utan relation till kvarnen och utan vattenspegel. Det är för oss sakägare omöjligt att förstå det argumentet.

Dammkonstruktion, vattenspegel och vattenflöden

En partiell utrivning av dammen är inte okomplicerat att genomföra och riskfyllt för de delar av dammen som avses att bevaras. Dammtrösklarna och de murade stenfundamenten är sammanbyggda och kallmurade tillsammans. En utrivning av dammtrösklar riskerar därför att radera delar av dammfundamenten. Den nuvarande vattenspegel uppströms dammen försvinner och ersätts med ett strömmande flöde. Bredden på flödet kommer att variera under året beroende på skiftande vattenflöde uppströms. Något vattenflöde genom kvarnen kommer inte att finnas, vilket kommer att orsaka problem på byggnad och kvarnmaskineri. Föreliggande förslag innebär att vattennivån sänks med mer än en meter uppströms dammen och att flödeshastigheten ökar vid högvatten. Effekterna av detta på strandbrinkar och lokala grundvattennivåer är inte klarlagda och kan innebära erosioner och vattenförsörjningsproblem för närboende som är beroende av egna brunnar. De

menar att det är av yttersta vikt att ett flöde under den gamla valvbron kan upprätthållas under så stor del som möjligt av året. Torra somrar kommer flödet i huvudfåran utan reglering att vara mycket lågt och inget flöde kommer att gå genom valvbron. Det råder också osäkerhet om vilka samlade effekter som föreslagna åtgärder kommer att ha på det ekologiska system som under århundraden har utvecklats vid och omkring dammen. Fördämningar av olika utformningar har funnits på platsen sedan 1500-talet och nuvarande konstruktion med ett omlöp med skibord har funnits i cirka 50 år. En ekologisk balans med ett flertal arter utöver öring och flodpärlmussla har under lång tid utvecklats utifrån de förutsättningar som givits på platsen. Denna balans kommer drastiskt att förändras av föreslagna åtgärder och inte minst under byggperioden och under perioder med mycket låga flöden. Risken för negativ påverkan på bottenfauna, insekter, kräddjur, lavar, mossor, fåglar och andra arter underskattas i miljökonsekvensbeskrivningen. Då de föreslagna ingreppen ska ske i en miljö med såväl stora naturvärden som stora och känsliga kulturhistoriska värden, menar de att alternativa lösningar för att skapa förbättrade förutsättningar för fiskvandring inte har prövats tillräckligt. Redan 2010 redovisade Norconsult på uppdrag av Naturvårdsverket en teknisk beskrivning samt miljökonsekvensbeskrivning (Norconsult, 2010-03-01, uppdrag 101 1941) för en miljöanpassning som skulle förbättra möjligheterna för fiskvandring samtidigt som de kulturhistoriska värdena värnades. Denna lösning drogs senare tillbaka då den skulle innebära ett långsiktigt resurskrävande åtagande för Naturvårdsverkets i område och inte tillräckligt skulle underlätta fiskvandringen.

Konsekvenser av tung trafik i området

Vägen på båda sidor om och över dammanläggningen är en gemensamhetsanläggning, Nora Järle ga:3, och går över samfällighetsägd mark Nora Bondbyn 5:1. Ett arbete som det beskrivna förutsätter att tunga maskiner rör sig i området liksom tunga transporter till och från området med material, schaktmassor och fyllnadsmaterial. Vägen är anlagd på lergrund och tunga transporter kan komma att orsaka skador på vägen samt sättningar och sprickor i byggnader i anslutning till vägarna. Tung trafik och byggnadsarbete kan dessutom orsaka störningar för de näringsverksamheter som finns inom området. Någon närmare undersökning av

berörda vägars bärighet etcetera har inte redovisats i miljökonsekvensbeskrivningen eller den tekniska beskrivningen

Konsekvenser för fastigheten Nora Järle 1:23

Fastigheten Nora Järle 1:23 är belägen på själva strandbrinken till Järleån och är därmed starkt påverkad av vattenflödet och vattenståndet i Järleån. En utrivning av dammanläggningen nedanför skulle innebära att vattenspegeln bryts och flödet omvandlas till närmast en rännil, i synnerhet sommartid. Det finns uppenbara skäl att anta att detta kan påverka grundvattennivån lokalt. Ändrade grundvattenförhållanden skulle kunna medföra ändrad stabilitet och stora påfrestningar på själva strandbrinken, som ju dessutom utgör grunden till byggnaderna. Risken för erosion och sättningar i lerjorden är stor och detta skulle kunna leda till för fastighetsägaren förödande konsekvenser i form av med sprickbildningar, skred och försämrade tillrinning till den egna brunn som försör fastigheten med dricksvatten. I fastigheten Nora Järle 1:23 bedrivs näringsverksamhet i form av avancerad översättarverksamhet som kräver koncentration och en lugn omgivning. Under en byggperiod på 3-4 månader kommer denna verksamhet att vara omöjlig att bedriva i fastigheten på grund av störande ljud från byggverksamhet och rörelser av tunga maskiner.

Konsekvenser för fastigheterna Nora Järle 1:18 och Nora Järle 1:19

Fastigheten Nora Järle 1:19 är uppförd under 1700-talet med en idag närmast unik byggnadsteknik. Husets stomme består av murblock av obränd lera och halm och vibrationer från den närliggande vägen vid användning av tunga fordon riskerar att allvarligt skada konstruktionen. I fastigheten Nora Järle 1:19 bedrivs näringsverksamhet i form av tillverkning och försäljning av konstantverk i keramik. I fastigheten Nora Järle 1:18 bedrivs sommartid kaféverksamhet. Båda dessa näringsverksamheter har sin huvudsakliga inkomst under sommarmånaderna under den tid som entreprenadarbetena enligt plan beräknas ske. Under den tiden kommer störande trafik och byggarbetsrörelser menligt påverka näringsverksamheterna. Till detta kommer att förutsättningarna för näringsverksamheterna är närheten till Järle kvarn och damm som besöksmål. Under entreprenadtiden kommer dessa inte att var

tillgängliga för besökande. De planerade åtgärderna innebär ett betydande intrång i näringsverksamheterna.

Sammanfattning och yrkanden

Undertecknade sakägare anser inte att föreliggande förslag på ett väl avvägt sätt balanserar naturvärden och kulturhistoriska värden av riksintresse enligt Miljöbalkens intentioner. De hoppas att mark- och miljödomstolen har möjlighet att förrätta syn på plats för att skapa sig en så fullständig helhetsbild som möjligt av de natur- och kulturhistoriska värden av riksintresse som tillsammans ger platsen dess karaktär och stora värde. De menar att en fördjupad utredning med en mer balanserad avvägning mellan naturvärden och kulturmiljövärden kan och måste göras innan beslut om åtgärder fattas och tillstånd gives. De menar att Naturvårdsverkets föreslagna åtgärder inte är förenliga med vare sig intentioner och skötselplan för naturreservatet eller med Nora kommuns översiktsplan. De menar därför att Naturvårdsverket inte ska beviljas tillstånd till miljöanpassning enligt föreliggande ansökan. Om en förändring av området enligt ansökan och miljökonsekvensbeskrivning ändå skulle beviljas av domstolen, behöver ett sådant tillstånd förknippas med ett antal villkor utöver de som Naturvårdsverket själva anger i ansökan.

Undertecknade sakägares yrkanden

- I ansökan anger Naturvårdsverket att genomförandet ska ske "huvudsakligen" i enlighet med miljökonsekvensbeskrivningen och den tekniska beskrivningen. De menar att detta lämnar alltför stort utrymme till avvikelser i beskrivet tillvägagångsätt. De yrkar att detta ändras till "i allt väsentligt".
- Kvarnbron med sina dammfundament, smidda räcken och körbanor i trä är en ytterst väsentlig del av kvarnmiljöns helhet. En utrivning av dammluckor och trösklar kommer att riskera att även dammfundamenten skadas allvarligt. De yrkar att Naturvårdsverket åläggs att försäkra sig om att dammens och kvarnbrons grundkonstruktion, historiska utseende och funktion som bro i allt väsentligt bevaras vid ett entreprenadarbete.

- Föreliggande förslag innebär att vattennivån sänks med mer än en meter uppströms dammen och att flödes hastigheten ökar vid högvatten. Det finns uppenbara skäl att anta att detta kan påverka grundvattennivån lokalt. Ändrade grundvattenförhållanden skulle kunna medföra ändrad stabilitet och stora påfrestningar på själva strandbrinken. Risken för erosion och sättningar i lerjorden är stor och detta skulle kunna leda till skador på mark, byggnader och ledningar för fastighet Nora Järle 1:23. De yrkar att en fullödig geoteknisk undersökning och analys av eventuella konsekvenser för fastigheten Nora Järle 1:23 genomförs innan något beslut i ärendet fattas samt att Naturvårdsverket åläggs att som oförutsedd skada ansvara för eventuella skador på mark, byggnader och ledningar på fastigheten och hålla berörd fastighetsägare skadeslös.
- Ändrade grundvattennivåer lokalt skulle också kunna innebära försämrade vattentillgång från de egna brunnar som närboende fastighetsägare är beroende av för dricksvattenförsörjning. De yrkar att Naturvårdsverket åläggs att som oförutsedd skada ansvara för eventuella följd effekter av påverkad grundvattennivå på fastighetsägarnas dricksvattenbrunnar.
- Vägen på båda sidor om och över dammanläggningen är anlagd på lergrund och tunga transporter kan komma att orsaka skador på vägen samt sättningar och sprickor i byggnader i anslutning till vägarna. De yrkar att noggrann inspektion av fastigheterna i anslutning till vägen sker innan arbetet påbörjas samt att Naturvårdsverket åläggs att ansvara för eventuella skador på byggnader och väg som oförutsedd skada och hålla berörda fastighetsägare skadeslösa.
- De yrkar att tiden för anmälan om oförutsedda skador på grund av de ansökta åtgärderna fastställs till 10 år från utgången av arbetstiden. Ett entreprenadarbete vid dammen enligt plan beräknas pågå under 3-4 månader och företrädesvis ske under sommarmånaderna. Detta kommer genom störande ljud och tung trafik tillsammans med att besöksmålet Järle kvarn och damm inte är tillgängligt under arbetsperioden att menligt inverka på de näringsverksamheter som bedrivs i fastigheterna Nora Järle 1:18, Nora Järle 1:19 och Nora Järle 1:23. De yrkar att Naturvårdsverket åläggs att avtala

med berörda näringsidkare (fastighetsägare) om ekonomisk kompensation för intrång i näringsverksamhet.

Inge Hedmark, Per Larsson

Ett huvudsyfte med den Nationella prövningsplanen som trädde ikraft 2019 är att vattenverksamhet ska prövas vattendragsvis. Alla vattenkraftverk i Sverige ska baserat på den nationella planen prövas systematiskt, till exempel genom att alla kraftverk och dammar i en älvsträcka kan prövas samtidigt med möjlighet att samordna beslutsunderlag. "Prövningarna ska ske på ett sätt som inte blir onödigt administrativt och ekonomiskt betungande", heter det i direktiven. Syftet härmed är att genomföra effektiva och väl utredda åtgärder med god effekt för den ekologiska mångfalden mm. Därför är en separat åtgärd på en specifik anläggning med flera, såväl uppströms som nedströms liggande anläggningar dömt att förfela sitt syfte. En utrivning av Järlekvarns dammanläggning medför därför knappast några som helst förbättringar för den ekologiska mångfalden. Däremot skadas den kulturella miljön och attraktionskraften som besöksmål. De mindre besöksnäringar som bedrivs på platsen torde få det svårt om den vackra vattenspegeln försvinner. Den svenska vattenkraften är en "välsignelse" och vi behöver "kräma ut mer ur systemet", sade energiminister Ibrahim Baylan, då han tillsammans med miljöministern Karolina Skog presenterade den blocköverskridande överenskommelsen om ny lagstiftning i vattenfrågorna. Notera att Järlekvarn producerade elkraft så sent som 2017 och mycket väl skulle kunna göra det idag med. Under 1980 - 90-talet producerades elkraft, ca 400 000 kWh årligen, med kvarnens befintliga dubbla Francisturbin. Att ersätta elproduktion på 400 000 kWh (motsvarande 165 925 kg CO₂) med motsvarande produktion från solceller kräver en investering på minst 4 000 000 kr. Solceller håller kanske 30-35 år. En vattenkraftsanläggning håller och producerar el i mer än etthundra år. Den producerar då vi bäst behöver energi i vårt klimat — till skillnad från solceller. 400 000 kWh räcker till minst 200 000 mil med en elbil. Således kan 130 genomsnittsbilister helt försörjas med drivmedel till sina bilar om Järlekvarn behålls och tillåts producera elenergi. Det är en korkad och kortsiktig åtgärd att riva en vattenkraftsanläggning. Det finns knappast någon säker doku-

mentation av nyttan med av en sådan åtgärd. Skadan av kulturhistoriskt värdefull miljö och ett sanslöst slöseri är däremot ett faktum om utrivning genomförs.

Natur och kulturvärden

Området är naturreservat sedan 1976 och ägs av Naturvårdsverket. Dessförinnan stod hembygdsföreningen för skötseln. Det är också utpekat som riksintresse. I båda fallen var motiven i lika hög grad kultur- som naturvärden. Det är inte ovanligt och oftast oproblematiskt. När intressekonflikter uppkommer ska värden vägas mot varandra och olika lösningsalternativ prövas. Det är ett rimligt tillvägagångssätt som företrädarna för olika intressen får lära sig hantera. Slutsatsen i de utredningar på många hundratals sidor som beställts och betalats av Länsstyrelsen och som alla utförts av samma konsultbyrå är att kulturvärdena måste vika och att inga realistiska alternativ finns som klarar av att samtidigt bevara miljön och förbättra för djuren. Som man ropar får man svar. Det är Länsstyrelsen som har initiativet och genomföranderesurserna. Frågan är om inte Järlekvarn har hanterats fel från första början. Natur och kulturvärden knutna till platsen har inte beaktats i utredningarna. Kvarnen har rötter i medeltiden. Dämningen för utvinnande av kraft har likaledes funnits i många århundraden och utgjort basen och grogrunden för den miljö som växt upp i Järle. Även naturen har fått sin prägel och anpassat sig till detta, såväl ovan som under vattenytan. Rivs dammvallen i Järle är det hela detta historiska system som skadas. Alternativet som innebär att kulturmiljön bevaras genom att ett omlöp byggs har dock inte på allvar utretts. Detta alternativ är mer krävande för naturvärden. Är det därför som det dömts ut? Det finns förebilder där omlöp byggts så att natur- och kulturvärden kunnat samsas för bevarande och utveckling. Historiska minnen och levande djur kan samsas! Med bibehållen elkraftsproduktion skulle omlöpet dessutom bli finansierat över tid.

Fisket

Inom naturreservatet efter Järleån är fiske inte tillåtet (Punkt 2.2.5.1 i skötselanvisningarna) p.g.a. risk för slitage på stränderna. Den eventuellt förbättrade situationen för vissa fiskarter på bekostnad av andra arter kommer således inte någon till del. Den upphöjning av arter av laxfisk på bekostnad av andra etablerade arter är knappast befogad ur sportfiskesynpunkt. Internationellt och numera även nationellt

har gäddfisket minst lika hög status. Frågan saknar dock relevans ur sportfiske-synpunkt då fiske inte är tillåtet här och att fisket uppströms eller nedströms inte påverkas då ytterligare dammar begränsar fiskens vandringsmöjligheter. Dock står det klart att stationära arter som abborre och gädda drabbas hårt av en dammutrivning då livsmiljön för dessa arter minskar radikalt eller helt försvinner.

Flodpärlmusslan

Historiskt har pärlfiske varit det största hotet mot flodpärlmusslan men sedan fisket förbjöds 1994 utgörs hoten av andra mänskliga faktorer. Idag är det framför allt skogsbruk, hot mot värdfisken öring och försurningen som utgör de stora hoten. Kanske skadas också livsförutsättningarna om man obetänksamt river dammar. Glochidielarvernas värdfiskar blir successivt resistent mot parasiterande larver. Fiskar mellan 0-3 år är de mest passande värdarna. Äldre fiskar kan bli mindre mottagliga för glochidielarver av flera anledningar, bland annat att större fiskar föredrar djupare vatten där musslorna inte trivs, men även att de kan utveckla en immunitet efter tidigare infektioner. Även om - vilket är mycket tveksamt - en utrivning i ett vattendrag som varit dämt i flera hundra år skulle resultera i att det plötsligt uppenbarar sig vandringsfisk i vattendraget kan det mycket väl vara så att det missgynnar flodpärlmusslan. I de lugnvatten som en damm utgör finns oftast bestånd av mindre öring/bäckforell som utgör ett bättre värddjur för glochidielarverna än större, vandrande fiskar. I Inge Hedmarks hembygd, Vibyggerå med Dockstaåns vattensystem har dammutrivningar missgynnat såväl sportfisket som flodpärlmusslan. Utrivningen där genomfördes redan för många årtionden sedan och har varken resulterat i någon fiskvandring eller andra positiva resultat. Däremot har den ojämna vattenföringen sedan regleringen upphörde medfört att åfåran sommartid ofta är snustorr vilket utesluter alla former av fisk och sjöfågelliv. Under hans barn- och ungdomsår kunde man meta upp fin bäcköring, i lugnvattenpartierna fanns även vitfisk och gädda och ett sommarnöje var också att plocka musslor som det fanns gott om då. Det finns inget som idag styrker att en utrivning av Järle-kvarns dammanläggning skulle öka förutsättningarna för flodpärlmusslan. Däremot finns det flera exempel på att dammutrivningar som medfört uttorkade vattendrag och förgiftning genom frisläppande av sediment som skadat beståndet av flodpärlmussla och fisk.

Uttern

I bevarandeplanen för natura 2000 området (avsnitt 1355) beskrivs Utterns levnadssätt med gryten i direkt anslutning till vattnet. Uttern har därför behov av lokaler med relativt konstant vattennivå. Detta försvinner vid en utrivning. Vidare beskrivs hur uttern rör sig säsongsvis från Järleån till Norasjön och Vikern. Dammarna utgör således inget vandringshinder för uttern.

Negativa konsekvenser vid utrivning:

Miljön

En biologisk mångfald som byggts upp under lång tid skadas eller förstörs. Övergödande partiklar som fosfor och kväve som samlats i dammens sediment transporteras nedåt i vattendraget med allvarliga negativa konsekvenser som följd. Grundvattnet i närområdet sjunker. Under flera år kommer platsen att vara ett dygigt område med dålig lukt. Fisk som är anpassad till lugnvatten försvinner. En våtmark försvinner. En häckningsplats för sjöfågel försvinner.

Samhället

Med klimatförändring och därmed följande extremväder kan en dammanläggning ha en dämpande effekt såväl vid skyfall som vid torka. En attraktiv plats för bad och rekreation försvinner. Ett vattenområde för fiske av lugnvattenfisk går förlorat (gäller ej Järleån där fiske är förbjudet). En plats för vattenförsörjning till brandkåren går förlorad (viktigt med hänsyn till klimatförändringen). Vattenuttag för jordbruksbevattning går förlorade (Också viktigt vid ett förändrat och varmare klimat). Besöksnäringen i området påverkas negativt. Motverkar syftet med att "Hela Sverige ska leva"

Närboende

Bryggor hamnar på land, båtfärder går förlorade. Kringboende förlorar vattenutsikt. Närliggande bostadsfastigheter förlorar attraktionskraft och värde.

Elproduktion

En hållbar, lokal, i viss mån reglerbar elproduktion med minimala utsläpp försvinner eller reduceras (om produktionen återupptas) 100 procent förnybar elproduktion till år 2040 försvåras.

Positiva konsekvenser:

Lax och öring får ökade vandringsmöjligheter. Om vandrande lax och öring förekommer i aktuellt vattendrag. Eventuellt ökad biologisk mångfald.

En utrivning av Järlekvarn dammanläggning (liksom övriga anläggningar) med såväl kulturhistoriskt värde och övriga miljövärden som för småskalig elproduktion i Sverige ökar ovillkorligen de skadliga utsläppen av klimatpåverkande CO₂ för lång tid framåt. Den utrivning som ansökan avser ska därför avslås i avvaktan på behandling enligt det nya regelsystemet inom Nationella Prövningsplanen. Om åtgärd för fiskvandring nu ända anses behöva behandlas akut kan gynnsam ekologisk status uppnås med ett omlöp förbi dammen.

Elisabeth Öberg och Gunnar Öberg

Elisabeth Öberg och Gunnar Öberg har i allt väsentligt anfört vad som framgår av vad Jan Olsson och Inge Hedmark m.fl. anfört. Gunnar Öberg har tillagt följande.

Det är i forskningen välkänt att dammbyggnader har drastiska negativa effekter på sötvattens ekosystem och därför ses rivning som nödvändigt för att återskapa ett livskraftigt ekosystem (Gangloff 2013). Potentiella effekter av dammrivning är förbättrade passager för vattenlevande organismer, återskapande av naturliga vattenflöden och en generell förbättring av habitat för inhemska arter (Gillette et al 2016). Men kunskaperna om vilka effekter dammar har på ekosystem bygger till största del på studier av höga vattenkraftsdammar i stora floder/strömmar (Gangloff 2013). Däremot finns det inte lika mycket kunskap om effekterna av små, låga dammar i mindre åar och vattendrag, vilket blir problematiskt när just denna typ av dammar är aktuella för rivning. En dammrivning i en liten å innebär en omfattande störning för vattendraget, vilket kan ha varierande effekter på miljö och biota (Poulos et al 2019). Gangloff (2013) lyfter vikten av att kritisk utvärdera de potentiellt positiva och negativa effekterna av att riva små dammbyggnader, då det finns forskning som visar att små dammar kan ha positiva effekter för ekosystemen. I studier av sambandet mellan små dammar och förekomsten av musslor i mindre åar i Alabama, USA, fann man att strömmar med intakta dammar hade högre

förekomst av musslor än strömmar med brustna dammar (Gangloff et al 2011). Man har även funnit att musslor växte snabbare i direkt anslutning nedanför dammen, än uppströms och längre nedströms, vilket tros bero på att dammens konstruktion höjer vattentemperaturen (Singer et al 2011). Detta visar att mindre dammar kan förbättra levnadsförhållandena för musslor, och Singer et al (2011) påpekar att det kan innebära att äldre dammar kan vara värda att bevara för att främja musslorna. I två studier av rivning av två små närliggande dammar i en å i Wisconsin, USA, fann man att den i ån hemmahörande öringen inte påverkades i någon större utsträckning av dammrivningen och inga nya öringarter etablerade sig i ån, tvärtom förväntad effekt (Stanley et al 2007). Man fann även att förekomsten av alger och ryggradslösa djur ökade, men inte så stor utsträckning som förväntat (Orr et al 2008). Orr et al framhåller att konsekvenserna av en dammrivning på lång sikt är särskilt dåligt utredda. I en sammanställning av flera studier av rivningar av små dammar i Wisconsin, USA, studerades rivningens påverkan på strandvegetation, fiskar, ryggradslösa djur och musslor (Doyle et al 2005). Musselbestånden var mest negativt påverkat av rivningar och visade inga tecken på att återhämta sig. Doyle et al drar slutsatsen att ekosystem kan återhämta sig till ett före-damm-tillstånd, men det kan vara osannolikt i många fall. Ekosystem kanske endast delvis kan återhämta sig då arvet från en historisk dammbyggnad kan ha skapat miljöförändringar som inte är reversibla. I en studie av en rivning av en låg damm, som tidigare delvis brustit, i flod i North Carolina, USA fann man att fisk och bottenlevande ryggradslösa djur inte påverkades av dammrivningen (Gillette et al 2016). Författarna noterar att effekterna av dammrivning kan bero på faktorer såsom flodens stigning, vattentemperatur och vilka inhemska arter som lever i floden. I en studie av en dammrivning i en å i Connecticut, USA, fann man att rivningen förändrade sammansättningen av bottenlevande ryggradslösa djur, men att resultaten påverkades av den exakta platsen för undersökning och fortfarande tre år efter dammrivningen sker en kontinuerlig omorganisation (Poulos et al 2019).

Kelvin Ekeland

Yttrandet vill underbygga hans uppfattning att Naturvårdsverket har fel rörande det mål som mark- och miljödomstolen ska avgöra. Han avslutar med att till yttrandet

hänvisa till en högst vederhäftig biografi över Örebro bergslag, kallad Järle Hammar i Nora Bergsförsamling. Författare är Sture Roseen. Till slut en kort resumé av hans bakgrund och sakkunskap i ämnet. Europeiska Landskapskonventionen (ELC) understryker att landskapet är en gemensam tillgång och ett gemensamt ansvar. I landskapet möts många olika värden och tillgångar – kulturella, ekologiska, estetiska, sociala och ekonomiska. Dess medel är förbättrat skydd, förvaltning och planering av europeiska landskap. Den syftar också till att främja samarbetet kring landskapsfrågor inom Europa och till att stärka allmänhetens och lokalsamhällets delaktighet i det arbetet. Konventionen innefattar alla typer av landskap, både stad och landsbygd. Vi måste ofta förhandla om hur landskapets resurser ska nyttjas och utvecklas. Det krävs därför ett nära samarbete mellan myndigheter, organisationer, företag och enskilda för att landskapets mångfald av värden ska kunna hanteras på ett hållbart sätt. Natur är fundament för allt levande på vår planet. Allt levande bildar ekosystem. Ett ekosystem kan vara stort eller litet beroende på vad man väljer att studera, till exempel ekosystemet i havet eller i en liten damm. Människan är en viktig faktor för våra vanliga ekosystem. Det är en sats som man kommit överens som grund; ett axiom eller system för ekologisk teori. Nu vill ägaren, Naturvårdsverket, lyfta ut människan ur Järleåns ekosystem och riva dammen för att gynna fisk- och djurlivet i Järleån. Man kan säga att verket därmed underkänner länsstyrelsens förmåga att fungera som förvaltare och tillämpa det reservatsbeslut som med stor omsorg formades 1976. Det var innan Miljöbalken gav länsstyrelser och kommuner möjlighet enligt lagens 7 kap 9 § (1998:808) besluta att områden kan skyddas och förvaltas som natur- och/eller kulturreservat. Naturvårdsverket har till mark- och miljödomstolen lämnat in en ansökan om att få riva dammanläggningen. Naturintresse ställs mot kulturintresse. Så ser det ut i Järle. Naturvårdsverket vill riva dammen för att underlätta vandring för flodpärlmussla och fisk, medan kritiker vill bevara dammen för kulturvärden. Om Naturvårdsverket ska få tillstånd att riva dammen eller inte ska tas upp av mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt. Fakta om reservatet: Bildat år: 1976. Areal: 105 hektar. Markägare: Naturvårdsverket samt enskilda. Förvaltare: Länsstyrelsen. Reservatsbildare: Länsstyrelsen. Området ingår i EU:s nätverk för skyddad natur, Natura 2000 och har tillämpats i Sverige sedan

anslutningen till EU. Konsult: Norconsult AB Stortorget 8 702 11 Örebro har för Länsstyrelsen gjort en förstudie för att studera Naturvårdsverkets önskemål. Norconsult berör inte människan som ekosystemfaktor - vilket är en felsyn av ett ungt, naivt EG men skriver följande om Natura 2000 kring Järleån: Natura 2000-området syftar till att skydda och bevara det naturliga större vattendraget, de örtrika näringsrika skogarna samt arten stensimpa. Med att skydda vattendraget menas att bibehålla eller förbättrade förhållanden avseende vattenföring och flödesdynamik. Omgivningar ska vara naturliga samt att det ska vara god vattenkvalitet. Artsammansättningen ska vara naturlig för naturtypen. Förutsättningar för gynnsam bevarandestatus gällande skogen är att gammal skog med lång trädkontinuitet ska bevaras. Trädskiktet är avgörande för lokalklimatet i beståndet och förekomst av strukturer och substrat är en förutsättning för vissa lavar och svampar knutna till naturtypen, samt även för vedlevande insekter. Död ved i olika nedbrytningsstadier och äldre och grova lövträd är positivt för insekter samt hålträd för fåglar. Ingen påtaglig minskning av dessa populationer få förekomma. Stensimpan lever stationärt under stenar och grus på grunt vatten och vill ha klart och syrerikt vatten. Födan utgörs av dagslände- och mygglarver, maskar och kräftdjur. Öringens bevarandestatus i Järleån anses idag inte vara gynnsam p.g.a. den reglering som sker och de vandringshinder som förekommer. Bevarandemålet för området är att de typiska arterna i vattnet skall ha en livskraftig population, vilket inte är fallet för öringen nu. Att dessa arter (öring, kungsfiskare, utter, flodpärlmussla, asp) finns kvar i området är delvis beroende av en begränsad exploatering i området, men också av de naturgivna geologiska förutsättningarna, såsom t.ex. kvillområden, skredärr och rasbranter. Detta sammantaget är skälet till att stora delar av vattendraget utgör område av riksintresse för naturvården, och delvis är skyddat som Natura 2000-område och naturreservat. I flera hundra år har kvarndammen vid Järle Kvarn levererat vattenkraft. Naturreservatet Järleån omfattar en sex kilometer lång sträcka av Järleåns dalgång. Ån har till stor del kvar sitt naturliga lopp med en av länets mäktigaste forssträckor – Långforsen. Forsen är som mäktigast under våren. Under försommaren är blomsterprakten väl värd att se och fågelsången når sin kulmen. I Järleåns vatten simmar fiskar som bland annat stensimpa, bäcknejon-öga och den ursprungliga strömlevande Hammarbyöringen. En liten population av

flodpärlmussla finns utbildad i vattendraget och är förmodligen knuten till den humana vattenregimen och för sin fortplantning bunden till Hammarbyöringen. Andra typiska arter för rinnande vatten är dagsländor, vars larver lever på åns botten innan de utvecklas till flygande insekter. Åsandslända är en av de sländarter som finns här. Bäver är vanlig och på senare år har utter åter setts i Järleån. Dammen hindrar fisk, musslor och andra vattenlevande djur från att leva och utvecklas i ån, säger Maria Tiricke, enhetschef på Naturvårdsverket. Länsstyrelsen har med hjälp av Norconsult kommit fram till tre alternativ. Men kritikerna tycker de är dåliga. De innebär att såväl vattenspegeln och vattenfallet kommer att försvinna, säger länsmuseumchefen. Det befintliga antropogena beståndet av flodpärlmussla och hammarbyöring kommer också att störas. Kraftverket och regleringen vid Järle kvarndamm anses sakna de tillstånd som lagstiftningen i dag kräver. Frågan om verksamheten inom Järleåns naturreservatet inte är reglerat för all framtid genom beslutet 1976 berörs inte. Naturvårdsverket, som äger dammen, har tagit fram ett förslag på hur området kan se ut i framtiden. Förslaget är att dammluckorna tas bort och forsen återskapas. Järle kvarn kommer även fortsättningsvis vara en vacker plats att besöka. Järle ligger i järnhanteringsens vagg i Bergslagen och har anor sedan 1500-talet. Här produceras el i liten skala, men om dammen rivs försvinner elproduktionen. Motståndarna menar att om dammen rivs går en kulturskatt i graven. Dammen är en av människor formad miljö i ett sammanhang med kärnor som Pershyttan, ett kulturresevat (1998:808), Nora stad och Sveriges äldsta stationshus från 1856, säger Birgitta Johansen, landsantikvarie och chef för länsmuseumet. Ett viktigt dokument som belyser Järleåns sammansatta väsen är tidningsmannen Sture Roseens bok "Året vid Kvarnforsen" (Rabén & Sjögren, Uddevalla 1973, ISBN 91 29 49150 9). Särskilt kapitlet "Pärlbäcken" ger en uppfattning om hur en människoskapad järnbruksam miljö kan accepteras av en 'laxstam' och av denna beroende flodpärlmussla. Sture Roseen berättar på bokens sida 106 och följande om fyndet; blicken svepte över bäckbotten. Musslor i mängd. Stora, svartskaliga flodpärlmusslor! Den äkta flodpärlmusslan, Margaritána margaritifera (pärlbäraren), är också en sällsynthet i Örebro län. Flodpärlmusslan lever endast i rinnande, kalkfattiga vatten. Öring/lax och elritsa måste ha fört den, till vad Roseen kallar Pärlbäcken, efter det att området på tidigt 1600-tal började

stadsplaneras och exploateras som bergslag i Nora Bergsförsamling. Kvarndammen leder sin historia till denna tid. Skall dammen rivas/sänkas riskerar dess musslor störas av föroreningar orsakade av arbeten i vattnet. Exempel på hur flodpärlmusslor tynar där humus och föroreningar stör antyder den förekomst av musslor som läns museets konservator Tore Hansson redovisar från Karlslundsfallen i Örebro.

Lena Bergils

För kulturmiljövården är området av största värde, då det är både representativt för den viktiga bergshantering från 1500-talet och framåt och unikt genom rester av en stad, som erhöll stadsprivilegier men aldrig byggdes upp. Här finns såväl det tidiga agrarsamhället representerat som den första kärnan i svensk industri. Det är ett informativt exempel på vattenkraftens nytta och hur den i århundraden varit – och är - en viktig bas i samhällsbyggandet. Även om andra bergslagsområden i Sverige uppvisar många värdefulla protoindustriella lämningar, är Järle kvarn med omgivningar utan motstycke.

Reflektioner

Rivning för att förbättra faunans livsmiljö.

Det finns inga skäl att i grunden ifrågasätta verkets synpunkter på förbättrade överlevnadsmöjligheter vid fritt rinnande vatten än vid dämmen. Men frågan är mera komplex än så. Efter 2014 har en våg av dammutrivningar gått över landet. Motivet har i nästan samtliga fall varit en önskan från naturvårdens – och älvräddarnas – sida att skapa fria flöden. Antingen för att främja en särskild fauna eller för att tillgodose önskemål om fritidsfiske. Det finns veterligen ingen sammanställning av effekten av detta eller någon nationell bild över förhållandena. Klart är dock att både ägare, lokalbefolkning och lokalsamhällen har drabbats negativt. Kulturmiljövården har gång efter annan fått se sina viktiga miljöer förstörda. Det förefaller som om utrivning av dammar står över annan skyddslagstiftning som kulturmiljövårdens.

Rivning för att följa EU:s vattendirektiv.

Ofta hänvisas till EU: vattendirektiv som skäl till utrivning. EU:s regelverk är enligt dess jurister ”glest skrivet” för att ge medlemsländer möjlighet att anpassa direktiv till de egna förhållandena. EU bedriver också aktivt processer för få länder att behålla och (åter)använda/rusta upp gamla dämmen och kraftverk. Det betraktas som en nästintill CO₂-fri energiproduktion. Ett exempel är det nyligen slutförda projektet ”Restor-Hydro”, vari 12 EU-länder deltog, däribland Sverige. (Kort information finns på <https://player.vimeo.com/video/113830779> eller på hemsidan för småskalig vattenkraft – svenskvattenkraft.se) Skälet är främst att kraftfullt öka en stabil elproduktionen, vilken kan balansera oregelbundenheten i kraft från sol- och vindkraft. Och man påpekar särskilt, att man också ser till att främja fisket, främst genom att göra omlöp av litet olika utformning beroende på de lokala förhållandena. Dammarna är också en resurs när det gäller att reglera vattennivåer till exempel vid extrem torka eller översvämningar. De utgör vidare en viss säkerhet ifråga om vattentillgång vid bränder, brist på vatten i brunnar och depåer. (EU lyfter också fram att den önskade upprustningen kan gynna landsbygdsutvecklingen.) I en av handlingarna i Järleärendet står det, att det behövs ytterligare inventering. Det vore intressant med en inventering av den befintliga faunan i dammbotten. Det kanske är gjort även om det inte framgår av tillgängligt material. Här har dämmen funnits i minst 500 år – en så lång tidsrymd bör rimligen medföra ett andra förhållanden än i det fritt strömmande vattnet.

Rivning för att uppfylla Natura 2000-regler

Vad gäller åberopande av Natura 2000 som motiv, så är frågan om en förändring inom hävd av Natura 2000-områden automatiskt tar över annan, nationell lagstiftning. Det vore i så fall värdefullt att få det prövat.

Rivning för att tillstånd till verksamhet saknas

För närvarande (juni 2020) bedrivs väl egentligen ingen verksamhet kopplad till användning av dammen. Möjligen syftar yttrandet på förhållandet för tre år sedan, när verkets agerande tog mer tydlig form. Att tillstånd saknas beror i så fall på att verket valt att inte ansöka om sådant. Så för att vända argumentationen rätt, är inte bristande tillstånd motiv för utrivning utan utrivning är motiv för bristande tillstånd.

Rivning för att slippa tillsyn, underhåll med mera

Från 2001 och 15 år framåt var kvarnen utarrenderad och arrendatorn svarade för tillsyn, reparationer, elinstallationer. Finansieringen skedde genom att han sålde el till fasta nätet. När Naturvårdsverket valde att säga upp honom, var han just i färd med att iståndsätta ytterligare turbin och öka kapaciteten.

Okklarheter

Andra dämmen i Järle å

Det finns flera dämmen i Järleån. Två av dess ligger nedströms Järle kvarn. För att nå önskad effekt av utrivningen vid Järle kvarn, måste dessa två också rivas ut.

Annars har rivningen av dammen vid Järle kvarn skett i onödan. Det enda rimliga är i dagens situation att avvakta vad som sker vid de nedre dammarna innan man kan få tillstånd att riva ut vid Järle kvarn. Om det nu inte är så, att man vill bädda för utrivning där också genom demoleringen av dammen vid Järle kvarn.

Brist på lyhördhet för lokalsamhällets önskemål

En sak som är slående i det material som gäller hanteringen av rivningen, är att det lokala perspektivet helt saknas. Visst finns i sammanställning bilagor med redovisning av inkomna synpunkter, men dessa tycks inte ha haft någon som helst påverkan på utformning och beslut. Det kan nog inte belasta konsultföretaget, som har lämnat ett väl genomarbetat underlag till beställaren, utan får hänföras till de statliga företrädarna/beställarna inför beslutet. I Europeiska landskapskonventionen (ECL) poängteras särskilt vikten av att lokalbefolkning skall kunna ha inflytande över utvecklingen i sitt närområde/det som påverkar närområdet. Konventionen är knuten i Europarådet och gäller i Sverige sedan den 1 maj 2011. Den har egentligen inte implementerats, dels för att engagemanget har saknats hos berörda myndigheter, dels för att det inte är ett EU-direktiv. Dock gäller den lika fullt. Medborgarnas rättigheter att kunna påverka förändringsprocesser finns dock även tydligt markerat i FN:s konvention om biologisk mångfald (artikel 8j och i senare tillägg. Frågan betonas ytterligare i det fortsatta arbetet med konventions nästa steg, IPBES (Intergovernmental Platform for Biological Diversity and Eco System Services). Det förefaller som om den aspekten inte beaktats i verkets beslut.

Språk, attityd

Det finns i delar av Naturvårdsverkets material ett litet olustigt, lätt försätlig språkbruk, som markerar naturvårdens hegemoni över andra intressen, enkannerligen främst kulturmiljövården. Är detta medvetet, finns det skäl att se över språk och attityder, om omedvetet så bör man likaledes försöka hitta en bättre hantering av språket.

Och slutligen två udda kommentarer

Apropå språkbruk: I handlingarna upprepas gång på gång uttrycket att återställa ån/vattenflödet. Återställa till vad? Tiden före dammanläggningarnas era? Det går inte att ”återställa”. Ingen vet hur det såg ut ”förr, före” dämnena. Säg som det är i stället – riva ut dammarna för att man hellre vill ha fritt flödande vatten. Naturvårdsverket hotar med att ersätta en väsentlig del av kulturmiljövårdens förlorade värde genom att på skyltar visa hur det såg ut före utrivningen. Är inte det som att ge en hungrig gäst en matsedel i stället för god mat? Inga skyltar eller broschyrer kan ersätta den levande miljön.

NATURVÅRDSVERKETS BEMÖTANDE

De yttranden som inkommit har sammanfattats i Bilaga 1 till bemötandet och kommenteras där mer specifikt. Nedan redovisas och bemöts sammanhållet de huvudsakliga frågor och synpunkter som framkommit i målet.

Inledning

Naturvårdsverkets planerade åtgärder vid Järle kvarn har utretts under lång tid och omfattande samråd och utredningar har genomförts. Syftet med ansökan, och som resulterat i den valda utformningen av åtgärderna, är att förbättra vattenmiljöförhållandena i området genom att åstadkomma fria vandringsvägar förbi Järle kvarn samtidigt som de mycket höga kulturmiljövården som området hyser idag bevaras. Åtgärderna behövs även för att rusta upp de skyddsvärda anläggningarna samt för att höja säkerheten och avbördningsförmågan, dvs möjligheten att på ett säkert sätt leda vatten förbi Järle kvarn. Den debatt som ägt rum och de yttranden som inkommit i målet rörande Naturvårdsverkets planerade åtgärder ger intrycket

av att det är fråga om stora förändringar av områdets karaktär, med betydande ingrepp i kulturmiljön. Naturvårdsverket ser det som olyckligt att denna beskrivning har fått ett sådant genomslag. Området kring Järle kvarn är värdefullt ur såväl kulturmiljö- som naturmiljösynpunkt och det finns ingen avsikt att förändra detta förhållande. Naturvårdsverket vill tvärtom bidra till att förstärka dessa värden på kort och lång sikt. Frågan om hur anläggningarna vid Järle kvarn kan anpassas för att tillgodose de höga naturvärden som finns i Järleån utan att detta samtidigt innebär ett oacceptabelt ingrepp i kulturmiljön och anläggningarna har utretts och många olika alternativa lösningar har diskuterats. I dessa utredningar har det varit centralt att hitta en lösning som tillgodoser både behovet av att säkerställa att anläggningarna blir passerbara för den vattenlevande faunan och behovet av att bevara och för framtiden skydda de höga kulturmiljövärden som anläggningarna och miljön kring dessa utgör samt att platsen även i framtiden ska vara ett attraktivt besöksmål för allmänheten. Det har även varit av stor vikt för Naturvårdsverket att hitta en lösning som innebär att den vattenverksamhet som idag bedrivs vid anläggningen i form av reglering av vattenytan uppströms dammen och behovet av kontinuerligt underhåll av dammluckorna ska upphöra. Naturvårdsverket har konstaterat att den nu valda lösningen är den som totalt sett bäst tillgodoser behovet av en fungerande fiskvägslösning och behovet av att säkerställa och skydda områdets kulturmiljövärden. Denna lösning innebär också att samtliga kulturhistoriskt värdefulla byggnader och anläggningar behålls och att det långsiktiga skyddet för dessa anläggningar och byggnader förstärks. Alla åtgärder kommer att ske i samråd med kulturmiljöexpertis och anpassas efter förhållandena på platsen. Den mest påtagliga konsekvensen av åtgärderna är att gränsen mellan strömmande vatten och plan vattenspegel kommer att förskjutas från dammbyggnaden. Åtgärderna innebär dock inte att hela den nuvarande vattenspegeln kommer att försvinna utan det är främst ett område om 30 meter uppströms dammen som påverkas, där vattenmiljön blir en strömmande sträcka. Nivån på vattenytan i dammen uppströms denna sträcka sänks också något i förhållande till dagens vattennivåer.

Ansökan omfattar sammanfattningsvis följande åtgärder:

- I befintlig dammkonstruktion tas luckorna bort, inklusive balkarna mellan dessa luckor samt även de betongfundament som utgör trösklarna i utskovsluckorna. Detta innebär att möjligheten att bedriva aktiv reglering av vattennivån i dammen upphör, men i övrigt kommer dammkonstruktionen/bron att finnas kvar och förstärkas.
- Grävning och utläggning av sten i åfåran ca 30 m upp- respektive nedströms anläggningen för att åstadkomma ett estetiskt tilltalande vattendrag samt en fungerande fiskvandringssväg.
- Erosionsskydd vid befintliga kulturhistoriskt värdefulla byggnader och anläggningar, dvs längs kvarnbyggnaden, dammpelaren samt längs vänster strand uppströms dammen. Detta är skyddsåtgärder för att säkerställa bevarandet av de äldre anläggningsdelarna inför framtiden. Som framgår nedan kommer erosionsskyddet vid kvarnbyggnaden att delvis utformas som ett stenmurverk.

De planerade åtgärderna kommer att bidra till en säkerhetshöjning och upprustning av området som helhet. Som tidigare påtalats, men som Naturvårdsverket återigen vill understryka, kommer alla tillståndsgivna åtgärder samt även de övriga åtgärder som vidtas i området (t ex detaljutformning av räcke, materialval, skyltning m m) att ske i samråd med länsstyrelsen och med stöd av antikvarisk expertis, för att gestaltningen ska anpassas på lämpligt sätt med hänsyn till kulturmiljön i området. Som närmare beskrivs i en fördjupad rapport från Norconsult, se Bilaga 2 till bemötandet, är det fråga om en anläggning som har byggts om och förändrats genom åren och där det i vissa delar föreligger ett påtagligt behov av renovering. Senast under sommaren 2020 har tillfälliga förstärkningsarbeten skett av brobanan och ett skyddsräcke uppförts. Med hänsyn till de önskemål som framförts i yttrandena godtar Naturvårdsverket utöver tidigare åtaganden även att

- anlägga ny intagskanal/träränna vid kvarnbyggnaden som ersättning för den nuvarande trärännan,
- utföra nytt erosionsskydd vid kvarnbyggnaderna i form av stenmurverk, se illustration i Bilaga 2, avsnitt 2.2.5 till bemötandet, samt
- uppföra nytt broräcke i gjutjärn.

Nedanstående figurer är hämtade från den tekniska beskrivningen i ansökan, och det framgår att den framtida utformningen skiljer sig i begränsad omfattning från dagens förhållanden, i synnerhet i fråga om påverkan på anläggningsdelar över vattenytan. Trärännan kommer som nämnts ovan att vara kvar med en något ändrad placering, vilket inte framgår av bild 2, men däremot av bild 3 (motsvarar Figur 12 i Bilaga 2 till bemötandet).

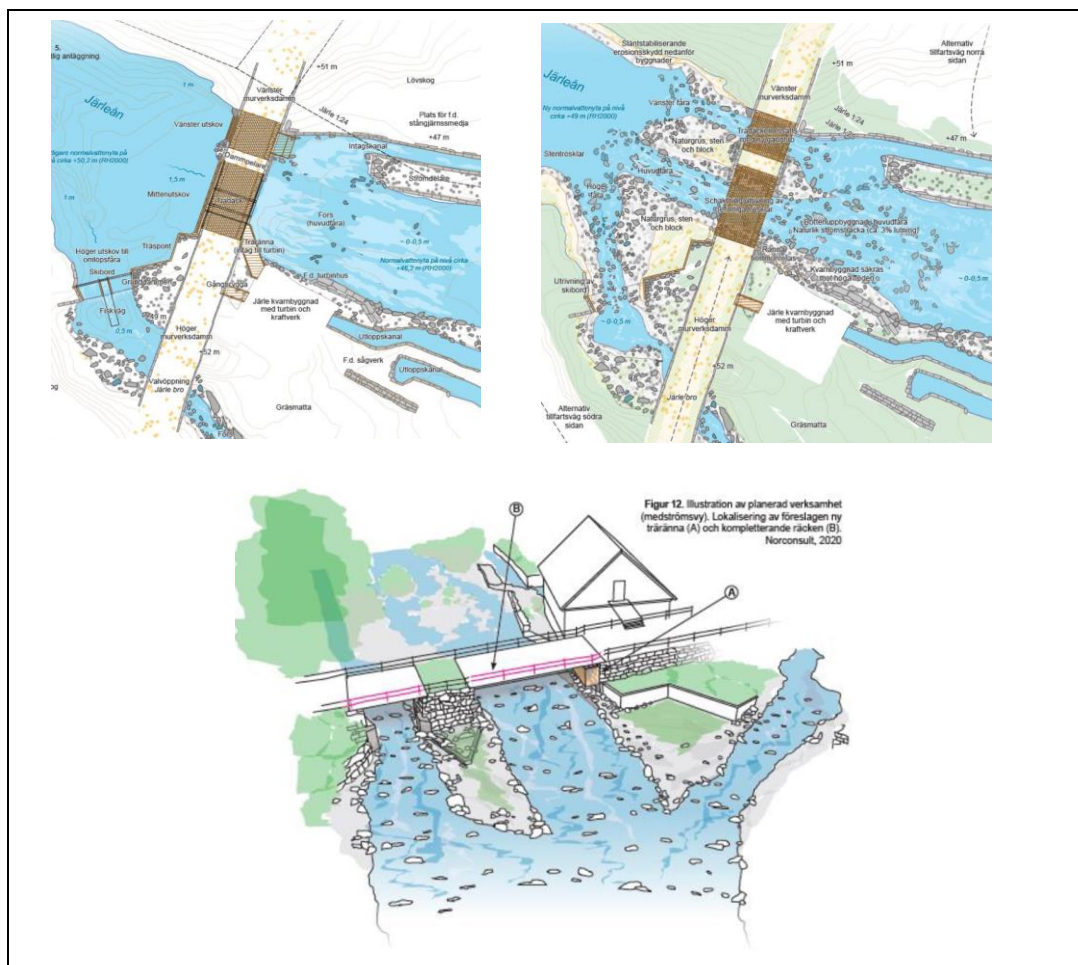

Bild 1 uppe till vänster:

Befintlig utformning, Figur 5 i tekniska beskrivningen.

Bild 2 uppe till höger:

Planerad gestaltning, Figur 10 i tekniska beskrivningen.

Bild 3 under:

Planerad gestaltning (Figur 12 i Bilaga 2).

Allmänt om inkomna synpunkter

Av inkomna yttranden framgår att det finns en stor oro för hur de ansökta åtgärderna kommer att påverka områdets höga kulturmiljövärden. Merparten av de som yttrat sig anser att åtgärderna kommer att innebära ett oacceptabelt intrång i kulturmiljön och motsätter sig därför att tillstånd meddelas. Som utvecklats ovan delar inte Naturvårdsverket denna uppfattning utan anser att åtgärderna är förenliga med

kulturmiljövärdena och bidrar till att bevara dessa genom att förstärka befintliga anläggningar. Järle kvarn har förändrats under årens lopp och en strömmande vattenfåra anknyter historiska förhållanden samtidigt som byggnader för tillvaratagande av vattenkraften bibehålls. Området är utpekad som riksintresse för naturvården såväl som för kulturmiljövården och åtgärderna har utformats som en avvägning mellan dessa två intressen. Flera av de som yttrat sig anser att Naturvårdsverket istället borde ha valt en fiskvägslösning som innebär att luckorna och dämningen bibehålls, bl. a Nora kommun utvecklar detta och har tagit fram skisser med alternativa lösningar. Som närmare utvecklas nedan anser Naturvårdsverket att den valda lösningen med utrivning av luckorna i dammen sammantaget är en bättre lösning, och förenlig med miljöbalkens bestämmelser. Det är inte fråga om att inom ramen för nu aktuell prövning väga alternativa förslag mot det nu ansökta, utan att bedöma konsekvenser av vald utformning. I Norconsults kompletterande rapport, Bilaga 2 till bemötandet, framgår mer i detalj de överväganden som gjorts inför vald ombyggnad. Några av de som yttrat sig är oroliga över hur brokonstruktionen påverkas av de sökta åtgärderna och att grundvattenförhållanden uppströms dammen kommer att påverkas negativt när vattenytan sänks av. Flera anser att förekomsten av och påverkan på fornlämningar inom det område som berörs av sökta åtgärder behöver utredas närmare. Naturvårdsverkets uppfattning i detta avseende är att det föreligger ett fullt tillräckligt underlag för att kunna göra en teknisk bedömning av planerade åtgärder och konsekvenserna av dessa. Av Bilaga 2 till bemötandet framgår de byggnadstekniska förutsättningarna mer i detalj. Det är fråga om utrivning och restaurering av en damm med tillämpning av konventionella metoder och tekniker och det finns god kunskap om förhållandena på platsen. Hur hänsyn ska tas till fornlämningar prövas enligt kulturmiljölagstiftningen. Nedan bemöter Naturvårdsverket inledningsvis de synpunkter som framförts rörande påverkan på kulturmiljövården och i samband med detta även Riksantikvarieämbetets och länsstyrelsens yttranden mer i detalj. Därefter kommenteras vissa ytterligare sakfrågor, men i övrigt hänvisas till Bilaga 1 till bemötandet.

Påverkan på kulturmiljö och avvägning mellan kulturmiljö- och naturvårdsintressen

Avvägning mellan riksintressen

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har i sitt yttrande framfört bedömningen att söka åtgärder medför en påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården. Av RAÄ:s yttrande framgår att myndighetens bedömning utgår från att de planerade åtgärderna innebär omfattande fysiska ingrepp i den befintliga kulturmiljön. Även länsstyrelsen har efterfrågat ytterligare information om påverkan på riksintressen. Den bedömning och avvägning som Naturvårdsverket gjort när det gäller avvägningen mellan de två olika riksintressen som gäller för området, dvs riksintresset för naturmiljövården Järleån samt riksintresseområdet för kulturmiljövården Bondebyn-Järle-Yxe redovisas i avsnitt 9 i MKB:n. Här framgår att anläggningen idag medför en skada för naturvårdsintresset och att det inte föreligger någon långsiktigt tryggad ekologisk utveckling av de värden som riksintresset för naturmiljövården avser att skydda. Planerad verksamhet innebär att en nödvändig miljönytta tillkommer Järleån. Den fria vandrigen för öring är av central betydelse för den biologiska mångfaldens långsiktiga bevarande i vattendraget, och därmed själva kärnvärdet i riksintresseområdet. Den uppdämda vattenytan eller regleringen av Järleån, som är de aspekter som skulle kunna påverkas negativt av ansökta åtgärder har däremot inte pekats ut som kärnvärde för riksintresseområdet för kulturmiljövården. De positiva konsekvenserna för naturvården bedöms därför sammantaget överstiga betydelsen av planerade ingrepp i kulturmiljövården. Naturvårdsverket anser inte att det är fråga om en påtaglig påverkan på riksintresset för kulturmiljövården, eller att RAÄ på ett rättvisande sätt beskriver påverkan under anläggnings- respektive driftskedet. Som påpekats ovan innebär sökta åtgärder ingen förändring av de byggnadsverk som bär upp kulturmiljövårderna utan endast av vattenspegeln närmast dammen. Av RAÄ:s yttrande framgår inte heller om man beaktat att de sökta åtgärderna även har positiva effekter på kulturmiljön, genom att befintliga anläggningar renoveras samt att byggnaderna skyddas mot erosionsskador vid höga flöden och att en återskapad forsmiljö kan öka förståelsen för den betydelse som vattenkraften har haft för de verksamheter som historiskt har bedrivits på platsen och varför dessa lokaliserats just hit. Naturvårdsverket anser att dessa för kultur-

miljön positiva effekter ska vägas in i bedömningen av hur åtgärderna påverkar riksintresset för kulturmiljön och står fast vid sin bedömning att de sökta åtgärderna sammantaget kommer att få en mycket begränsad påverkan på områdets kulturmiljö.

Prövning enligt kulturmiljölagen

RAÄ uttalar att ansökan, såsom den nu är utformad, inte kan ligga till grund för ett beslut om de planerade åtgärdernas tillåtlighet enligt kulturmiljölagen. Det stämmer att en ansökan enligt 11 kap miljöbalken normalt sett inte innehåller de uppgifter som är relevanta för en prövning enligt kulturmiljölagstiftningen. Det underlag som tagits fram inför upprättandet av nu aktuell ansökan tar primärt sikte på den prövning som ska göras enligt miljöbalken vilken omfattar påverkan på kulturmiljön i sin helhet. Miljöbalken och kulturmiljölagen gäller, som Riksantikvarieämbetet samtidigt framhåller, parallellt och för att sökta åtgärder ska kunna genomföras krävs att de är förenliga med båda dessa lagstiftningar. Naturvårdsverket kommer, som tidigare nämnts i ansökan, att söka de tillstånd som behövs enligt kulturmiljölagen, såvitt nu kan bedömas är det fråga om tillstånd till ingrepp i fornlämning. Inför denna prövning kommer bl.a. en arkeologisk förundersökning enligt 2 kap. 13 § kulturmiljölagen att genomföras. Prövningen enligt miljöbalken sker mot miljöbalkens tillåtlighetsregler som bl.a. tar sikte på verksamhets påverkan på den berörda kulturmiljön i sin helhet. Prövningen enligt kulturmiljölagen omfattar påverkan på enskilda fornlämningar och är betydligt mer detaljerad än den prövning som görs enligt miljöbalken. Det är också först när det står klart vilka arbeten som ska genomföras och en detaljprojektering har skett, som det går att bedöma om och i vilken omfattning det är nödvändigt att göra ingrepp i fornlämningar. Vidare krävs i detta fall också att tillstånd erhållits för anläggande av fångdammar. Det är därför lämpligt och nödvändigt att prövningen enligt kulturmiljölagen görs efter det att miljöbalksprövningen är klar. Det underlag som finns i målet gällande förekomst av fornlämningar är enligt Naturvårdsverkets uppfattning tillräckligt för att göra de avvägningar som krävs enligt miljöbalkens hänsynsregler. Naturvårdsverket anser att det varken är lämpligt eller föreligger någon rättslig grund för att samordna prövningen enligt miljöbalken och kulturmiljölagen. Miljöbalken och kulturmiljölagen gäller parallellt, vilket innebär att en verksamhet eller åtgärd måste som vara

förenliga med båda lagarna för få utföras eller bedrivs. Naturvårdsverket är som verksamhetsutövare skyldig att se till att alla de tillstånd som krävs för verksamheten erhålls.

Arkeologisk undersökning

Såväl länsstyrelsen som RAÄ tar i sina yttranden upp frågan om behovet av att göra en arkeologisk undersökning av arbetsområdet innan arbetena påbörjas. Naturvårdsverket har haft ett inledande samråd med länsstyrelsen inför prövningen enligt kulturmiljölagen och Naturvårdsverket kommer att ansöka om tillstånd för de ingrepp i fornlämningar som inte går att undvika. Naturvårdsverket har gjort bedömningen att en tillfällig tillfartsväg på norra sidan om ån, nedströms dammen, kommer att behöva dras över eller i anslutning till fornlämningen med RAÄ:nr Nora 91:1. En arkeologisk förundersökning kommer därför att genomföras och vid denna undersökning kommer det att klargöras vilka fornlämningar som finns inom det område som berörs av de sökta åtgärderna och deras närmare lokalisering. För att kunna fastställa vilken eller vilka fornlämningar som det blir aktuellt att göra ingrepp i och omfattning på ingreppet krävs dock att det i detalj är fastställt hur arbetena kommer att utföras, vilket sker i samband med detaljprojekteringen efter det att tillstånd enligt miljöbalken har meddelats, enligt vad som beskrivs i figuren ovan. Den arkeologiska förundersökningen kommer således att utvisa om det blir nödvändigt med ytterligare ingrepp i fornlämningar. När den arkeologiska undersökningen därefter lämpligen bör utföras och omfattningen av denna kommer att hanteras inom ramen för processen enligt kulturmiljölagen. De eventuella fornlämningar som kan förekomma innebär inget hinder mot genomförandet av åtgärderna, utan kan eventuellt föranleda skyddsåtgärder och det saknas anledning att göra sådana undersökningar innan tillstånd till vattenverksamheten har erhållits.

Ytterligare rörande genomförande och gestaltning

Riksantikvarieämbetet har framfört ett antal synpunkter rörande genomförandet av de av Naturvårdsverket ansökta åtgärderna samt förslag till villkor för tillståndet enligt nedan. Naturvårdsverkets inställning och kommentarer redovisas i anslutning till respektive punkt:

- a) att det inför prövningen av ansökan behöver tas fram ett utlåtande av antikvariskteknisk expertis om riskerna för brokonstruktionen när fundamenten och trösklar tas bort.

Naturvårdsverket vill tydliggöra att brokonstruktionen inte äventyras av borttagande av luckorna, men att bron vilar på mittstöd som att kommer monteras ned. Hela brokonstruktionen kommer därför att bytas ut i sin helhet vilket innebär att brobanan lyfts bort samt att balkar och mittstöd tas bort i syfte att möjliggöra en utrivning av tröskeln. Varken primär- eller sekundärbalkar, brobana eller syllar kommer således att vara kvar under själva genomförandet vid utrivningen. Dessa kommer inte att återanvändas, då den nya bron som ska anläggas behöver utföras med helt nya brobalkar utan mittstöd. Det som kräver särskilt övervägande är hur brons landfästen ska åtgärdas för de nya balkarna. Detta är inte möjligt att avgöra med säkerhet innan arbetena har påbörjats. En noggrann undersökning av damm/bropelarens anslutning till undergrunden samt landfästena förutsätter att undersökningen kan utföras i torrhet. Det är därför lämpligt att en byggteknisk undersökning genomförs först i samband med planerade arbeten. Naturvårdsverket har dock inget att erinra mot att det regleras i villkor för tillståndet enligt miljöbalken att en byggnadsteknisk undersökning av bron, pelare och landfästen ska genomföras i samråd med byggnadsteknisk kompetens.

- b) att arbetena behöver utföras med den kompetens som krävs för att undvika skador på konstruktionen och att denna ges en för kulturmiljön lämplig utformning.

Arbetena kommer att utföras i samråd med länsstyrelsen och av byggnadstekniskt kunnig personal. De arbeten som utförs vid anläggningen med stöd av tillståndet enligt miljöbalken sker enligt konventionell teknik och innebär inte några särskilt komplicerande moment. Frågor om detaljutformning bestäms i samråd med kulturmiljöexpertis inom länsstyrelsen.

- c) att det bör föreskrivas ett villkor om att fundamenten, för det fall dessa skulle raseras, uppförs med kallmurningsteknik.

Som framgår av Bilaga 2 (s. 13) till bemötandet finns skador på dammkonstruktionen i dagsläget och planerade åtgärder innebär att dessa åtgärdas. Företrädesvis kommer kallmurningsteknik att tillämpas där det är möjligt vid

återuppbyggnad av stenmurverket, däremot är det inte möjligt att föreskriva detta som ett ovillkorligt krav, dels då betongarbeten redan förekommer på anläggningen samt då återuppbyggnaden även behöver ta hänsyn till säkerhetsmässiga aspekter. Däremot kommer som påpekats alla åtgärder att utformas för att anpassas till kulturmiljön och ske i samråd med erforderlig kompetens.

d) att intagskanalen till kvarnbyggnaden så långt som möjligt bör bibehållas. Nuvarande intagskanal/träränna behöver tas bort i samband med arbetenas genomförande. Trärännan har ett modernt ursprung, även om den är i dåligt skick, och står på ett betongfundament. Naturvårdsverket har dock inte något att erinra mot att ersätta befintlig ränna med en ny, på huvudsakligen samma plats, se Bilaga 2, avsnitt 2.2.3 till bemötandet. Slutlig utformning och förankring av rännan sker lämpligen i samråd med länsstyrelsen.

e) att villkor ska föreskrivas om skyldighet att omforma inloppet om det skulle visa sig att åfåran under bron blir torrlagd under stora delar av året.

Kontrollprogrammet bör under de första årens verksamhet kunna innehålla ett krav på redovisning av hur stor del av vattenfördelningen som går i den södra åfåran.

De ansökta åtgärderna har utformats för att uppnå en fördelning mellan vattenvägarna, och i den utsträckning detta inte blir fallet kan mindre justeringar av sten komma att bli aktuellt. Det framstår inte som befogat att föreskriva ett särskilt krav på kontroll.

f) att villkor ska föreskrivas om att Naturvårdsverket är skyldig att upprätthålla en normalvattenyta på +49 meter. Bron bör återuppbyggas med samma eller nästa samma bredd som den nuvarande bron och förses med ett brodäck med grova plankor.

De planerade åtgärderna har utformats för att medelvattentytan uppströms den naturliga tröskeln ska hållas på nivån ca +49 meter. Någon möjlighet att med dammen reglera vattennivån uppströms det nuvarande dammläget kommer av naturliga skäl inte finnas när dammluckorna har tagits bort. Däremot finns som påpekats ovan möjlighet att justera vattenvägarna i detaljutformningen, för att vattnet ska få ett lämpligt flöde. Naturvårdsverket har för avsikt att gestalta den ombyggda brobanan så att denna får samma utseende som idag, men anser inte att

det är en fråga som kan eller ska regleras i ett tillstånd enligt miljöbalken utan att detta hör samman med gestaltningen av området, som ska ske i samråd med länsstyrelsen och kulturmiljöexpertis.

Beslut om byggnadsminnesförklaring

Nora kommun har begärt att målet vilandeförklaras i avvaktan på att Riksantikvarieämbetet prövar kommunens begäran om omprövning av beslutet från 2018 (Beslut 2018-06-04 dnr. 3.4.3-6081-2016) att inte föreslå att regeringen förklarar byggnaderna som statliga byggnadsminnen. Att kommunen avser att ansöka om omprövning Riksantikvarieämbetets beslut från 2018 utgör enligt Naturvårdsverkets uppfattning inget skäl för att nu vilandeförklara målet. Frågan om en utrivning av dammluckorna är förenlig med ett eventuellt beslut om statligt byggnadsminne aktualiseras först när det finns ett sådant beslut. Om ett tillstånd enligt miljöbalken skulle stå i strid mot föreskrifterna för ett sådant beslut kan detta innebära att det krävs ett tillstånd till ändring av byggnadsminnet, vilket prövas i särskild ordning. Naturvårdsverket motsätter sig därför yrkandet om vilandeförklaring.

Alternativa fiskväglösningar

Flera av de som yttrat sig anser att Naturvårdsverket istället borde ha valt en fiskväglösning som innebär att luckorna och dämningen bibehålls. Nora kommun har presenterat alternativa förslag på fiskväglösningar. Riksantikvarieämbetet delar Naturvårdsverkets uppfattning att lösningarna med ett inlöp i huvudfåran eller med ett omlöp på den norra sidan av ån innebär ett för stort ingrepp i kulturmiljön och att dessa lösningar därmed inte kan ses som några realistiska alternativ till den nu valda lösningen. Riksantikvarieämbetet anser dock att frågan om möjligheterna att anordna en fiskväglösning i den södra åfåran under stenvalvsbron behöver utredas ytterligare. Naturvårdsverket har inför framtagandet av ansökan grundligt utrett olika alternativa fiskväglösningar och funnit att ingen av dessa tillgodoser både målet att skapa en väl fungerande fiskväglösning och målet att skydda och bevara den värdefulla kulturmiljön vid Järle kvarn. För Naturvårdsverkets del har det också varit viktigt att hitta en lösning som innebär att regleringen med och behovet av underhåll av luckorna upphör. De sökta åtgärderna är den lösning som enligt

Naturvårdsverket totalt sett bäst uppfyller dessa krav. Naturvårdsverket kan inte se att ytterligare utredningar skulle kunna förändra denna slutsats, och i Bilaga 2 till bemötandet redovisas skälen för detta ställningstagande ytterligare och varför det inte varit aktuellt med en fiskväg i den södra åfåran. Sammantaget handlar det om att en sådan lösning skulle innebära en mer förändrad strömbild i området som helhet, problem med anlockning, samt att det skulle krävas kostsamma åtgärder på befintliga konstruktioner för att förbättra och upprätthålla säkerheten samt behovet av en ökad avbördningsförmåga. Det måste också beaktas att det är fråga om åtgärder i ett område som är utpekad som ett Natura 2000-område, och därmed tas hänsyn till de höga krav som ställs på bevarandet av de värden som Natura 2000-området är avsett att skydda.

Naturmiljö/vattenmiljö

Nyttan för vattenmiljön av planerade åtgärder har ifrågasatts av flera olika skäl, bland annat utrivningens konsekvenser för öringbeståndet och flodpärlmusslan. Det har även ifrågasatts att asp förekommer i vattendraget. Nora kommun pekar på olika omständigheter och förhållanden där effekten kan ifrågasättas eller som taget för sig inte kan motivera ansökt utrivning. Naturvårdsverket anser att det finns många skäl som sammantaget motiverar ansökta åtgärder, och att de invändningar och den argumentation som framförs såvitt avser enskilda aspekter inte motsäger den sammantagna nyttan av åtgärderna för vattenmiljön. Det kan knappast ifrågasättas att en utrivning kommer att främja öringbeståndets långsiktiga status i vatten-systemet, vilket i sin tur möjliggör en återkolonisering av exempelvis flodpärlmussla, även om det finns exempel på andra specifika situationer där en sådan effekt inte konstaterats. Ökade vandringsmöjligheter för fisk har även bedömts som önskvärt från vattenmyndighetens sida utifrån förhållandena i vattenförekomsten. Såvitt avser asp förekommer denna rikligt i nedströmsliggande sjön Väringen och vandrar uppströms i Järleån/Dyltaån (Järleån byter namn till Dyltaån ca 10 km söder om Järledammen). Fisken förekommer således bland annat i Järleån/Dyltaåns nedre delar. I Havs- och vattenmyndighetens åtgärdsprogram för asp lyfts Dyltaån fram som ett prioriterat område för åtgärder; bland annat åtgärdande av vandringshinder, omprövning av vattendomar samt biotoprestaurering.

Länsstyrelsens synpunkter

Länsstyrelsen har begärt att ansökningshandlingarna kompletteras i vissa avseenden innan länsstyrelsen yttrar sig över ansökan i sin helhet, bl. a. i fråga om påverkan på naturmiljön, kulturmiljön, boendemiljön, fornlämningar samt på miljö kvalitetsnormerna. Länsstyrelsen har även begärt förtydligande i frågan om den pågående vattenverksamheten kommer att avslutas när sökta åtgärder har genomförts.

Länsstyrelsens synpunkter bemöts nedan samt även i vissa detaljer i Bilaga 1 till bemötandet. I fråga om avvägning mellan riksintressen och länsstyrelsens synpunkter rörande prövningen enligt kulturmiljölagen får Naturvårdsverket hänvisa till vad som angivits ovan under avsnitt 3. Länsstyrelsen kommer att ha stora möjligheter att påverka utförandet av åtgärderna såväl som samrådspart vid genomförande av de tillståndspliktiga åtgärderna, men också vid prövningen enligt kulturmiljölagen samt gestaltningen av området som helhet. Naturvårdsverket anser att ansökningshandlingarna innehåller erforderlig information för att konstatera att ansökta åtgärder inte strider mot icke-försämringskravet eller äventyrar möjligheten att uppnå miljö kvalitetsnormerna. Naturvårdsverket anser inte att det kan föreligga någon oklarhet i frågan om att åtgärderna även har en positiv konsekvens för uppnåendet av miljö kvalitetsnormerna. Utrivningen av dammen och återskapandet av en naturlig åfåra innebär att konnektiviteten förbättras avsevärt. Vidare förbättras förutsättningarna för transport av näringsämnen och sediment lokalt vid anläggningen när luckorna tas bort och regleringen upphör. Länsstyrelsen anser även att det behöver göras en grundligare analys av hur förändringarna i kulturmiljön långsiktigt påverkar boendemiljön. Med hänsyn till de begränsade förändringarna vid anläggningen har Naturvårdsverket svårt att se någon koppling till boendemiljön eller hur en sådan analys skulle kunna göras och anser därmed inte att detta är ett krav som kan ställas inom ramen för tillståndsprövningen. Biotopvårdande åtgärder planeras att ske inom ett område om ca 30 meter upp- och nedströms nuvarande dammläge, se figur 10 i den tekniska beskrivningen. Den slutliga omfattningen av det område som berörs av biotopvårdande åtgärder och var stenar och block kommer att placeras kommer att kunna fastställas först när botten har torrlagts i samband med åtgärdernas genomförande. Dessa kommer att läggas ut med grävmaskin och för att skapa avsedda vattenvägar. Naturvårdsverket åtar sig att

flytta fiskar och eventuella musslor som uppehåller sig i arbetsområden innan torrläggningen sker och har inget att erinra mot att frågan hanteras i kontrollprogrammet. Länsstyrelsen önskar även ett förtydligande om det kommer att bedrivas någon vattenverksamhet vid anläggningen eller om det fortsatt kommer att finnas någon dämmande verksamhet kvar. Genom åtgärderna kommer samtliga delar som möjliggör reglering och dämning av Järleån att avlägsnas, däremot kommer det gamla brofundamentet att finnas kvar vilket i sig utgör en vattenanläggning. I fråga om utredningar enligt kulturmiljölagen samt uppgifter om byggnadstekniska förhållanden hänvisas till vad som redovisats ovan, samt i Bilaga 2 till bemötandet. Såvitt avser damm- och forsboten påverkas inte denna på annat sätt än att en del av området kommer att överlagras av naturliga stenmassor för utjämning. Lösa sediment uppströms dammen kommer att avlägsnas eller till viss del sköljas ut. Den stenpäls som bildats nedströms utskovet kommer att försvinna till förmån för den biologiska mångfalden. En naturlig stentröskel innebär att större block grävs ned i fårans botten samt att sten/- grusfraktioner som är anpassade för rådande vatten-föringar tillförs. Inga ingjutningar i botten bedöms i nuläget som aktuella. Såvitt avser erosionskydd har dessa beskrivits närmare ovan samt i Bilaga 2 till bemötandet, och dessa kommer bl. a att anläggas längs kvarnbyggnadens fundament i de delar som riskerar att utsättas för hög vattenföring och erosion. Längs stränderna kommer erosions-skydden att kompensera den tryckförlust mot strandbrinken som uppstår av en sänkt vattenyta. Massor tillförs som består av naturliga sten- och jordmassor som över-lagras av erosionsbeständiga fraktioner. Över vattenytan kommer endast naturligt rundade sten, block och grus att vara synliga. Efter ett par växtsäsonger kommer stränderna att vara bevuxna.

Naturvårdsverket framför följande synpunkter i sitt andra bemötande angående länsstyrelsens yttranden. Länsstyrelsen tillstyrker ansökan och, i allt väsentligt, även de villkor som Naturvårdsverket har föreslagit. Länsstyrelsen yrkar för egen del att det föreskrivs ett villkor som säkerställer att material som är anpassat till kulturmiljön används vid arbeten på den befintliga brokonstruktionen och att åtgärder vidtas för att kompensera för den förlust av kulturmiljövärden som kan uppkomma genom de sökta åtgärderna. Länsstyrelsen anser att de sökta åtgärderna

medför en påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljö och innebär att markanvändning vid dammen ändras. Länsstyrelsen bedömer dock att de sökta åtgärderna är nödvändiga för att nå gynnsam bevarandestatus för utpekade naturtyper och arter i berört Natura 2000-område och för att kunna nå beslutad miljö kvalitetsnorm. Länsstyrelsen anser även att den sökta lösningen är den som innebär minst skada på kulturmiljön jämfört med övriga utredda alternativ.

Såvitt avser länsstyrelsens tillägg till villkorsförslag 5 (avseende biotopvårdande åtgärder) ser inte Naturvårdsverket att detta tillägg tillför något i sak utan snarare kan riskera att utgöra en onödig inskränkning för det fall åtgärder behövs av andra skäl. Naturvårdsverket vidhåller därför sitt ursprungliga villkorsförslag. I fråga om länsstyrelsens omformulerade förslag avseende genomförandet av åtgärderna har Naturvårdsverket inte något att erinra mot innebörden i villkoret med den anmärkningen att åtgärderna avses att ske på huvudsakligen det sätt som beskrivits i ansökan. Givet detta kan villkorsförslaget godtas. Naturvårdsverket har åtagit sig att återuppföra broräcket i gjutjärn och har även för avsikt att återanvända material så långt som möjligt, men anser inte att det av länsstyrelsen föreslagna villkoret är lämpligt då det i alltför hög grad styr detaljgenomförandet, som länsstyrelsen kommer att ha ett stort inflytande över. Naturvårdsverket anser inte att det föreligger något behov av utförande av kompensationsåtgärder eller utredning i frågan, med hänsyn till de åtaganden som gjorts i målet. Naturvårdsverket vidhåller, av de skäl som tidigare framförts, att den valda lösningen är den lösning som totalt sett bäst tillgodoser både riksintresset för natur- och kulturmiljövården och att åtgärderna inte innebär någon påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården. Naturvårdsverket kan upplysa om att en ansökan enligt 2 kap 12 § kulturmiljölagen har lämnats in till länsstyrelsen för att länsstyrelsen ska kunna fatta beslut om inledande av en arkeologisk förundersökning.

Nora kommun

Nora kommun anser sammanfattningsvis att Naturvårdsverket inte har visat man har erforderlig rådighet för de sökta åtgärderna. Det finns ett antal förrättningshandlingar som avser aktuellt område och fastighetsbestämning har senast 2019

genomförts i området för att bestämma gränser mellan bl. a Järle 1:25 som ägs av Naturvårdsverket och samfälligheten s:1 samt Järle 1:20, vilken förrättning kommunen också hänvisar till. Av protokollet i nämnda förrättning framgår att i gemensamhetsanläggningen Järle ga:3 som bildades 1983 ingår underhåll av slitagebanan på bron men att det är länsstyrelsens naturvårdsenhet, dvs idag Naturvårdsverket, som iståndsätter själva bron. Det kan konstateras att nu aktuella åtgärder avser utrivning enbart av den del av anläggningen som använts för uppdämning och reglering av Järleån. Att Naturvårdsverket tagit över dessa anläggningar för kvarndriften, rätten att bibehålla dessa samt fallrätten till vattenområdet framgår av köpeavtalet från 1979 mellan Ture Holmbergs dödsbo m fl. som kommunen bilägger sitt yttrande. Naturvårdsverket har inte uppfattat att någon har framfört anspråk på äganderätten till dammen eller motsatt sig förstärkningsåtgärder på kvarvarande delar, vilket enligt lantmäteriets beslut också åligger staten. Som framgått av Naturvårdsverkets tidigare bemötande har flera reparationsåtgärder också skett historiskt. Naturvårdsverket vidhåller därmed att det föreligger erforderlig rådighet att ansöka om tillstånd för aktuella åtgärder med hänvisning till fastighetsrättsliga förhållanden, men får påminna om att det föreligger vattenrättslig rådighet även med stöd av 2 kap 5 § lagen med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet. Naturvårdsverket har yrkat tvångsrätt med stöd av 28 kap 10 § miljöbalken för åtgärder inom Järle ga:3 för att utföra planerade arbeten som inte sker på de anläggningar som Naturvårdsverket förfogar över. De uppgifter som hittills framkommit talar inte för att det skulle vara erforderligt att utvidga yrkandet till att även omfatta s:1 samt Järle 1:20, men frågan kan lämpligen beröras närmare vid kommande huvudförhandling i målet.

Enskilda intressen

Det har inkommit synpunkter från flera organisationer och enskilda berörda. Dessa yttranden har sammanfattats i Bilaga 1 till bemötandet, och Naturvårdsverket hänvisar till vad som anförts ovan i bemötande av dessa, samt de kommentarer som införts i bilagan. Jan Larsson och Monika Aune begär ersättning med 2,5 Mkr för den skada på deras fastighet och rörelse som de anser att den sökta vattenverksamheten skulle orsaka. Enligt fastighetsägarna innebär en sänkning av vattennivån

uppströms dammen att grundvattennivån inom deras fastighet Järle 1:20 sjunker med följd att skogens tillväxt påverkas negativt och att en ny brunn kan behöva anläggas. Vidare innebär utrivningen att platsen blir mindre attraktiv som turistmål vilket medför minskade intäkter inom deras rörelse. Naturvårdsverket bestrider ersättningsyrkandena. Det saknas anledning att anta att utrivning av dammluckorna kommer att orsaka en skadlig påverkan på grundvattennivån i området och att det skulle finnas risk för att förutsättningarna att bedriva skogsbruk på fastigheten påverkas negativt eller att det blir nödvändigt att anlägga en ny djupborrad brunn. Områdets kulturmiljövärden kommer till stora delar bestå efter det att luckorna rivits ut och biotopvårdande åtgärder genomförts. Vidare kommer de planerade åtgärderna att stärka områdets naturvärden. Enligt Naturvårdsverket saknas belägg för att de planerade åtgärderna skulle medföra de skador som Jan Larsson och Monika Aune begär ersättning för. Någon utredning som styrker att uppkomsten och omfattningen av de påstådda skadorna har inte heller presenterats. Skulle ansökta åtgärder medföra skador som inte förutsetts av Naturvårdsverket finns möjlighet för berörda att anmäla anspråk på ersättning för oförutsedd skada under en period efter arbetenas genomförande.

I sitt andra bemötande ger Naturvårdsverket följande synpunkter. Fastighetsägarna anser bl. a att det, innan tillstånd meddelas, behöver genomföras geotekniska undersökningar i syfte att bedöma åtgärdernas effekter på grundvatten och släntstabilitet. Som tidigare framförts saknas anledning att anta en utrivning av dammluckorna kommer att påverka grundvattennivån i området negativt. Det saknas vidare anledning att anta att en avsänkning av vattenytan uppströms dammen kommer att påverka stabiliteten på omgivande slänter negativt. De erosionsskydd som Naturvårdsverket ansöker om att få anlägga vid slänten mot befintliga byggnader på norra sidan av ån, uppströms dammen, kommer även att ha en släntstabiliserande effekt. Det kan i sammanhanget tilläggas att vattennivån närmast uppströms dammen efter utrivningen kommer att hamna på ungefär den nivå som historiskt uppkommer vid perioder med låga flöden och att det inte finns några indikationer på att låga vattennivåer uppströms dammen skulle ha haft någon negativ påverkan på släntstabiliteten eller grundvattennivåer i området.

Fastighetsförhållanden vid Järle kvarndamm

Nora kommun samt NBF ifrågasätter såväl att Naturvårdsverket äger kvarndammen som rätten att vidta ansökta åtgärder. Som Naturvårdsverket tidigare har bekräftat har en fastighetsbestämning skett för att bestämma gränser mellan bl. a Järle 1:25 som ägs av Naturvårdsverket och samfälligheten Bondbyn S:1 samt Järle 1:20, vilken förrättning kommunen också bilagt sitt yttrande. Här framgår att Bondbyn S:1 och Järle 1:20 sträcker sig över ån, och omfattar det område som bron och dammen är belägna inom. Att dessa anläggningar ligger inom området för samfälligheten respektive fastigheten innebär emellertid inte med nödvändighet att de också tillhör samfälligheten/fastigheten, utan anläggningar kan vara fristående (anläggning på ofri grund) eller utgöra tillbehör till en annan fastighet genom servitut eller motsvarande äldre rättighet. Järnbruksverksamhet och därefter kvarnverksamhet med tillhörande kraftproduktion har bedrivits vid Järle kvarn sedan lång tid tillbaka och nuvarande dammanläggning har funnits på platsen för att möjliggöra denna verksamhet. Såvitt framgår av avtalet från 1979 övertog Naturvårdsverket kvarnrörelsen med tillhörande anläggningar och rättigheter. Dessa anläggningar tillhörde således inte fastigheten, utan utgjorde anläggningar på ofri grund och kunde därmed överlätas genom avtal. Av avtalet framgår även att all rätt att dämna Järleån samt hålla damm, som kunde anses tillhöra kvarnverksamheten också överläts. Järle 1:25 härstammar från den avsöndring som skedde år 1907, då 38 fastigheter längs Järleån överläts till staten och med överlåtelsen följde all rätt till fiske, grund och vatten i bl. a Järleån. Det framgår av förrättningshandlingarna från 1907 att det område som överläts till staten även inkluderade rättigheter för nyttjande av vattenkraften, som var det grundläggande syftet med överlåtelsen. Av kartor från förrättningen framgår att området kring Järle kvarn bestod av två fastigheter på vardera sida ån, och inom dessa fastigheter var kvarndammen och kvarnen belägna. Dessa fastigheter lades därefter, genom förrättning 1981, samman till en enda fastighet. Det anmärktes i förrättningshandlingarna 1907 att inom området belägna vägar inte ingick i överlåtelsen, utan att dessa fortsatte att vara samfälliga för skifteslaget, dvs Bondbyns skifteslag respektive Järle skifteslag. Vid den fastighetsbestämning som skedde 2019 och som kommunen hänvisar till konstaterades detta förhållande och gränserna för Bondbyn S:1 respektive Järle 1:20

fastställdes. Fastighetsbestämningen innebär emellertid inte, såsom kommunen förefaller hävda, att ägandet till dammanläggningen förändrades och inget i förrättningshandlingarna tyder heller på att detta varit avsikten. Det finns således inget som talar för att damm och rätten till dämning m.m. ingick i samfälligheterna. Inte heller har någon annan än Naturvårdsverket efter övertagandet av fastigheten historiskt tagit ansvar för underhåll eller ifrågasatt att Naturvårdsverket skulle vara ägare av dammen. Naturvårdsverket vidhåller således att staten äger dammanläggningen och därmed har erforderlig rådighet att ansöka om tillstånd för aktuella åtgärder i egenskap av ägare. Rådighet föreligger dock även med stöd av 2 kap 5 § lagen med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet, och det är uppenbart att ansökta åtgärder syftar till att främja fiske och naturvård. För att undvika eventuell oklarhet rörande rätten att förfoga över de delar av anläggningen som möjligen inte kan anses tillhöra dammkonstruktionen utan del av det område som ingår i Bondbyn S:1 respektive Järle 1:20 kompletterar Naturvårdsverket sitt yrkande om tvångsrätt till att även avse även denna samfällighet och fastighet. Såväl Bondbyn S:1 som Järle 1:20 har redan angivits som sakägare i målet. Intrånget torde vara obefintligt och ingen ersättning erbjuds.

Samordning med NAP

Hagby Kraft AB såväl som NBF framför synpunkter rörande behov av samordning med de omprövningar som ska ske för moderna miljövillkor enligt den nationella planen för vattenkraften. Som noteras ingår inte Järle kvarn i den nationella planen, och någon vattenkraftproduktion avses inte att bedrivas. Det är svårt att se skälen för varför en samordning med övriga anläggningar skulle vara fördelaktigt då något tekniskt samband inte föreligger samt en utrivning har positiva effekter för vattenmiljön. De mer komplicerade avvägningar som har skett vid Järle kvarn avser avvägningen mellan naturmiljöintressen och kulturmiljöaspekter, och utfallet av denna avvägning är oberoende av om utrivning sker eller fiskvägar anläggs vid andra anläggningar i ån.

Avslutande kommentarer

Sammanfattningsvis bestrider Naturvårdsverket samtliga yrkanden om avvisning och ogillande av ansökan som framförts i målet. Naturvårdsverket bestrider även

krav på ersättning för skada, annat än i form av de skyddsåtgärder och åtaganden i övrigt som ansökan har förenats med. Utöver vad som redovisats i ansökan är dessa följande:

- ett åtagande om att anlägga erosionsskyddet kring kvarnbyggnaden som stenmurverk samt att återuppföra broräcket i gjutjärn.

Naturvårdsverket godtar vidare att det föreskrivs ytterligare villkor för ansökan enligt följande:

- En byggnadsteknisk undersökning av bron ska genomföras i samråd med expertis, innan arbeten på brokonstruktionen får vidtas.
- En träränna ska anläggas som ersättning för befintlig intagsränna i trä. Slutlig utformning och förankring av rännan ska ske i samråd med länsstyrelsen.
- Fiskar och musslor som uppehåller sig i arbetsområden ska flyttas innan torrläggning sker.

Naturvårdsverket vill avslutningsvis framhålla att prövningen i detta mål avser tillstånd enligt miljöbalken till utrivning av en damm, vilket enligt bestämmelserna i miljöbalken alltid ska beviljas om inte domstolen förordnar att underhållsansvaret för anläggningen förs över på någon annan. Den valda lösningen innebär att anläggningen rivs ut på ett sätt som innebär att de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna bibehålls samtidigt som behovet av aktiv reglering och underhåll av dammens rörliga delar upphör. En ansökan om tillstånd enligt miljöbalken ska prövas utifrån de sammantagna konsekvenserna tillståndet innebär för människors hälsa och miljön, och sökanden ska visa att åtgärden är tillätlig med tillämpning av de materiella bestämmelserna i miljöbalken. Naturvårdsverket har valt den aktuella lösningen utifrån flera olika aspekter, och ansökt om tillstånd till utrivning av dammen. Det är således i detta skede inte fråga om ett förslag från Naturvårdsverkets sida eller aktuellt att diskutera konsekvenserna av någon annan utformning av fiskväg, utan att bedöma konsekvenserna av nu aktuell ansökan och huruvida denna är förenlig med miljöbalkens bestämmelser. För att ett tillstånd till utrivning ska kunna tas i anspråk krävs dock även att övriga nödvändiga tillstånd eller dispenser enligt annan lagstiftning erhålls. Att en sådan process har inletts när det gäller kulturmiljöaspekter har redovisats utförligt ovan.

DOMSKÄL

Handläggning

Huvudförhandling har hållits i målet den 20 och 21 januari 2021 varvid sökanden förevisat en drönarfilm över området. Den 23 oktober 2020 beslutade mark- och miljödomstolen att avslå Nora kommuns yrkanden om avvisning och vilandeförklaring av målet. Den 13 januari 2021 beslutade domstolen att avslå Jan Olssons yrkande om syn. Övriga parter yrkanden om syn och avvisning avslås härmed. Domstolen har inte funnit skäl att inhämta ny miljökonsekvensbeskrivning eller yttrande från Vattenmyndigheten.

Havs- och Vattenmyndigheten, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap samt **Transportstyrelsen** har avstått från att yttra sig.

Trafikverket och **E.ON** har inte haft några synpunkter.

Jerle Stads Samfällighetsförening har genom Bengt-Göran Carlsson avstått från att yttra sig.

Länsstyrelsen i Örebro län, har med förbehåll om att vissa villkor ska föreskrivas, tillstyrkt ansökan. **Älvräddarnas Samorganisation** har tillstyrkt ansökan. Alla **övriga** ej ovan nämnda **motparter och sakägare** har motsatt sig att tillstånd ska meddelas. Flera motparter har yrkat att ansökan ska avvisas.

Utgångspunkter för prövningen

Såvitt känt har dammanläggningen, kvarnen och den vattenverksamhet som bedrivs vid kvarnen inte tidigare tillståndsprövats. Dammen och dämningen torde omfattas av urminnes hävd med hänsyn till den långa tid dämningen pågått.

Det kan konstateras att Järledammen inte är anmäld till den Nationella planen för moderna miljövillkor för vattenkraften (NAP).

Inledningsvis vill mark- och miljödomstolen påpeka att domstolen endast kan pröva den föreliggande ansökan. Alternativa fiskvägar med mera som föreslagits av bl.a. Nora kommun kan inte prövas inom ramen för detta mål.

Rådighet och tvångsrätt

Flera parter, däribland Nora kommun, har ifrågasatt om Naturvårdsverket äger dammanläggningen och inte har rådighet över de vatten- och landområden som krävs för att genomföra de åtgärder som avses med ansökan.

Mark- och miljödomstolens bedömning

Av utredningen i målet framgår att åtgärder i vatten och tillfartsvägar kommer att utföras inom Naturvårdsverkets egna fastigheter, Nora Järle 1:25 och 1:24. Enligt ett i målet ingivet köpeavtal från 1979 övertog Naturvårdsverket själva kvarnrörelsen med tillhörande anläggningar och rättigheter. Den aktuella anläggningen ägs alltså av Naturvårdsverket. Naturvårdsverket har uppgett att man vill bli av med damm- och regleringsansvaret. Enligt 11 kap. 19 § miljöbalken har innehavaren alltid rätt till utrivning av en sådan anläggning.

Därtill har Naturvårdsverket med stöd av 28 kap. 10 § miljöbalken yrkat att genom tvångsrätt ta i anspråk gemensamhetsanläggningen Nora Järle ga:3 för byte av trädäck i samband med utrivningen av dämmande anläggningsdelar samt i erforderlig utsträckning även de delar av Bondbyn S:1 och Järle 1:20 som berörs av åtgärderna. Mark- och miljödomstolen finner att det finns skäl att bifalla yrkandet om tvångsrätt.

Av 2 kap. 5 § lag (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet framgår bland annat att staten har rådighet över vattenverksamhet för att bedriva sådan vattenverksamhet som är önskvärd från allmän miljö- eller hälsosynpunkt eller som främjar fisket. I det här fallet representeras staten av Naturvårdsverket. De åtgärder Naturvårdsverket ansökt om syftar till att främja fiske och naturvård. Rätt till den aktuella vattenverksamheten föreligger således även på den grunden.

Sammanfattningsvis konstaterar domstolen att Naturvårdsverket har erforderlig äganderätt och rådighet samt att yrkandet om tvångsrätt ska bifallas.

Tillstånd

Allmänt

Järle kvarn ligger i Järleån i Nora kommun, Örebro län, cirka sex kilometer nedströms Norasjöns utlopp. Stora delar av ån är utpekad som riksintresse för naturvården och en större del av vattendraget ingår i naturreservatet och Natura 2000-området Järleån. Området kring Järle kvarn ingår även i ett riksintresseområde för kulturmiljövården, Bondebyn-Järle-Yxe. I området kring dammarna finns även fornlämningar, bestående bland annat av lämningar från tidigare såg- och bruksverksamhet i området.

Tillåtlighet

Mark- och miljödomstolens bedömning

Mark- och miljödomstolen finner att Naturvårdsverket uppfyller kraven på de allmänna hänsynsreglerna genom att kunskapskravet i 2 kap. 2 § miljöbalken uppfylls då Naturvårdsverket kommer att upphandla den expertis som krävs för att genomföra projektet. När det gäller försiktighetsmått och teknikval enligt 2 kap. 3 § miljöbalken har Naturvårdsverket gjort utredningar som syftar till att identifiera risker med projektet och utforma förslag på hur dessa kan undvikas. Domstolen delar Naturvårdsverkets uppfattning att den teknik som kommer att användas för utrivningen får anses motsvara idag gällande bästa möjliga teknik innebärande hållbara konstruktioner inför framtiden samt ett genomförande som medför minsta möjliga miljöpåverkan. Åtgärderna uppges, så långt det är möjligt, genomföras så att påverkan på vattenmiljön och fiskreproduktion begränsas. När det gäller produktval, 2 kap. 4 § miljöbalken, uppges att åtgärderna innebär en begränsad användning av kemiska produkter eller biotekniska produkter. Hushållnings- och kretsloppsreglerna enligt 2 kap. 5 § miljöbalken synes uppfyllas genom att schaktmassor som uppkommer vid grävningsarbeten så långt det är möjligt kommer att återanvändas inom projektet. Vidare kommer de utrivna delarna att återanvändas eller återvinnas i den mån det är möjligt. När det gäller val av plats, 2 kap. 6 §

miljöbalken, kan konstateras att ansökan avser åtgärder vid en befintlig anläggning och att det därför inte är aktuellt att utreda alternativa lokaliseringar.

Enligt bestämmelsen gäller att tillstånd inte får ges i strid med en detaljplan eller områdesbestämmelser. Detaljplan och områdesbestämmelser saknas för området. Åtgärderna synes bidra till att miljö kvalitetsnormerna uppfylls och bedöms inte medföra någon negativ påverkan på möjligheterna att uppnå dessa, 2 kap. 7 § andra och tredje stycket.

Frågorna om Riksintressen, Natura 2000 och Naturreservat med mera

Nora kommun, Samhällsbyggnad Bergslagen, Örebro läns museum, Örebro läns hembygdsförbund/Noraskogs hembygdsförening och Svenska Industriminnesföreningen med flera organisationer och sakägare har anfört bland annat följande. Nora kommun avser att begära omprövning av Riksantikvarieämbetets beslut den 8 juni 2018 att inte föreslå regeringen att utse Järle kvarn med dammanläggningar till ett statligt byggnadsminne. Nora kommun har presenterat alternativa förslag till fiskvägslösningar. Det bör utföras en mer omfattande inventering av flodpärlmusslan. Planerade åtgärder får anses innebära irreparabla skador på hela den kulturhistoriskt känsliga miljön i Järle. De fornminnen som finns under dammen riskerar att skadas vid utrivningen. Nora kommunens har ett stort intresse för bevarande av den kulturhistoriskt värdefulla miljön i området. Området omfattas även av kulturmiljölagen vilket innebär att omfattande undersökningar behöver utföras innan man kan vidta de ansökta åtgärderna. Vid genomförande av ansökta åtgärder kommer tunga maskiner och transporter röra sig i området vilket riskerar att medföra skador på vägen samt sprickor och sättningar på byggnader i anslutning till vägar. Tung trafik och byggnadsarbete kan även störa näringsverksamhet i området.

Riksantikvarieämbetet har i yttrande sammanfattningsvis bedömt att de tänkta åtgärderna kommer att medföra påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljö genom att fördämningen med det forsande vattnet kommer att tas bort och därmed påverkas även dammen med sin vattenspegel. Riksantikvarieämbetet menar att kulturmiljön i den delen som rör nyttjandet av vattnet för energiutvinning inte

framgent kan illustreras på ett trovärdigt sätt. Riksantikvarieämbetet har även påpekat att verksamheten inte torde vara tillåtlig enligt kulturmiljölagen.

Naturvårdsverket anser att något tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken inte behövs.

Naturvårdsverket har vidare anfört bland annat följande. Naturvårdsverket vill bli befriade från sitt damm- och regleringsansvar. De krav EU-rätten ställer på vattenmiljön samt de områden som utpekats som Natura 2000 väger tungt och måste ha företräde framför nationella bestämmelser. Den bedömning och avvägning som Naturvårdsverket gjort när det gäller avvägningen mellan de två olika riksintressen som gäller för området, dvs. riksintresset för naturmiljövården Järleån samt riksintresseområdet för kulturmiljövården Bondebyn-Järle-Yxe redovisas i avsnitt 9 i MKB:n. Här framgår att anläggningen idag medför en skada för naturvårdsintresset och att det inte föreligger någon långsiktigt tryggad ekologisk utveckling av de värden som riksintresset för naturmiljövården avser att skydda. Planerad verksamhet innebär att en nödvändig miljönytta tillkommer Järleån. Den fria vandrigen för öring är av central betydelse för den biologiska mångfaldens långsiktiga bevarande i vattendraget, och därmed själva kärnvärdet i riksintresseområdet. Den uppdämda vattenytan eller regleringen av Järleån, som är de aspekter som skulle kunna påverkas negativt av ansökta åtgärder har däremot inte pekats ut som kärnvärde för riksintresseområdet för kulturmiljövården. De positiva konsekvenserna för naturvården bedöms därför sammantaget överstiga betydelsen av planerade ingrepp i kulturmiljövården. Naturvårdsverket anser inte att det är fråga om en påtaglig påverkan på riksintresset för kulturmiljövården.

Mark- och miljödomstolens bedömning

Enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken krävs det tillstånd för att bedriva verksamheter eller vidta åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön i ett Natura 2000-område. Om en verksamhet inte kan befaras påverka miljön i ett Natura 2000-område på ett betydande sätt krävs inget tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken (se t. ex. MÖD 2009:1).

Mark- och miljödomstolen delar Naturvårdsverkets uppfattning att de planerade åtgärderna förväntas leda till positiva effekter på åns öringsbestånd genom ökat genutbyte och större tillgång till lämpliga livsmiljöer samt förbättrade förutsättningar för flodpärlmusslans fortlevnad. Bottenfaunan kommer temporärt påverkas kraftigt men förväntas återhämta sig efter att åtgärderna utförts. Mark- och miljödomstolen instämmer i Naturvårdsverkets bedömning att de planerade åtgärderna är nödvändiga för skötseln och förvaltningen av det berörda Natura 2000-området och därmed inte påverkar områdets bevarandevärden negativt. Mark- och miljödomstolen finner därför att det inte behövs något tillstånd enligt 7 kap. 28 § miljöbalken.

Det aktuella området ligger i Naturreservatet Järleån. Enligt föreskrifter för naturreservatet är det bland annat förbjudet att anlägga vägar och stigar, att gräva och schakta så att åns topografi, bottenmaterial eller vattenföring påverkas. Det är även förbjudet att avverka eller utföra skogsvårdande åtgärder utöver vad som framgår av den fastställda skötselplanen. De nu aktuella åtgärderna innefattar bland annat anläggande av tillfartsvägar och grävning och schaktning i naturfåran. Naturvårdsverket har uppgett att det vid anläggandet av tillfartsvägar även kan bli nödvändigt att avverka enstaka träd. För åtgärderna krävs för dispens från reservatsföreskrifterna. Enligt 7 kap. 7 § miljöbalken krävs särskilda skäl för dispens. Mark- och miljödomstolen finner att det finns sådana särskilda skäl i det här fallet för att meddela sådan dispens.

Ett av de huvudsakliga syftena med ansökan är att förstärka naturmiljövärdena i syfte att uppnå målsättningarna för Natura 2000-området samt ramdirektivet för vatten. En återställd fåra i huvudforsen synes ge högsta möjliga miljönytta. Av utredningen i målet framgår även kvarvarande anläggningsdelar ur säkerhets-synpunkt behöver skyddas från höga flöden. Detta torde kräva en ombyggnad av anläggningen på det sättet Naturvårdsverket har ansökt om.

De planerade åtgärderna kan enligt miljökonsekvensbeskrivningen och övrig utredning i målet innebära både positiva konsekvenser för såväl natur- som

kulturmiljön. Enligt miljökonsekvensbeskrivningen bedöms verksamheten ge upphov till följande positiva konsekvenser:

- *åtgärderna undanröjer vandringshindret och återställer konnektiviteten i berörd del av vattendraget, något som ökar möjligheten att uppnå miljö kvalitetsnormen god ekologisk status i Järleån,*
- *den planerade verksamheten tillgodoser de åtgärdsbehov som finns för att säkerställa gynnsam bevarandestatus för naturtypen och arter i Natura 2000-området,*
- *naturmiljöupplevelsen intill anläggningen kan förstärkas när en statisk vattenspegel förändras till en naturlig, svagt strömmande forssträcka, samt*
- *förståelsen för platsens tidigare verksamheter och historiska betydelse kvarstår när byggnadsverk med kulturmiljövärden bevaras. Vattnets väg genom anläggningen bevaras genom att vattenföring säkras i samtliga tre utskov under normala flödesförhållanden.*

De planerade åtgärderna kan också medföra negativa konsekvenser:

- *-verksamheten innebär åtgärder på befintlig anläggning, och en förändring av den fysiska miljön uppstår - särskilt vad gäller vattenkontakt mot nuvarande fördämning. Denna förändring kan upplevas som negativ av närboende och besökare som förväntar sig en statisk, uppdämd vattenspegel i en historisk bruksmiljö.*
- *förutsättningar för att driva kvarnen av lokalt producerad vattenkraft försvinner, då avledning av vatten till turbin upphör. Planerade åtgärder försvårar dock inte möjligheten att i framtiden driva kvarnen med el från det allmänna elnätet.*
- *Järleåns utbredning kommer att minska i bredd direkt uppströms anläggningen jämfört med tidigare förhållanden när normalvattenytan sänks.*

Ett flertal organisationer och sakägare har haft starka invändningar mot verksamheten och hävdar att den kommer innebära irreparabla skador på både natur- och kulturmiljön. Bland annat har det framhållits att vattenspeglarna kommer att

försvinna, att fiskvägen behöver byggas så att det kulturhistoriska värdet bevaras och att det är oklart hur flodpärlmusslan kommer att påverkas.

Av miljökonsekvensbeskrivningen framgår vidare bland annat följande.

Sammantaget bedöms planerad verksamhet utgöra det bäst lämpade åtgärdsalternativet som både tar hänsyn till befintliga kulturmiljövärden, samtidigt som en betydande och helt nödvändig miljönytta tillkommer. Åtgärderna är förenliga med miljöbalken och bidrar till att skydda och förstärka de värden som ligger till grund för områdets Natura 2000-status.

Det aktuella området är utpekad som både riksintresse för naturmiljövård och kulturmiljövård. Domstolen finner att verksamheten innebär en påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövård i det avseendet att vattenspegeln försvinner från sin nuvarande plats. En intresseavvägning ska därför göras mellan dessa riksintressen, se 3 kap. 10 § miljöbalken och MÖD 2006:48. Som framgått ovan finns både positiva och negativa effekter av de aktuella åtgärderna. De viktigaste positiva effekterna för naturmiljövården synes vara att åtgärderna förväntas förbättra förutsättningarna för den biologiska mångfalden i ån och innebär att fria vandringsvägar för den vattenlevande faunan skapas. Skyddet för de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna förstärks genom att befintliga erosionsskydd stärks. Samtidigt är det så att helhetsintrycket av kulturmiljön påverkas negativt genom att vattenspegeln uppströms delvis försvinner. En mindre vattenspegel skapas dock uppströms de naturliga stentrösklarna som anläggs i området enligt den tekniska beskrivningen. Det strömmande vattnet över trösklarna, tillsammans med att en ny intagsränna byggs i trä, anser domstolen ger förutsättningar för att kunna illustrera för besökande hur vattenkraften har nyttjats vid kvarnverksamheten. Några kompensationsåtgärder för de här förlusterna av kulturmiljön anser domstolen inte behövs utan de åtaganden som Naturvårdsverket har gjort och det villkor som rör intagsrännan är tillräckligt.

Vid en samlad bedömning finner domstolen att de ansökta åtgärderna tillgodoser målet att skapa fria vandringsvägar förbi anläggningen samtidigt som behovet av att

skydda och bevara områdets kulturmiljövärden beaktas så långt det är möjligt och att riksintresset för naturmiljövården överväger det intrång som sker i riksintresset för kulturmiljövården. När det gäller ingrepp i fornlämningar kan domstolen konstatera att Naturvårdsverket har förklarat att man har för avsikt att parallellt med den förevarande processen hos länsstyrelsen söka tillstånd enligt kulturmiljölagen. Domstolen kan konstatera att den frågan inte är föremål för domstolens prövning i detta mål. Sammantaget instämmer domstolen i vad Naturvårdsverket har anfört, vilket även länsstyrelsen betonat, att de krav EU-rätten ställer på vattenmiljön samt de områden som utpekats som Natura 2000 väger tungt och måste ha företräde framför nationella bestämmelser, såsom riksintresset för kulturmiljövården. Vid en samlad bedömning finner domstolen därför att det finns skäl att bevilja Naturvårdsverket den ansökta verksamheten i sin helhet.

Miljökonsekvensbeskrivning

Domstolen finner att miljökonsekvensbeskrivningen kan godkännas.

Villkor

Länsstyrelsen har yrkat att ytterligare villkor fastställs:

- Biotopvårdande åtgärder ska utföras i åfåran i samråd med länsstyrelsen. För att minska påverkan på fornlämningar under vatten och minska den negativa påverkan på upplevelsen av platsens kulturmiljövården ska biotopvårdande åtgärder genom utläggande av sten endast ske i den omfattning som är nödvändig av biologiska skäl och för att fördela vattenflödet på platsen.

- Befintliga stenmaterial och järnräcken ska så långt möjligt återanvändas på motsvarande plats som de ursprungligen haft i de befintliga konstruktionerna.

- En kompensationsutredning ska tas fram med en detaljerad beskrivning av kompensationsåtgärder avseende:

A. Långsiktig vård och underhåll av Järle kvarn samt övriga kulturhistoriskt värdefulla anläggningar inom den delen av naturreservatet som berörs av de tillståndsgivna åtgärderna.

B. Information i området om kultur- och naturvärden och kulturhistoria.

Utredningen ska löpande tas fram i samråd med länsstyrelsen. En fullständig utredning ska vara genomförd och ges in till länsstyrelsen senast ett år efter att de tillståndsgivna åtgärderna genomförts. Länsstyrelsen ska pröva om de föreslagna kompensationsåtgärderna kan godtas.

Länsstyrelsen har även yrkat att mark- och miljödomstolen med stöd av 22 kap. 25 § tredje stycket miljöbalken överlåter åt länsstyrelsen att besluta om villkor av mindre betydelse.

Naturvårdsverket har motsatt sig detta och anfört i huvudsak följande.

Naturvårdsverket har åtagit sig att återuppföra broräcket i gjutjärn och har även för avsikt att återanvända material så långt som möjligt, men anser inte att det av länsstyrelsen föreslagna villkoret är lämpligt då det i alltför hög grad styr detaljgenomförandet, som länsstyrelsen kommer att ha ett stort inflytande över. Naturvårdsverket anser inte att det föreligger något behov av utförande av kompensationsåtgärder med hänsyn till de åtaganden som gjorts i målet.

Mark- och miljödomstolens bedömning

Länsstyrelsen har yrkat att ytterligare villkor beträffande kompensationsåtgärder, biotopvård och återanvändning av gammalt material ska fastställas. Länsstyrelsen har även yrkat att domstolen ska överlåta till dem att besluta om villkor av mindre betydelse. Naturvårdsverket har motsatt sig detta. Domstolen finner att de villkor Naturvårdsverket slutligen föreslagit är adekvata och tillräckliga med hänsyn till de åtaganden som gjorts i målet. Det är inte heller lämpligt att villkorsreglera frågor som hänger samman med den parallella prövningen enligt kulturmiljölagen. Att en träränna ska anläggas bör framgå som ett villkor. Domstolen finner inte skäl att fastställa ytterligare villkor med anledning av vad bl.a. Riksantikvarieämbetet och Jan Olsson framställt.

Arbetstid

Mark- och miljödomstolen finner att arbetstiden kan bestämmas till den tid om fem år från lagakraftvunnen dom som Naturvårdsverket föreslagit.

Tid för oförutsedd skada

Mark- och miljödomstolen finner att den yrkade tiden om fem år från utgången av arbetstiden är rimlig och att den ska bestämmas på det viset.

Ersättningsanspråk

Monika Aune och Jan Larsson har, efter justering, framställt ett ersättningsanspråk om totalt 2 325 000 kronor. Grunden för ersättningsanspråket är minskat värde på fastigheten vilket har uppskattats till 1 000 000 kr utgår från att grundvattennivån kommer att minska. Skogen kommer att torka och dö i förtid på grund av skadeangrepp. Tillväxten i skogen kommer att avta och boniteten sjunka, vilket i sig leder till att nettoinkomster och fastighetsvärde sjunker. Ersättningsanspråket avser ersättning för minskad tillväxt på skogsmark med 25 % per år under tio års tid (625 000 kr) samt risk för att behöva borra en ny djupborrad brunn (200 000 kr). Till detta kommer minskade intäkter för turistboendet Järle gård Bed & Breakfast om 500 000 kr räknat på tio års sikt.

Naturvårdsverket har bestritt ersättningsyrkandet.

Mark- och miljödomstolens bedömning

Vad gäller frågor om ersättning för skador till följd av den tillståndsgivna verksamheten konstaterar domstolen att det inte finns något underlag i målet som visar några ersättningsgilla skador. Därmed är det inte uteslutet att sådana kan uppkomma senare. I avvaktan på att arbetena utförts undandrar sig frågorna om eventuell ersättning, på föreliggande underlag, domstolens bedömning. Sådana frågor kan exempelvis hanteras inom ramen för bestämmelserna i 24 kap. 18-19 §§ miljöbalken om ersättning för oförutsedda skador eller i annan ordning.

Prövningsavgift

Prövningsavgiften bestäms slutligt till 1 500 kr.

Rättegångskostnader

Nora kommun har yrkat ersättning med 293 932 kr. Naturvårdsverket har ifrågasatt om företrädarna för Nora kommun haft rätt att företräda kommunen men vitsordat ett belopp om 50 000 kr.

Enligt 25 kap. 2 § miljöbalken ska i ansökningsmål om vattenverksamhet sökanden svara för sina egna och motparternas kostnader vid miljödomstolen. Vilka myndigheter som räknas som motparter framgår av 22 kap. 6 § miljöbalken. Där framgår bland annat att en kommun räknas som motpart i det här avseendet. I ansökningsmål om vattenverksamhet kan alla typer av störningar regleras inom ramen för prövningen av vattenverksamheten (jfr NJA 2004 s. 590). Om så sker ersätts motparternas rättegångskostnader i dess helhet såvitt kostnaderna varit skäligen påkallade för att tillvarata partens rätt (18 kap. 8 § rättegångsbalken).

Mark- och miljödomstolen kan konstatera att företrädarna för Nora kommun har uppvisat erforderlig dokumentation som visar dess behörighet. Nora kommun har således rätt till ersättning för rättegångskostnader. Domstolen ifrågasätter inte att kommunen lagt ned den tid som redovisats. Kommunen har emellertid ägnat en relativt stor del av sitt arbete i målet åt frågor som ligger utanför ramen för målets prövning, exempelvis frågan om alternativa fiskvägar. Enligt domstolens mening har kommunen även lagt ned mer tid på arbete än vad som torde ha krävts i målet. Sammantaget finner domstolen att Nora kommun ska tillerkännas ersättning med ett belopp som motsvarar ungefär en tredjedel av vad som yrkats. Ersättningen ska därför bestämmas till skäliga 100 000 kr.

Jan Olsson har yrkat ersättning med 2 013 kr. Naturvårdsverket har medgett ersättningen. Naturvårdsverket ska därför ersätta Jan Olsson med 2 013 kr jämte ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för denna dom.

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se bilaga (MMD-01)

Överklagande senast den 8 april 2021. Prövningstillstånd krävs.

Peter Winge

Annika Billstein Andersson

Emma Johnsson

I domstolens avgörande har deltagit rådmannen Peter Winge, ordförande, tekniska rådet Annika Billstein Andersson och tingsfiskalen Emma Johnsson samt särskilda ledamoten Ann-Sofie Ahlfors.

Hur man överklagar

Dom i mark- och miljödomstol som första instans

MMD-01

Vill du att domen ska ändras i någon del kan du överklaga. Här får du veta hur det går till.

Överklaga skriftligt inom 3 veckor

Ditt överklagande ska ha kommit in till domstolen inom 3 veckor från domens datum. Sista datum för överklagande finns på sista sidan i domen.

Överklaga efter att motparten överklagat

Om ena parten har överklagat i rätt tid, har den andra parten också rätt att överklaga även om tiden har gått ut. Det kallas att anslutningsöverklaga.

En part kan anslutningsöverklaga inom en extra vecka från det att överklagandetiden har gått ut. Ett anslutningsöverklagande måste alltså komma in inom 4 veckor från domens datum.

Ett anslutningsöverklagande upphör att gälla om det första överklagandet dras tillbaka eller av något annat skäl inte går vidare.

Så här gör du

1. Skriv mark- och miljödomstolens namn och målnummer.
2. Förklara varför du tycker att domen ska ändras. Tala om vilken ändring du vill ha och varför du tycker att Mark- och miljööverdomstolen ska ta upp ditt överklagande (läs mer om prövningstillstånd längre ner).
3. Tala om vilka bevis du vill hänvisa till. Förklara vad du vill visa med varje bevis. Skicka med skriftliga bevis som inte redan finns i målet.
4. Lämna namn samt aktuella och fullständiga uppgifter om var domstolen kan nå dig: postadresser, e-postadresser och telefonnummer.
Om du har ett ombud, lämna också ombudets kontaktuppgifter.
5. Skriv under överklagandet själv eller låt ditt ombud göra det.
6. Skicka eller lämna in överklagandet till mark- och miljödomstolen. Du hittar adressen i domen.

Vad händer sedan?

Mark- och miljödomstolen kontrollerar att överklagandet kommit in i rätt tid. Har det kommit in för sent avvisar domstolen överklagandet. Det innebär att domen gäller.

Om överklagandet kommit in i tid, skickar mark- och miljödomstolen överklagandet och alla handlingar i målet vidare till Mark- och miljööverdomstolen.

Har du tidigare fått brev genom förenklad delgivning, kan även Mark- och miljööverdomstolen skicka brev på detta sätt.

Prövningstillstånd i Mark- och miljööverdomstolen

När överklagandet kommer in till Mark- och miljööverdomstolen tar domstolen först ställning till om målet ska tas upp till prövning.

Mark- och miljööverdomstolen ger prövningstillstånd i fyra olika fall.

- Domstolen bedömer att det finns anledning att tvivla på att mark- och miljödomstolen dömt rätt.
- Domstolen anser att det inte går att bedöma om mark- och miljödomstolen har dömt rätt utan att ta upp målet.
- Domstolen behöver ta upp målet för att ge andra domstolar vägledning i rättstillämpningen.
- Domstolen bedömer att det finns synnerliga skäl att ta upp målet av någon annan anledning.

Om du *inte* får prövningstillstånd gäller den överklagade domen. Därför är det viktigt att i överklagandet ta med allt du vill föra fram.

Vill du veta mer?

Ta kontakt med mark- och miljödomstolen om du har frågor. Adress och telefonnummer finns på första sidan i domen.

Mer information finns på www.domstol.se.